

Maridalens Venner

Godseiere og tømmerkjørere

Dag Brodin

ÅRSSKRIFT 2011

Forsidebilde: Skjerven gård i februar 2011. Foto: db

Maridalens Venner

Godseiere og tømmerkjørere

– 20 bilder fra bruks- og industrihistorien i Maridalen

Dag Brodin

Innhold

Forord og innledning	4
Jernvinna ved Skjær sjøen	10
Magnus Eriksson (1316-1374)	13
Oppgangssaga kommer til Maridalen	17
Kamphaugsaga	20
Peder Ankers rike	31
Brevet til kongen	40
Fullmektiger, hammersmeder og kolbrennere	46
Teglverk på Kasa og Nes	53
Bonde, leilending og plankekjører	60
Elias fisker fra Skjerventua	69
Kraftstasjonen på Hammeren	74
Sagløkka ved Skarselva	77
Kruttverket på Skar	81
Maridalen Uldspinderi på Vaggstein	91
Kverner og møller	97
Skifabrikken Tømte	100
Sagbruket på Berntsberg	105
Kommunale virksomheter	112
Akerselvans brukseierforening	116
Oset renseanlegg	121
Vakker og vernet	127
Årsmøteinnkalling og årsmeldinger	132

Forord og innledning

I 2010 ble undertegnede spurt om å bidra med en årbok for Maridalens venner som skulle omhandle industrihistorien i Maridalen. Jeg kommenterte da at industrihistorien allerede var ganske brukbart beskrevet gjennom tidligere publikasjoner fra Maridalens venner og andre.

Men som på andre felt i Maridalshistorien er dette spennende materiale og dette må sees som en sammenfatning av hva som tidligere er publisert, krydret med noen nye opplysninger og historier.

Når man går inn i lokalhistorien, må man bestemme seg for hvilken metode man vil bruke. Man kan enten være "*vandrer på gamle tufter*" i landskapet, en metode mange forfattere bruker med hell. Eller så kunne man ta "*bedrift for bedrift*" – en vanlig metode og brukt i den første boka som ble utgitt av Maridalens venner "*Kom til den fagre Maridal*". Så kunne man ta "*næring for næring*" og ta for seg skogsdrift, så teglverk osv.

En siste metode er å gi et historisk overblikk, og det er denne metoden jeg har prøvd å følge.

Jeg har tatt for meg først vassdraget fra Skjærsvjøen og senere Skar- og Dausjøelva. Til slutt er det litt om drikkevannet og Oset.

Hva er industrihistorie?

Hva er industrihistorie. Ja, i videre forstand, alt som ikke er selvbergingsjordbruk.

Maridalen har på mange måter alltid vært et brukssamfunn og ikke primært en jordbruksbygd, og her er vi umiddelbart inne på hvor viktig det er å "*tolke*" historien.

I den første vernebølgen rundt 1970 var det viktig å fremstille dalen som en jordbruksbygd, noen den da også fremstår som når man kjører forbi Brekke og gyllne byggåkre en fin seinsommerdag.

Dette er riktignok en måte å se det på, og nyttig for vern, men for å *forstå* historien i dalen kan det være fruktbart å se på den som et brukssamfunn, og den blir jo ikke mindre verneverdig av det.

Lokalhistorie og politikk

Alt som skrives om lokalhistorie er subjektivt og har ofte en politisk agenda som både kan være åpenlys eller mer innebygget. Maridalen har ofte vært en "slagmark" for ulike meninger, der konflikten ofte har vært mellom hensynet til drikkevann og bosetning/jordbruk/industri.

Et godt eksempel er jo den siste store boka som kom i 1980-årene og agitasjonen lå jo allerede i tittelen på boka "*vakker og verneverdig*". Forskjellige interessekonflikter vil nødvendigvis gå som en rød tråd gjennom denne framstillingen. Men den er i seg selv ikke et politisk innlegg.

Minner om fordums dager

I synet på industrihistorien har man ofte fremstilt fortiden i et gyllent skjær. Industrireiseinga i Maridalen var en slags "*storhetstid*". Maridalen har blitt ruinenes og "*fortidsminnenes*" område rundt hvilke man kan spinne forskjellige myter og forestillinger. Det gjelder selvsagt spesielt kirkeruinene fra 1200-tallet, men også andre bygninger som ikke lenger finnes, men som minner om tider som har vært. Det er lett å begynne å "*dikte*" om Maridalen. Mange som har skrevet om dalen har også dessverre latt seg "*rive med*" og presentert teorier og antagelser som ikke er basert på fakta og som noen ganger viser seg å ikke stemme. Men vi skal prøve å være så nøkterne som mulig, selv om vi også blir påvirket av dette romantiske landskapet.

Synsvinkler og tolkninger

Alle ser vi verden fra vårt ståsted. En bygd ser annerledes ut for den som bor der enn den som er på besøk. Et typisk eksempel er amerikanske turister på besøk i Paris som lett finner det de "*leter etter*" – en masse folk med alpelue og pariserloffer som går rundt i antikvarier, gjerne med stafeli under armen.

Folk som er på besøk kan Maridalen virke som en idyll med fuglesang, praktfulle og usjenerte boliger.

For de som bor i Maridalen kan hverdagen være fylt med snemåking, dobiler og langt til nærmeste lekekamerat.

Sannheten ligger vel oftest et sted midt i mellom disse forskjellige synsvinklener.

Når vi går over til å beskrive kilder og henvisninger, har vi det samme: "Bymannen" som beskriver bygda sett med litt avstand (utvilsomt en fordel i mange sammenhenger), og innfødingen, som meg selv, eller en Helge Haakenstad.

I tillegg har vi jo "innflytteren" og "utflytteren" – men vi skal la dette ligge.

Gårds- og personalhistorie

Det jeg har drevet mest i tidligere er gårds- eiendoms- og personalhistorie. Når jeg skriver om industrien blir det også menneskene bak dette som ligger mitt hjerte nærmest. Gamle dokumenter kan avdekke stemmer fra fortiden, og dette er noe jeg synes er interessant, håper det ikke blir for tungt for noen å lese. Liker ikke å forandre rettskrivingen til 2011.

Jeg er også på stadig jakt etter å rette det som tidligere er misvisende eller feil. Når noe først står på trykk, så lever det litt sitt eget liv. Eller lagt ut på nett, for den saks skyld. Det blir klippet og limt inn i 1000 blogger over turer og reisebeskrivelser og der blir det liggende til evig tid antagelig.

Husmannsplassen Engelsrud i 1903. Foto av Wilse, Byarkivet.

Første bilde - på vei inn i dalen – øynene som ser

I Folkemuseets fotosamling er det bilde av den kjente fotografen Wilse av en husmannsplass i Maridalen som ble gjengitt i Aftenposten for ikke så lenge siden. Digitalmuseum har katalogisert motivet som følger:

Motivtittel

Husmannsplass i Maridalen

Motiv

Trestue, hverdagsbilde av husmannsfamilie, mann med sekk og pipe, kone med vassåk, tre barn i forgrunn, Aker

Avbildede steder

Avbildet sted: Oslo, Maridalen

Historikk

Fotografering: 1903 - 1903

Fotograf: Wilse, A. B.

Antagelig samme plass i 2010. Foto: DB

Hvis vi sammenligner med fotografi fra 2010, ser vi at dette sannsynligvis må være plassen Engelsrud under Brekke. Engel Larsøn var en person som bodde her på 1700-tallet og kanskje har gitt navn til plassen. –rud navn brukes mest på plasser og ikke på gårder i Maridalen og jeg har en egen teori om at rud-navn ikke er særlig mye eldre enn fra ca 1750 i Maridalen, men det får vi komme tilbake til.

De som kjører inn i dalen i dag, vil også få det første inntrykket av dalen gjennom plassen Engelsrud, men mens Wilse i 1903 kanskje så fattigdom og slit, ser vi i dag på slike plasser som den rene idyll. De representerer drømmen om livet i skogen, det *"gode liv"*.

Plassen Engelsrud er på mange måter en klassisk husmannsplass, noe som ikke er typisk for Maridalen, som hele tiden først og fremst har vært et bruks-samfunn der gårdene, pga størrelse jordsmonn, klima og annet ikke har dannet grunnlag for noe husmannsvesen slik vi ser det på Ringsaker (Alf Prøysen-syndromet) og andre steder.

Selv en storgård som Brekke hadde få husmannsplasser, plassene rundt Brekke, som Grønvold, Lillestrand osv var boliger for sagarbeiderne ved Brekke bruk.

De andre plassene i dalen var enten tilknyttet godsets virksomheter, eller var boliger for folk som tok arbeid ved fabrikkene i Nydalen fra 1850 og fremover. For eksempel plassen Tåsenbekken som lå på den andre siden av veien for Engelsrud, ved innkjørselen til skytebanen, var en slik plass.

Det var også en viss utvikling her. Engelsrud var i 1865 en klassisk husmannsplass under Brekke. Dette var like før man gikk bort fra sjølbergingsøkonomi på bygda og vi ser av 1865-tellingen at det var hele to familier her, på til sammen sju personer og det var til sammen to hester, to kuer og 4 sauer i fjøset. På jordet utenfor satte de 3 tønner poteter om våren samt en tønne bygg og en tønne *"blandkorn"*.

Husmannen på Wilses bilde har ingen dyr, hans status er *"husmann uten jord"* i folketellingslistene, noe som egentlig bare betyr at han er gått over til å bli lønnsarbeider, han arbeider *"ved gårdsbrug"* og også betaler noe av lønnen som leie for plassen.

I 1910 kaller han seg *"kjørekarl"*. Kona er hjemmeværende og behøver ikke jobbe på fabrikk. Personene på bildet er etter folketellingene i 1900 og 1910: Foreldre: Karl og Johanne Olsen fra Høland. Barn: Anna f. 1891, Olaf f. 1894 og Lilli f. 1900.

I 1900 er de to eldste barna fremdeles elver ved Haugerud skole ved Sognsvann. I 1910 er de to eldste konfirmert og er kommet ut i arbeidsliv.

vet, Anna Olsen er ”væverske” sikkert i Nydalen og broren Olaf er ”*dagarbeider*”.

Kanskje kom fotografen forbi den dagen de hadde fri fra skolen som jo bare var hver annen dag på den tiden. Det må være lov å være litt tvil om mannen på trappa med ryggsekken er mannen i huset, eller om det er fotografens hjelpemann. Noen søndag har det neppe vært, da hadde de sikkert tatt på finstasen, men kanskje var mannen i huset hjemme i lunsjen, han jobbet jo like ved siden av.

Jernvinna ved Skjærssjøen

Dalens historie og forutsetninger

Allerede på s 16 i bind I av Aschehougs norgeshistorie finner vi Maridalen nevnt i forbindelse med siste istid (ca 10 000 f.kr)

”Det høyeste havnivået like etter at isen forsvant, kalles maritim grense. De områdene som ligger lavere enn denne grensen, ble oversvømt like etter at isen smeltet bort. Omkring Oslo ligger denne grensen 221 meter over dagens havnivå. Maridalen, Sørkedalen og Lommedalen var derfor straks etter avsmeltingen små fjordarmer i en stor havbuk. ”

Dessuten hadde isen skapt en morenerygg ved Brekke, slik at vi fikk Maridalsvannet.

Etter hvert ble det store skoger (Nordmarka) som skulle gi grunnlag for skogdrift, kullbrenning osv. Mellom ”*tregrensen*” og Maridalsvannet, der jordsmonnet var gunstigst, ble skogen hugget og vi fikk etter hvert en oppdyrket sone med tradisjonelt landbruk, med mye leirjord fra den gamle havbunnen eller mer sandjord, slik naturen og isen hadde sørget for lenger nord i dalen. Leire kan brennes og selges. Hagejord kan produseres og selges. Stein og sand kan utvinnes og selges. Vannfall kan få et møllehjul eller en elektrisk dynamo til å gå rundt. Og vann kan, sist, men ikke minst, drikkes!

Om den første ”industrihistorien” skriver JBJ:

”Vi vet at det allerede i Nøstvedt-tiden bodde mennesker i Aker. Men først ved slutten av Nøstvedt-tiden, dvs, for ca. 7000 år siden, fikk bygda ved bunnen av Oslofjorden en nevneverdig befolkning. På Vaggstein og Skar i Maridalen er det gjort funn som kan dateres til slutten av steinalderen. Det synes å ha vært et fabrikkasjonssentrum for de fine, grønne Grorudittøksene i Maridalen. Det er funnet i alt 15 økser i dette sjeldne materiale, som forekommer i et belte fra Maridalen over mot Grorud. De fleste av disse øksene synes å kunne henføres nettopp til Maridalen. Det vi kan kalle «Maridalsfabrikken» og altså den første antydning til industri i bygda, har hatt sin blomstringstid i yngre steinalder, for ca. 6000 år siden.”

Stein ble utvinnet så sent som i 1950-årene, på steinbruddet i Skarsbakken, så da kan man kanskje si at ringen er sluttet.

Ei Jernvinne ved Skjær sjøen

I 2002 ble det for første gang funnet spor etter en jernvinne som er brukt til å vinne ut jern av myrmalm i Nordmarka. Mange av Oslomarkas myrer er jernholdige, det har derfor forundret arkeologene at det ikke er funnet spor etter jernvinner tidligere.

Da Vann- og avløpsetaten i 2002 tappet ned Skjær sjøen på grunn av anleggsarbeider, fikk arkeolog Ole Grimsrud hos Byantikvaren i Oslo mulighet til å lete etter fornminner langs den opprinnelige strandkanten rundt vannet.

Som arkeologer flest kan Grimsrud "lukte" flint, og han fant raskt spor etter to steinalderboplasser. Det overrasket ham ikke nevneverdig, selv om man kan telle på én hånd de steinalderfunnene som er gjort i Marka tidligere. Men da han oppdaget brun jernutfelling i strandkanten, ble han forventningsfull. Og ganske riktig: På det som egentlig er en holme ved utløpet av Bjørnsjøelva (se kart) fant han en stor ansamling jernslag.

- Det er veldig artig å gjøre sånne funn midt i hovedstaden. Kanskje det kan bidra til å øke interessen for fornminner, undrer arkeologen.

Jernvinner er ofte bygd på steder med god tilgang på vann. Som for eksempel på den lille holmen i Skjær sjøen. Grimsrud ser for seg at det er bønder i området som har hatt jernutvinning som attåt næring i stille sesonger. Vinterstid brukte de kanskje sleder for å frakte myrmalm og trekull ut på holmen.

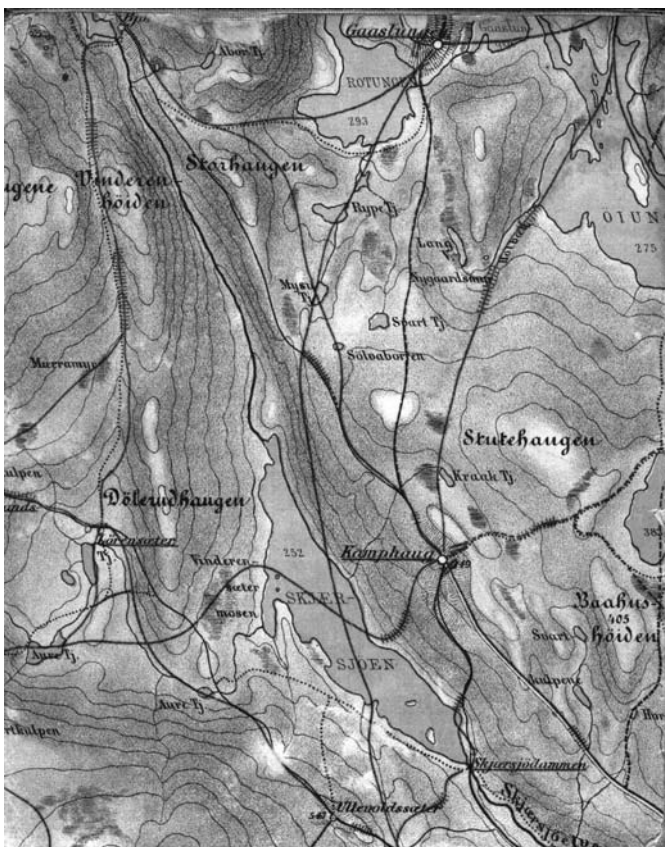
- Myrmalm var godt egnet til å smi redskaper. Men utvinningen var tidkrevende og kunne ta flere dager eller uker. Kanskje bygde folkene seg også en gapahuk eller en annen huskonstruksjon her, sier Grimsrud.

I Norge er de eldste daterte jernvinneanleggene fra før-romersk jernalder (500 f.Kr.– Kr.f.).

I førhistorisk tid ble jernet fremstilt ved en direkte prosess. Malmklumper ble gravd frem fra myrene, tørket, røstet og knust. Den røstede malmen ble sammen med trekull plassert i blåsterovner, og luft tilført ved hjelp av blåsebelger eller naturlig trekk. Ved å holde temperaturen på vel 1200 °C ble slagget flytende, mens jernet ikke smeltet, men var en seig masse. Slagget ble så tappet fra. Jernluppen ble deretter hamret fri for slaggrester. Slagget fra ovner som er eldre enn ca. 600 e.Kr., inneholder mye jern.

Prosesen har altså vært relativt ineffektiv. Slagg som er yngre, inneholder mindre jern. Dette tyder på at jernfremstillingen ble effektivisert i løpet av jernalderen.

(se bl.a. intervju med Ole Grimsrud i Aftenposten Aften 3.10.2002 s20-21)

Bjerknes sitt skikart over Nordmarken og Sørkedalen fra 1890 – visstnok Norges føste skikart - viser at Kamphaug fremdeles var et knutepunkt, i hvert fall for "skiløbere og turister". Jernvinna ved Skjærssjøen lå på den lille odden der Bjørnsjøelva renner ut i Skjærssjøen. Det skal nok egentlig hete Skjærssjøen ikke "Skjærssjøen" som brukes på moderne kart. Det har Statens kartverk bestemt, i et samlevedtak om skrivemåten av navneleddet –skjær i 2008. Det er ellers veldig greit å holde på med kart fra 1800-tallet for å unngå spørsmål rundt opphavsrett.

Magnus Eriksson (1316-1374)

De første skriftlige kildene vi kjenner til er fra middelalderen. Særlig kjent og sitert er det såkalte *"kongebrevet"* der kongen avstår dalen til kirken. Dette med eiendomsforhold er viktig for å forstå det senere godset og hvordan det ble skapt.

I middelalderen eide Mariakirken skogen fra Maridalsvannet helt inn til Sandungen etter at kong Magnus Eriksson i 1335 ga kirken "Marghrettardals almenning".

Også mange av gårdene i dalen kom i middelalderen inn under kirken, antagelig fra private testamenter og gaver, ikke minst under svartedauden. For eksempel hørte Vaggstein i middelalderen under Stefanusalteret som ble opprettet i St. Halvardskirken i Oslo for å beskytte folk mot pesten.

De forskjellige gårdene kom til å høre til forskjellige klostre eller andre kirkelige institusjoner. Noen gårder hadde flere eierandeler, men vi kan skille mellom det som historikere kaller vanlig kirkegods og sentralkirkegods som var klostereiendommer eller domkirkens eiendom. I Maridalen var Skjerven, Skar og Sander klostergods ved reformasjonen og gikk rett over til kongen, mens gårder som Kirkeby, Turter, Øgården og Vaggstein lå direkte under Aker kirke og faktisk fortsatte å være kirkegods helt til rundt 1830 da kirken avvirket sine eiendommer, blant annet for å finansiere høyere utdanning i Norge (det såkalte *"opplysningsvesenet"*).

Det virker som kongebrevet i 1335 først og fremst gjaldt skogen nord for Maridalen og ikke selve gårdene og deres skoger. (*"Dertil gir og skjenker vi til førnevnte Mariakirke alle de skogene og almenningene som Vi og kongedømmet i Norge eier"*)

Man ville ellers forventet at Mariakirken fremdeles eide alle gårdene i dalen ved reformasjonen, med mindre Mariakirken har avhendet dem til andre kirkelige institusjoner som klosteret på Hovedøya og andre i mellomtiden. Men vi skal la denne diskusjonen ligge.

Hvorfor ga kong Magnus bort Nordmarka til Mariakirken?

Man kan vel si at kongens gave var en politisk handling. Magnus Eriksson var sønn av den svenske hertug Erik, men hans mor Ingeborg var norsk.

Magnus var den første som ble konge både over Norge og Sverige, og landene skulle behandles likt. 1330-årene var en urolig tid i Norge, mange var misfornøyd med kongen, og det er god grunn til å tro at han ga kirken gaver for å ha noen allierte.

Pavekirken var en enorm maktfaktor på denne tiden. Magnus kom senere til å si fra seg den norske tronen til sin sønn Håkon etter press, men fortsatte å være konge i Sverige – til han til slutt ble tvunget til å avstå kronen til en annen av sine sønner der også. Under sin regjeringstid ble han stadig motarbeidet, av svenske stormenn og til og med av den hellige Birgitta, som beskyldte ham for å være homofil og ga han tilnavnet "*Magnus Smek*" – sikkert ikke noe kompliment på den tiden.

Til slutt ble han satt i fengsel i Sverige og slapp ikke fri før han lovet å gi avkall på den svenske tronen. Han flyttet til sin sønn Håkon, kongen av Norge, og endte sine dager på tragisk vis, han druknet i et skipsforlis ved Bømlo.

Som om ikke dette var nok, så falt hans regjeringstid sammen med svartedauden, kanskje den største katastrofen som har rammet Norge i historisk tid.

Kong Magnus Erikssons domssegl.

Nordmarka samles til ett rike

Nordmarka blir uansett ved kongens beslag av sentralkirkegodset etter reformasjonen igjen kongens eiendom.

Med litt godvilje kan man si at den var offentlig eiendom, kongen og staten var nesten det samme. Fra gammelt av var allmannaretten sterk i utmark i Norge. Man hadde kongens allmenning hvor alle hadde rett til beite og jakt for eksempel. Noen steder ble denne retten etter hvert tolket som *"bygdefolkets rettigheter"* – de var jo de som hadde hevd på å utnytte utmarka. Dette er gamle konflikter som av og til dukker opp igjen, også i våre dager. Hvem har *"rett"* til norsk natur? Et gammelt tema med andre ord.

Nordmarka ble opprinnelig delt opp i flere skogsstykker, minst sju; Sandungen, østre og vestre Fyllingen, Løren skog, Haugseter, Blankvann og Abbedskog (Kamphaug). Det er usikkert om dette er en gammel oppdeling, eller om den ble foretatt en gang på 15- eller 1600 tallet. Navnet Abbedskog kan jo tyde på at oppdelingen går tilbake til før-reformatorsk tid.

Christian den IV blir "eier" av Maridalen

Etter reformasjonen ble mye av kirkens gods, kongens private eiendom. Dette ble ikke så aktualisert før Christian den IV – danskekongene hadde brydd seg heller lite om hva som fantes oppe i Norge. Nå ble dette et tema fordi kongen pantsatte disse eiendommene.

Fra historieundervisningen husker vi Christian den IV som en grei kar som til og med interesserte seg for det avsidesliggende Norge og som, i motsetning til mange av de andre danske kongene, besøkte Norge flere ganger. Dette er nok en sannhet med et par modifikasjoner. Christian IV var i stadig konflikt med sitt danske riksråd som ikke ville finansiere hans stadig mer kostbare og mislykkede kriger. Norge, derimot, var blitt et arvekongedømme og nesten å betrakte som kongens private eiendom. Derav den store interessen for Norge. Gjennom sine mange fremstøt, først mot Sverige og så gjennom sin innblanding i 30-årskrigen, satte kongen seg i privat gjeld. Etter krigens slutt og kongens død kom kreditorene på banen og enorme eiendommer, det tidligere kirkegodset som hadde blitt krongods etter reformasjonen, kom på private hender. Noe ble også overdratt på gunstige vilkår til kongens sønn utenfor ekteskap, Ulrik Fredrik

Gyldenløve, som dessuten var stattholder i Norge. Store Brenninga og skogen ved Trehørningen f.eks hørte en tid til hans gods i Aker.

MARIDALSSPILLET

20. - 24. august
Forestillinger hver kveld kl. 21.00

Erik Hivju
Karl Sundby
Morten Svartveit
Ronny Fagereng
Hedda Sandvig
Karen Høie
Fred Borg

SVARTEDAUVEN

Regj: Bjørn Sæter/ Musikk: Åsmund Feidje/ Manus: Carl Fr. Engelstad

Historisk friluftsspill ved kirkeruinene i Maridalen i Oslo 20. - 24. august 2010. Forestillinger hver kveld kl. 21.00
Fullmåneforestilling den 24.8. Tablåskuespill i skogen fremføres i timen før alle forestillingene. Salg av mat og drikke ved ruinene. Inngang fra kl. 20.00 ved Hønefoten p-plass for Maridalen skole, følg skilter i Maridalsveien.
Adkomst: Buss 51 fra Nydalen t-banestasjon (ekstraavganger), med bil til Hønefoten p-plass, sykkel eller tur. Se nettsidene for mer informasjon.

www.maridalsspillet.no

Billettverden.no Billetter kr. 250/ 200/ 100 + gebyr
Billettverden.no tlf. 815 33 133

Logos for sponsors: Billettverden.no, Oslo, Maridalen, AOF, DYNAMICUS

Svartedauden, som rammet Norge i kong Magnus regjeringstid er en av de store katastrofer som har rammet Norge i historisk tid. Det var også senere pestbølger, den siste i Oslo så sent som i 1630. Maridalsspillet's plakat fra 2010.

Oppgangssaga kommer til Maridalen

La oss begynne med begynnelsen, oppgangssaga var bakgrunnen for en ny ”oppgangstid” både på øst- og vestlandet:

I Maridalen var forholdene gode: Mye skog, mye tilgjengelig vannkraft, ikke alt for langt fra utskipingshavn og hovedstad. Trelasteksport var ingen ny næring. Tidligere hadde man skåret bord for hånd. Oppgangssaga var kjent i Norden fra 1400-tallet, og man regner den kom til Østlandet rundt Reformasjonen (1530-tallet). Fram mot 1600 er man oppe i 200 sager. Det er fra begynnelsen av 1600-tallet at vi hører om de første sagbruk i Maridalen også, dalen lå jo øde. Den første saga vi hører om i Aker er på Ljan i 1527 (Bull, Akers historie)

I Vest-Europa økte behovet for trelast. De egne skogene var uthogget, særlig var det tilfelle i Nederlandene, som tidligere hadde importert trelast fra østersjølandene.

Riktignok gjorde kongen fram til 1564 flere forsøk på å begrense trelasteksporten fra Norge, som ble drevet både av bønder og ”storkapitalister” – både for å hindre uthogging av skogene og for å sikre sin egen tilgang på billig tømmer og fortjeneste. At skogene kunne bli uthogget var ikke noe kongen fant på for å begrense det frie næringslivet. Dette hadde hendt f. eks på Island etter landnåmstiden på 1000-tallet og den skogen vokste som kjent aldri opp igjen. Vi kan kalle det en tidlig ”miljøkatastrofe”.

Stadig grep kongen inn med ”sagforbud” særlig mot leilendinger, men ofte fortsatte virksomheten etter noe år, man tok ofte sjansen på å unnsnippe ”statlig kontroll”. Først i 1688 kom loven om sagbruksprivilegier som skapte den såkalte ”plankeadelen” som nettopp skulle komme til å prege Maridalens historie frem til 1900.

Allerede tidlig på 1600-tallet ble adelen ledende som sageier og trelasteksportør og de forsterket gjerne sin kontroll over markedet ved hjelp av offentlige myndigheter. (Norges historie, bd. 5 s. 125). Byborgere arbeidet seg gjerne opp i sine nære oppland, som Nordmarka/Maridalen.

Her førte dette til dannelsen av Nordmarksgodset, og det kan være interessant å fortelle litt om godsets tidligste tider, da litteraturen ofte konsentrerte seg om godset under Anker og hans etterkommere.

Bondesager i Maridalen

Helt fra den første bosettinga i Maridalen hører vi om små sagbruk. Det er nesten så man tror at det var vannkraften som fikk folk til å ta gårdene i bruk igjen.

En av de første gårdene som betalte skatt etter ødeperioden er Skjerven. Etter 1610 er Peder Skjerven, som bygslet hele gården av kongen, stadig i konflikt med myndighetene. I 1611 slipper han med halv skatt fordi han utfører pliktarbeid på Akershus slott, sammen med flere andre bønder fra dalen (BK s. 40).

Peder drev sag og betalte 1 daler i skatt for det i 1612, han skar da 12 tylfter tømmer (en tylft er tolv, dvs. 12x12 tømmerstokker)

Året før, i 1611 skal han ha skåret hele 90 tylfter og hatt tre mann i arbeid, (ThM s. 47)

I 1615 og fremover ble han bøtelagt flere ganger for å ha latt folk fra Oslo dyrke korn og høy på gården, det hadde han ikke lov til som kongens leilending.

I 1618 fikk Peder så igjen bot, denne gangen for å ha skåret 6 1/2 tylfter på Skjerven sag, etter at "Sagkommisjonen" av 1618 hadde "avdømt" saga hans. Vi ser her at sagbruksrestriksjonene kom ganske tidlig til Maridalen. Det var sager både på Hauger og Skar før 1618, men ikke senere, så det virker som om forbudet gjaldt i hele dalen. På Skar ble det skåret 40 tylfter i 1611 og på Hauger 20 tylfter, Erik Sander skar 60 tylfter og Christoffer Næss 50 tylfter dette året.

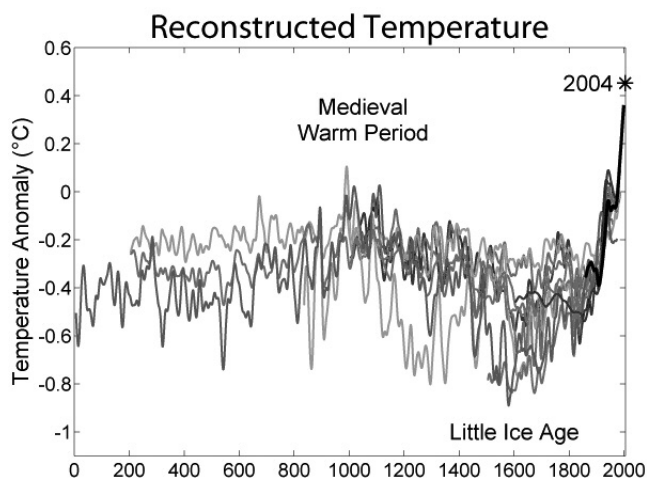
På Vaggstein ble det ennå sagt på lovlig vis i 1622, men så ble den saga også avdømt.

Men det var lov å prøve, og fire personer fra Christiania fikk store bøter for å ha skåret ulovlig på Vaggstein-saga i 1630.

Det er ingen tvil; sagbruksfeberer i Maridalen fikk en brå slutt.

Det kan nesten se ut som om ingen gadd å drive gårdene hvis man ikke kunne drive sag, for da Hauger bygsles ut til en Ola i 1622 står det at den *"i lang tid har ligget øde og alle hus er forråtnet"* (BK s. 48). Det samme gjelder Skjerven. Kanskje døde folk av pesten i 1630 Man regner med at pesten som herjet i Christiania i 1630 tok livet av 40-50 % av byens befolkning (kilde: arkivverket.no) og vi vet det var mange byborgere på farten i Maridalen. Uansett får en Nils bygsle (forpakte) hele Skjerven *"som lå øde og som ingen ville bruke"* i 1633/34.

Man fikk altså allerede før 1630 forbud mot bondesager i Maridalen, lenge før det såkalte sagbruksprivilegiet ble innført i 1688.

Grafisk fremstilling av klimaet de siste 2000 år. I vikingtid og tidlig middelalder var klimaet gunstig, men senere ble det kaldere og man fikk "den lille istiden" på 1600-tallet. Denne klimaendringen kan ha bidratt til at Maridalen ble liggende øde så lenge.

Var det da, bortsett fra Kamphaug-saga, som vi skal komme tilbake til, overhodet flere sagbruk i dalen ved sagbruksprivilegiets innføring? Ja og nei, i tingboka for 1687 står det at saga på Skjerven er nedbrent og om en Monseigneur Johannes Ibsen, "*indvaaner og handelsmand udi Christiania*", som sto fram for retten og ber om bekreftelse på at "dens saug her udi Aggers hærred kaldes Skiærffven saug joe er øede oc gandsche needbrendt" – han ber vitnene Hans Bestum og Iver Skjerven bekrefte dette og ber om fritak fra å betale de årlige utgifter for "*damstoken paa Kongelig Mayestets grund*" som han hittil har betalt. Det virker som om Skjerven-saga var delvis i drift utover 1600-tallet, men utleid til en byborger. Bonden fikk neppe drive med sagbruk sjøl.

Denne Ibsen er kanskje i slekt med den Poul Ibsen som skar på Kamphaug dette året.

Det kan virke som om Lund har forpaktet bort sagbrukene sine, og Skjerven er jo vitterlig ikke lenger "*Mayestets grund*" i 1687, men vi lar den diskusjonen ligge.

Kamphaugsaga

Godseiere, sagmestere og rydningsmenn

Vi har tidligere nevnt at Christian den IV pantsatte hele Nordmarka. Skogen eller allmenningen, som de ville sagt i middelalderen, var pantsatt til en mann som het Johan Garmann. I Aker sogn kom han i tillegg til skogen i besittelse av Brekke, Skjerven, Skar, Kjelsås samt gården Hovin der han bodde. Han ble dermed den første private eier av Nordmarka og vi må anta at det var han som bygde Kamphaug sag. Dette må ha vært like etter han tok over disse områdene i 1648 eller 1649 (da 30-årskrigen sluttet og kongen døde). I oversikten fra 1654 driver han Kamphaugsaga, som der kalles "Schierzøe Saug" sammen med Niels Lauridzen. Lauridzen var også godseier og dessuten borgermester i Christiania. Saga må ha vært et imponerende anlegg for sin tid, og på Maridalens Venners nettsider siteres Ole Svendsen:

Gjenoppbygget oppgangssag fra Gjersjøelva i Oppegård fra 2002 i forbindelse med Gjersjøelvprosjektet. Saga ved denne elva var den første i Aker, den ligger i Oppegård kommune nå, men var en del av Ljansgodset.

Den skal ha vært den første i Aker og bygget allerede før reformasjonen. I Maridalen ble de satt opp flere slike sager, den største var Kamphaugsaga litt nedenfor Skjærjødammen.

© Fotofil.no / Stein Erik Sundby

”I 1995 fant vi igjen ruinene etter Kamphaug Sag ved elva et stykke nedenfor Skjær sjødammen. Jeg hadde et kart fra 1887 som viste hvor saga lå, og jeg gikk dit sammen med Arild Harboe. Fossen er ikke så stor, så de kan ha ledet vann i ei vann-renne ned til saga.”

Om disse ruinene har Helge Haakenstad skrevet:

”Kamphaug Sag må ha vært et anselig byggverk på sin tid der mange hadde sitt virke. De uspekkete murene er i dag til dels fire m høye og de lengste konstruksjonene er 25 m lange. Selv om alt treverk, jernbeslag o.l. er borte i dag, så er ruinene etter sagen i forbausende god stand. Grunnen til at så mye av anlegget er i behold, er nok at steinmaterialene lå for avsides til her et godt stykke oppe i Skjær sjøelva. Skogsåsen på østsiden av elva har navnet Sagåsen og har nok fått navnet etter aktiviteten ved Kamphaug Sag.”

Det er riktig at saga er markert på kart fra 1880-årene (se kart) – det er litt overraskende at en sag som ikke har vært i bruk på 150 år er avmerket på et kart, men enten har minnet om den ha vært sterkt og bygningene stått lenge, eller det har vært en annen, mindre sag på samme sted senere. Vi lar denne diskusjonen ligge.

Hvor mye ble skåret på Kamphaugsaga?

Vi vet fra tingbøkene i 1680-årene hvor mye som ble sagd på Kamphaugsaga, som da sikker hadde vært i drift noen år.

”Powl Jbsen // af., 18000 bord., paa Kamphoug saug., 9 rdr: paa Woghals //saug., 31000 15 1/2 rdr:”

Dette er fra tingboka i 1687 og betyr at sagmesteren Poul Ibsen har skåret 18 000 bord på Kamphaugsaga dette året og 31 000 bord på Våghalsen (et sagbruk som lå ved Vøyenfallene, rett nord for Sannergata). For dette har han betalt henholdsvis 9 og 15 ½ daler i skatt. Dette for sammenligningens skyld.

Den første godseieren

Om Nordmarksgodsets grunnlegger, Johan Garmann, skriver Øystein Rian i Store Norske Leksikon:

”Johan Garmann, Født 1610 i Haderslev, Slesvig; Død 1673 (begr. 2.4.) på Hovin i Aker. Embetsmann og kjøpmann.

Johan Garmann tilhørte et nettverk av innvandrede sønderjyder som gjorde karriere i Norge, beskyttet av de danske stattholderne på Akershus. Han drev det langt som embetsmann og kjøpmann i Christiania i en kombinasjon av offentlig virksomhet og private forretninger.

Garmann skaffet seg store økonomiske fordeler. Som kontribusjonsforvalter hadde han 800 riksdaler årlig fra 1649 og som landkommisær 1000 riksdaler årlig fra 1661. Fra 1647 fikk han overdratt kongetienden av Toten prestegjeld og toppmålet av alle kirketiender i Akershus stift. 1652 oppnådde han forpaktningen av Fossesholm med tilliggende sagbruk på Eiker. Som andre regnskapsbetjener hadde han da for lengst engasjert seg i handel, særlig med trelast, og i samrøre med kronens inntekter skaffet han seg store inntekter ved å kjøpe tømmer av bøndene, skjære det opp på sine sagbruk og eksportere bordene med rundelige avanser. Dermed var han under krigen 1643–45 i stand til å låne kronen penger og sikre seg verdifulle eiendommer i pant. Dette skjedde på en manipulerende måte, i samvirke med Hannibal Sehested, ved at menn i maktapparatet plukket ut de eiendommer de ville ha før pantsettingen ble offentlig kunngjort.

Garmann fikk dessuten anledning til å makeskifte til seg verdifulle skogområder fra kronen, uten at det ble tatt i betraktning at de eiendommene han mottok var mer verdifulle enn dem han gav i vederlag. 1664 eide han helt eller delvis 11 sager og hadde store skogeiendommer i Aker og på Romerike. Da han 1668 solgte Stalsberg i Skedsmo til stattholder Ulrik

Christian den IV, konge av Danmark og Norge fra 1588–1648. Det er få bilder av de første eiere av godset, men dette er i hvert fall Christian den IV som var eier i praksis i sin regjeringstid. Han pantsatte en del av Nordmarka i forbindelse med 30-årskrigen og den gikk etter kongens død over på private hender. Den ble ”privatisert” som man ville sagt i dag.

Frederik Gyldenløve, opplyste han ikke at bonden der var medeier i sagbruket. Garmann og Gyldenløve sørget for å få den eneveldige kongens stadfestelse av salget, og i årene som fulgte, ruinerte bonden seg på forgivevs å føre rettssaker for å få tilbake sin eierandel.

Ved en rekke makeskifter lyktes det Garmann å samle omtrent all skogen der tømmeret kunne fløtes til Maridalsvannet (den østlige delen av det som senere er kalt Nordmarksgodset), og han åpnet disse skogsområdene for kommersiell utnyttelse, bl.a. ved å bygge de første reguleringsdammene i området for å gjøre fløtingen lettere.”

Christian Lund blir godseier

Allerede året etter giftet enken etter Garmann, Margrethe Jespersdatter seg igjen, med overhoffrettsjustitiarius Christian Madssøn Lund, som visstnok ødela mye av formuen. Det som var tilbake av Garmanns skogskompleks i Nordmarka, ble etter Lunds død i 1700 solgt til Gjerd Andersen og var deretter på skiftende hender til langt inn på 1700-tallet.

Rester etter Kamphaug sag nedenfor Skjærsjødammen. Foto januar 2010 fra privat album (lisens: Yahoo flickr)

Øystien Rian er altså ikke nådig i sin fortolkning av hvordan Normarkas første eiere nærmest tusket til seg disse eiendommene.

Om justitiarius Lund, en av de mange som giftet seg til Nordmarksgodset, var en dårlig forvalter, vet jeg ikke, men det som er sikkert er at han som eier på 1680-tallet viste stor nidkjærhet i å overvåke sine eiendommer og interesser, ikke minst gjennom sin like nidkjære fullmektig, Knud Villadsen.

Noe allmannarett i Nordmarka var det i hvert fall ikke lenger snakk om: Her er en sak fra Tingboka i 1681 som også beskriver dagliglivet på den tiden

Olle Olssen fra Liggeren

Den 10 August 1681 holdt bøndene i Aker ting og Lund hadde klaget inn Olle Olssen, *"boendes udi Hougsetter for skovhugst och andet efter steffningens formalia"*

Hougsetter var et gammelt navn på plassen Liggeren, og saken hadde blitt anmeldt ved februartinget samme år. Knut Vaggstein var stevnet som vitne for å spørre om han hadde gitt Olle Olssen lov til å hugge i sin skog, men det hadde han ikke.

Det andre vitnet, Jens Christophersen *"tilholdende på Skaeers eiedeller"* forteller at Olle hadde kjørt tømmer forrige vinter forbi Skar *"mens hvor hand tog tømmeret eller kiørte det hen eller hvor meget det var; ved hand iche"*.

Til og med svigersønnen er innkalt som vitne og innrømmer at Olle forleden vinter solgte tre tømmerstokker til Anders Disen og for dette skal Olle ha fått en liten slipestein og en gammel kiste, som egentlig bare var en gave.

Bevismaterialet er altså overveldende og Olle på Liggeren legger seg også flat og overlater til tinget å dømme. Svigersønnen ber om nåde for ham *"at han er forlig med hans goede hossbond"*. Dommen blir da også at Olle skal *"indstille sig hoes hans goede landherre ovh hossbond och hannem fornøye och tilfredsstille for di stocher hand haffuer hugget osch solt til andre, saavel och verre i hans minde for brodehugst och skovskade, saa fremt Hans vil verre for viderre tiltalle forschonnet"*

Det virker som Olle må be skogeieren om nåde og erstatte de stakkene han har solgt – og den formidlende omstendigheten er at Olle er gammel

og plassen Liggeren har han ryddet sjøl ”den plads haffuer selff oprydet och best udi sin alderdom behøffuer;”

En annen sak fra disse tingbøkene viser også at man skulle være ytterst forsiktig, ikke bare med hva man sa, men også med hva man gjorde. *Etatsråd Lund saksøker da en person som heter Lars Sullue, på ”sin land-bonde, Iver Skjervens vegne”* – Denne Lars Sullue karrer seg opp til sagmesteren på Kamphaugsaga i 1687, der han får en pot øl og klager sin nød til sagmester Per Thronsen som jobber der. Per sier først at han ikke har fôr til vinteren, men dette må nærmest ha vært en felle, for Lars, oppildnet av at andre er i samme situasjon og kanskje av øllet og den drøye spaserturen opp til saga, utbryter;

”jeg er oc ilde komen for foer, jeg hafde lejed eet støke eng af Ifuer Skierfven som jeg nu har haft i 4re aar, men nu er hand saa arrig oc vrang at hand iche will lade mig beholde det,”

Lars kaster ut en forbannelse mot bonden på Skjerven, sikkert ingen god ide i en tid da man ennå trodde på hekser og trolldom. Han sier at ”Inden Julethiider kommer” skal han ikke ha mer fôr enn meg! Kanskje var det sagdrenge, Amund Jensen, som satt i en krok og overhørte dette og anmeldte ”forholdet”. Det videre utfallet av denne saken er uklar, men det kan virke som om den ble henlagt. Lars hadde sendt sin kone til tinget med et brev.

Saken viser at bøndene i dalen stod i en slags mellomposisjon mellom godseieren og de som var jordløse eller fattige og arbeidere.

Finner slår seg ned i Nordmarka – og må flytte?

At det var finneplasser i Nordmarka er mer enn vandrerhistorier. Dette er godt dokumentert gjennom såkalte ”finnemantall” og som vi skal se her, ble alle finner og andre som bodde på de såkalte rydningsplassene i Nordmarka kalt til tinget for å gi sin ”asylhistorie” i januar 1686. Den historiske bakgrunnen var nødsår og krig i Sverige og Finland på 1600-tallet. Mange av disse finnene hadde først flyttet fra Finland til Värmland og flyttet senere videre over grensen, slik de forteller til visestattholder, herr Just Høeg.

Avstandene var vel ikke mindre da enn nå og det forklares at *"udi skouf oc fiælde boende fattige folk"* ikke hadde nådd frem i tid til tinget.

Vi skal se at disse folkene hadde skått seg ned i godseierens skoger med godseierens (Lund) velsignelse og til godseierens nytte. Dette innleder det man kan kalle et over 300 års tillitsforhold mellom godseier og leilending. Dette kan man si skiller Maridalen fra Nordmarka. Men når finnene, eller disse tidlige nordmarkingene sto fram på tinget i 1686, hadde visestatholderen en overraskelse på lager:

En for en står de frem for tinget, noen nærmere Sørkedalen, som Olluf Wenner fra Värmland,

Morten Grøttum, som er kommet over Kopparberget i Sverige, Zakarias Grøttum fra Söderköping og kanskje ikke finne, men *"komen fra Sverrig – begifuen sig hiid for dennd dyere thied da war i Sverrig."*

"Dyrtid" må være et skikkelig "understatement" for å beskrive nød og fattigdom på 1600- tallet i Sverige for vanlige folk.

Mange av disse "innvandrerne" har giftet seg i Norge, med norsk kone, og de ble nok tidlig "assimilert" – men noen har også kommet med familien hit:

"Lauridz Sandwngen,

fæed i grendssen dog paa svendsche sieden, kom hid hand war ½ aar gamel, hafuer finsch koene, blefuen gift her i Norge udi Skeedzmoe sogn, hafuer 3 børn...ofc hand hafuer weret her i 44 aar, boer paa een heel ringe plads kaldes Sandungen."

Sandungen er en del av godset til Herr etatsråd Lund og Laurits *"næhrer sig med arbeide wed Herr Lunds brug, saasom thømerhugst, flaadning oc desslige."*

Plassen gir 4 tylfter tømmer i avgift og *"er ey nogen til skade"*. Her menes det at det ikke er drevet noe utstrakt svedjebruk, en metode som ble brukt av finner som var nyryddere. (*"lidet hafuer hand brendt oc raddet af braadter"*) Videre får vi høre at folket på Sandungen er fritatt fra tienden (kirkeskatten), forklaringen er logisk: *"boer 3 mihl i fieldet fra kierke oc thing, huorføre hand oc sielden diid komer"*.

Mathias Hakloa (Hochlungen) 28 år

er født på Ringerike av finske foreldre og har bodd der i 1 ½ år med finsk kone. *"stedet hand boer paa er iche nogen rødningssplads"* understrekes det. Han jobber for Lund på samme måte som brukeren av Sandungen, betaler 4 tylfter i avgift som han hugger i "Lundzskoufven". Kommer

heller ikke til kirke eller ting, den besværlige lange vei kan være farlig, står det.

Henrik Rottungen (Hendrich Rødtungen)

er født på Finnskogen, på den svenske siden, har bodd i Lunds skog Røtungen i 2 års tid. Han har finsk kone og 4 barn og livnærer seg på samme måte med tømmerhugst og fløtning for godset. Så kommer man inn på jakt, han er sikkert blitt spurt om det. Han forteller at *"naar hand kand faae laandt børsse, skyeder hand fugl, dog det er sielden"*.

Så kommer overraskelsen, fra statholderen: Henrik Rottungen *"tillige med alle de andre finder som boer paa Herr ehtatzraad Lundz pladsser, alle frasagt pladserne till waaren komennde at fløtte derfra oc need i bøyden (bygden)"*.

Fortsettelsen på denne historien er ikke kjent, men noen av plassene, som Rottungen, kan ha blitt fraflyttet etter dette: Aabel i Nordmarksfolk er inne på dette: *Hendriic Røtungen* (f. 1649) bodde muligens like ved dagens Gåslungen, tuften kalles "Nygård" (Aabel 1985 s. 85).

Det finnes ingen tydelige spor som bekrefter at Sandungen, Hakloa eller Rottungen var bebodd i årene etter 1686. Fra Sandungen finnes det bosetning igjen fra rundt 1715. På den andre siden mangler kirkebøkene for Aker fra samme periode. Det er i alle fall interessant med disse tidlige kildene, også med opphavet til stednavn. Det litt merkelige Hakola, virker å være en forkortelse for det mer steds klingende "Hoklungen". Det samme med Rottungen/Røtungen.

Senere godseiere må i alle fall ha funnet ut at det var gunstig å ha folk boende inne i de store skogene, både som oppsynsmenn og som arbeidskraft. Men 1686 virker å ha betydd en brå slutt for finnebosetningen i marka. Det er usikkert hva som var motivet for å si opp plassbrukerne. Det er ikke sikkert det bare var godseierens initiativ, det understrekes jo at finnene ikke skader skogen på noen måte.

Det kan være at den lange kirkeveien kan ha vært et argument, kirketukten var sterk utover 1600 og 1700-tallet. Det kan også ha vært hensyn til lov og orden. Det hadde vært et drap på Sandungen et par år tidligere og gjerningsmannen hadde forsvunnet.

Det vet vi, for den alltid like nidkjære Lund tok beslag i gjerningsmannens eiendom etter at han var forduftet.

”justitiarius Christian Lunds // regenskabsbog, paa hans fordring effter Anders // Poulsøn eiende, som nest forleden aar = 1683: først // jn Octobr/is/ ere bortrømbt, for mandrab hand paa Peder // Henrichsøn Sandungen skal hafve forøfvat og begaaedt,”

Etter dette sidespranget til nordmarkingenes harde liv på 1600-tallet er vi nå over på 1700-tallet og i det herrens år 1738 kjøper herrene Ancher og Hiorth Nordmarka.

Med i handelen hørte Kamphaug sag øverst i Kamphaugelva som Skjærsjøelva kalles på denne tiden. Året før var det blitt levert inn en søknad til stattholderen om å flytte sagbruket eller sagbruksdriften ned til Nydalen, med et kvantum på 24 000 bord. Dette må ha vært under Lilloe, Brekke, eller kanskje helst Nygård som godset kjøpte få år senere. Tillatelse til flytting ble gitt, og fra da av ble tømmeret fra nordmarksskogene fløtet lenger nedover i vassdraget før det ble levert til saging. Det er ikke sikkert nedleggelsen av Kamphaugsaga skjedde over natta, men hensikten med dette var sikkert at sagbruksdriften skulle bli mer effektiv og transporten til havnen lettere.

Grunnen til at slik tillatelse måtte gis var selvsagt det tidligere nevnte sagbruksprivilegiet av 1688.

Et kart fra 1769

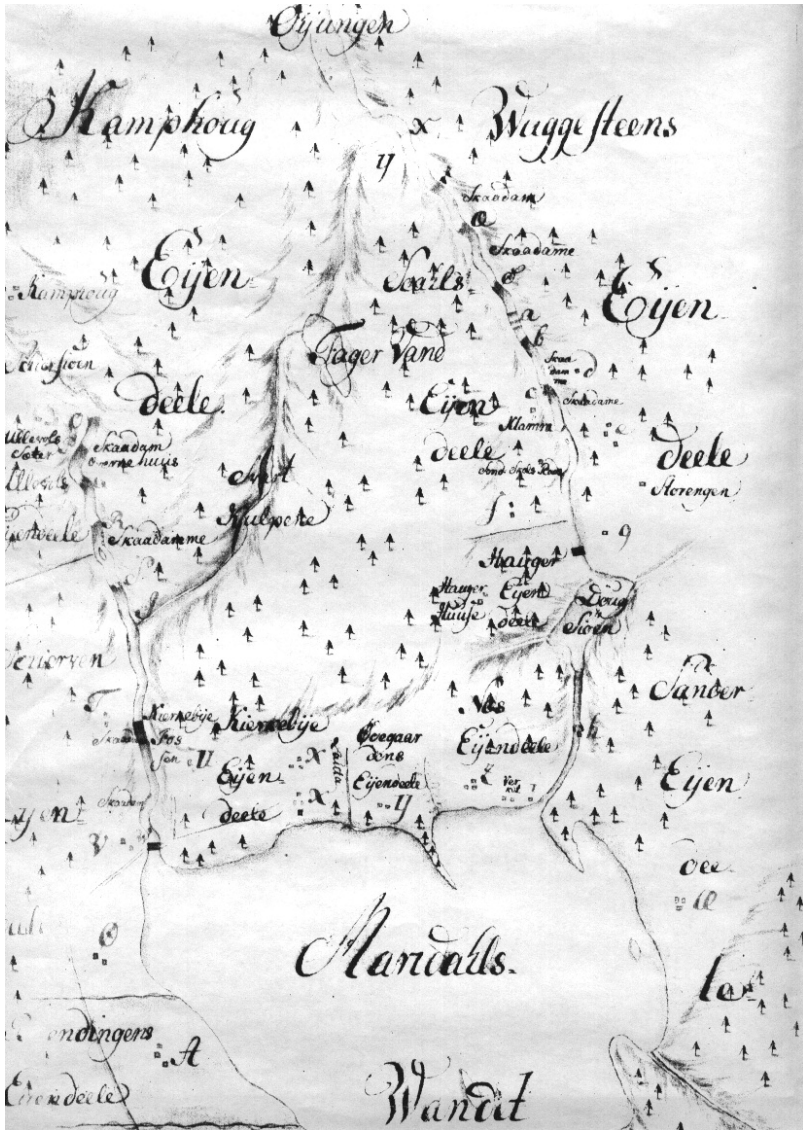
I 1769 tegnes det et kart over Ancher og Hiorths eiendommer:

”Continuations Carte over Frue Justitz Raadinae Anchers og hr Jens Hiorths Eyendomme fra Kanphoug og Kamphoug Elv samt over Elvedragene og Maridahls Vandet, gaarden Breche, Nygaard og Lille Oue samt Elvedraget derimellem beliggende i Aggers Herret, efter den Befarelse og Udvisning som hosfølgende Landmaalings Forretnings Beskrivelse forklarer. Forfattet den 26 og 27 September samt 14de October 1769.”

Kartet er trykket i ”Vakker og Verneverdig” og gjengis også her.

Karttegneren har kanskje fått øvre og nedre Svartkulp i Fagervannsåsen til å se litt større ut enn de er, ellers stemmer kartet bra med terrenget og har masse interessante historiske opplysninger.

Justisrådinnen er enka etter Christian Anker og mor til Bernt og Peder Anker.

Kart fra 1769 tegnet for Nordmarksgodset.

Det er interessant at Kamphaug er skrevet med store typer på dette kartet. Oppgangssaga på Kamphaug har utvilsomt vært en "hjørnesteinsbedrift" i

Maridalen i siste halvdel av 1600-tallet og første halvdel av 1700.

Når Kamphaugsaga ble nedlagt ble det en stillere periode i Maridalens industrielle utvikling.

Men på kartet fra 1769 ser vi at det er noe som heter "Verket" ved Dausjøelvas utløp. Dette er teglverket på Nes, som i 1768 var blitt kjøpt av Halvor Blinderen.

Videre er det noe som heter "Skars qverne brug" nedenfor nåværende Skar leir, som vel var en liten lokal kornkvern. Så er det sag på Sander, ved Sagstua, den hadde fått kongelig bevilling rundt 1750.

En annen detalj ved dette kartet, er at det viser hvor viktig fløten var etter at Kamphaugsaga var nedlagt.

Kartet har en detaljert beskrivelse av elvas løp, med inntegnede skådammer (tømmervegger mot elvebredden, det må ha vært en kjempeinvestering å bygge disse) og for tømmerfløtere farlige steder som "Kirkebyfossen".

Det virker som om bøndene hadde et tilbaketrukket og litt mer avsides liv på 1700-tallet, avbrutt av noen uår, som i 1773 da 25 personer døde av hungersnød og dysenteri i dalen, frem til de store omveltningen som kommer når Peder Anker går tungt inn med kapital og investeringer i 1797.

Peder Ankers rike

Rundt 1800 kjøpte Peder Anker seg inn i Nordmarka og startet flere virksomheter. Dette fikk store konsekvenser for livet i dalen.

Hvem var Peder Anker? Svar: Norges rikeste mann og dessuten spilte han en rolle i det politiske spillet rundt 1814 kan vi lese i historiebøkene. Men her kommer det an på øynene som ser.

Noen biografer, som Klopstock i SNL er en stor beundrer og sparer ikke på superlativene.

Bård Frydenlund skrev en stor biografi om Anker i 2009, og tittelen ”Stormannen Peder Anker” indikerer at boken også legger vekt på å fremheve hans politiske bidrag. Men biografien er seriøs og grundig selv om den legger vekt på Anker som statsmann og hans bidrag til norsk historie i en større skala.

Det er mindre vekt på hans rolle som godseier og industrieier. Var han noen gang på Hammeren i Maridalen? Det får vi nok aldri vite, men T Moland beskriver hans utflukter med ”foretningsforbindelser” til jaktstøtten på Stubdal i Krokskogen.

En av gjestene beskriver hvordan han deltok i et følge på 40 jegere, tjenere og hundepassere som red gjennom skogen med musikere spillende på horn og klarinetter i spissen. (TaMs14)

Var hovedbygningen på Brekke tenkt som et jaktstøtte? Mange åpne spørsmål her. Hvorfor skulle forvalteren på Brekkebruket ha en så staselig bolig.

Det som er sikkert er at Anker tenkte stort og at det var en enorm forskjell fra en vanlig norsk bonde til stormannen Anker. Nå vi nå skal se dette litt fra bøndernes synspunkt, er det ikke for å legge inn noe politisk agenda i forhold til hvordan Nordmarksgodset styres i dag, hverken når det gjelder skogsdrift/friluftsliv eller saken om leilendingers rett til å kjøpe plasser.

Anker kom i Maridalen til å stå for modernisering i form av veibygging og utvikling av arbeidsplasser. En Røkke fra 1700-tallet kan man nesten kalle ham. Historien er alltid todelt på den måten, historiske personer må betraktes og bedømmes ut fra den tiden de levde i.

Løvenskiold legger på sine hjemmesider stor vekt på Anker som en opplysningstidens mann, nesten selvutslettende, og at virksomheten hans gikk med stort underskudd i alle år. Som Bård Frydenlund antyder i sin biografi var det viktigste ikke bare å være rik, men å virke rik.

Peder Anker tilhørte den såkalte ”plankeadelen” i 1700-tallets Norge som vi har snakket om.

De hadde utnyttet gode tider og de fordelene de hadde oppnådd gjennom sagbruksprivilegiene.

Ankerbrødrene Peder og storebroren Bernt kom fra en slik familie og klarte å bygge ut store formuer og gods, dels gjennom arv, gode politiske kontakter, god forretningssans og heldige giftermål. Med andre ord, omtrent som i våre dager.

Deres far, Christian Anker, hadde giftet seg inn i plankeadelen, men det var ikke nok for denne noe ambisiøse mannen som også klarte å kjøpe seg tittelen ”justisråd” (BFs33), noe som senere gjorde hans enke til ”justisrådsinde” (se kartet fra 1769).

Ankerbrødrene ble i sin ungdom sendt på en såkalt ”dannelsesreise” sammen med et par fettere som varte i flere år. De besøkte mange europeiske land og fikk kontakter og lærte det siste innen industri og næringsliv. Vel hjemme i Danmark-Norge ble de adlet på ”ordentlig” – selv om omstendighetene rundt dette er litt uklare, de påberopte seg å stamme fra svensk adel, den første Anker i Norge var innvandret svenske, men noen adelig linje har aldri latt seg påvise av slektsforskere.

Man kan ikke la være å tenke på at noe av Anker og senere Wedel-familiens ”godseiermentalitet” og syn på sine leilendinger kan ha sammenheng med at de besøkte land hvor leilendinger, dvs. bønder, hadde en mye lavere sosial posisjon enn i Norge. Tiden de var på reise var jo også før den franske revolusjon.

Broren Bernt giftet seg med enka etter Morten Leuch på Bogstad og fikk med dette tilgang til store deler av Nordmarka (Sørkedalsgodset) som han solgte videre til lillebror Peder for 90 000 Riksdaler. (BF s32). Peder hadde allerede overtatt den østre delen av Nordmarka i 1799, antagelig hans morsarv. Den andre halvdel, Hiorths del, overtok han i 1804. (dette må ha vært avtalt mange år tidligere, i 1799 var jo allerede Ankerveien bygget og Hammeren i drift.

For å klare dette måtte Anker oppta betydelige lån:

”Peder Anker hadde tatt opp store lån for å kunne kjøpe Bogstad og Bærums Verk. Hans egne skoger kunne ikke skaffe tilstrekkelig tømmer til å utnytte kapasiteten ved sagbrukene, så Anker kjøpte store skogstrekninger i Valdres og Nordre Land for å utnytte sagbrukene mer effektivt. Gjelden kom imidlertid til å tynge familien gjennom flere tiår, og situasjonen ble kritisk da produksjonen sank under og etter krigen mot England. Da Peder Anker døde i 1808 overtok svigersønnen Herman Wedel Jarlsberg hans eiendommer. Det var nødvendig med drastiske nedskjæringer, og Nordmarka ble flere ganger pantsatt til Norges Bank. Situasjonen ble så alvorlig at baron Harald Wedel Jarlsberg, grev Wedel Jarlsbergs mellomste sønn som overtok Nordmarksgodset ved grevens død i 1840, gjorde flere forsøk på å selge Nordmarka. Forsøkene strandet imidlertid, og dette var siste gang spørsmålet om salg av Nordmarka kom opp.”
 (Løvenskioldgodsets hjemmeside 2011)

Vi blir jo litt skeptiske når det står så store feil i denne teksten som at Peder Anker døde i 1808, jeg tror heller ikke godset var pantsatt dette året. I 1807 bygget Anker Kjerraten i Åsa, en enorm investering og sto på mange måter på høyden av sin karriere. Vi skal la dette ligge og vende tilbake til Hammeren rundt 1800.

Peder Anker (1748-1824) på Bogstad med familien på Bogstad i sine glansdager. Peder Anker mistet sin kone allerede i 1803 og kom vel aldri helt over det. Under Peder Anker og hans svigersønn grev Wedel Jarlsberg (1779-1840) nådde godset sin største utstrekning. Det var hans barnebarn baron Harald Wedel Jarlsberg (1811-97) som fikk oppgaven med å legge ned jernindustrien og omstrukturere driften av godset. Alle virker å ha vært dyktige forretningsmenn.

Peder kom på mange måter til å stå i skyggen av sin bror, men var nok en mer målrettet og arbeidsom godseier enn broren, som hadde stor sans for overdådige selskaper men også for kultur, som teater.

Bogstadgodset hadde bygget opp sin rikdom på planker, men Peder ville, i opplysningstiden ånd kan man si, begynne med industri, og da var jernverk nærliggende. Dette krevde fagkunnskap og var et helt nytt område for Anker-brødrene. Broren Bernt Anker har beskrevet dette i et brev:

”De Kundskaber som udfordres til at bestyre Savene ere lærte i en Time, og idelig Opsigt med Behandlingen ere hele Kunsten, men de til Jern-Værks-Drift ere af større Vidde og fordre lang og stadig Application. Grube-Drift, Kull-Tilvirkning, Masovn-Blæst og Paasætning efter Malmens Egenskaber, og Stang-Jerns Behandling i Hammeren, det er Puncterne.”

Sagbrukene var den sikre kapitalen i systemet og jernverk et område for store investeringer og eksperimenter. Et forsøk fra den gamle plankeadelene på å følge med tiden. Anker ville også være industriherre.

Peder Anker hadde kapital og var fanget inn av opplysningstiden og den første industrielle revolusjons tanker, som han hadde hentet fra England der utviklingen var kommet mye lenger.

Anleggelsen av Stangjernshammeren og den første tiden

Når startet så driften på Hammeren?

I desember 1791 kjøpte Peder Bærum Jernverk for 167 000 riksdaler og begynte å anlegge vei til det som skulle bli Hammeren i Maridalen.

Peder Ankers gruvedrift fant sted på Langøy ved Kragerø og Solberg ved Arendal. Han prøvde en stund å gjenåpne jerngruvene ved Sognsvann, der det ennå finnes spor etter disse, men dette forsøket varte bare fra ca 1800-05.

Ankers virksomhet krevde en velutviklet logistikk, som man ville sagt i dag, og forbindelsene på den tiden var ikke så godt utviklet. Da passet det godt at han en tid var offentlig ansvarlig for veibyggingen i Norge. Erfaringene fra dette arbeidet kunne han sikkert bruke når han anla ”Ankerveien” som gikk fra Bærums jernverk til Fossum jernverk og deret-

Kart fra 1887. her ser vi fremdeles tydelig bruket på Hammeren med Hammersmedplassene Nordseter, Sydseter, Stensrud, Bakken og Bråten.

På den andre siden av elva bodde smedene på Svingen, Blaasas og kanskje på "Slottet" (allerede nedlagt i 1887 sammen et annet skrøpelig husvære som kalles "Milehytten") Ankerveien er inntegnet, den går bratt ned til elva og krysser denne like nedenfor Møllerstua, der den gamle Kirkebyfossen lå. Det er bare 15 år siden hammeren ble nedlagt, men Ankerveien må ha kommet hurtig ut av bruk, den er bare tegnet inn som en sort strek, hvilket betyr "mindre god Gaardvei og Ridevei". Merk at det fremdeles er to bruer over elva. Ved den nederste ligger plassen Skjervenbro, som for det meste var en vanlig husmannsplass under gården Skjerven.

ter over åsen til Sognsvann. Her delte veien seg og en del gikk ned til Brekke bruk og en del over åsen til Hammeren. Hele denne veien var ferdig i 1793 og hadde kostet 1440 riksdaler (JBJs72).

I boka Vakker og verneverdig står det videre om den første tiden at noe av det første som ble transportert på den nye veien var stangjernshammeren fra "gammelbruket i Lommedalen". Det står også at Anker lot bygge en masovn i Maridalen allerede i 1794. Jeg vet ikke hvor disse opplysningene kommer fra eller om de kan dokumenteres. Det er mange opplysninger i

godsets arkiver som man kanskje kan ta utgangspunkt i. For eksempel hadde ikke Anker tilgang til eiendommene ved Skjærsvjelva før i 1797 da han kjøper gården Skjerven (skjøte av 27.9.1797 og en forpaktningkontrakt for Kirkebygårdene fra sognepresten i Aker (kontrakt av 1.2.1797)

Thor Maarud som har gått igjennom de første regnskapene for Stangjernshammeren har notert en del om når produksjonen har startet opp. Her er det mange interessante opplysninger fra det første regnskapet som dekker tiden fra 1796-98. Men det må ha vært en lang anleggsperiode ved bruket, så hvis man regner 1793 for verkets start, er det i og for seg helt i orden.

Vi leser at i 1796 er det mange som får oppgjør for arbeid i forbindelse med byggingen av stangjernshammeren, for eksempel får Christopher Waggsteen utbetalt ”for kjøring og levering av 225 tylter bygningstømmer i 1797. Her var det åpenbart muligheter for gamle bønder i dalen, som ellers var henvist til sjølbergning, å begynne med lønnsarbeid.

Til både smelting og bearbeiding av jern gikk det med enorme mengder energi, ikke bare i form av vannkraft fra elva, men også tilkjørt trekull. Følgende nordmarkinger får oppgjør for levering av kullved på Øyungen i 1797:

Hans Lørenskoven, Torger Nygaard (under Kamphoug), Lucas Bertelsen Faarekiernbraaten, Anders Nilsen Biørnedalen, Christen Hansen Gaaslongen, Peder Jensen Liggeren, Mads Lørenseteren og Hans, Jens og Paul Kamphoug.

Vi leser også at Svend Kirkebye får betalt for kjøring ved bygging av familieboliger (Bruastua og Bakken) – det var et helt lite samfunn som skulle grunnlegges.

De første tall fra produksjonen er fra juli 1797, så vi kan kanskje anta at det var da produksjonen startet. JBJ skriver at

Den samlede produksjonen for smidd jern i 1797 var 476 skippund, men for hele 1798 var den på 1189 skippund. (1 skippund var 160 kg)

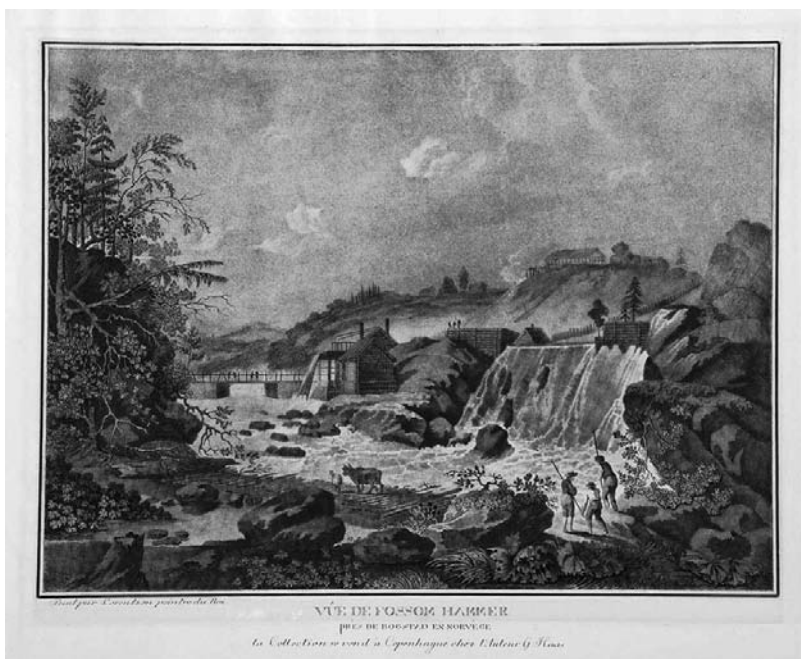
Den senere produksjon og teknikk

Produksjonen de første 30 årene lå ganske stabilt på 1000 skippund (ca 160 tonn). De første årene etter 1814 var kritiske og godset var rammet av

krisen i trelastnæringen. I 1816 var produksjonen nede i 204 skippund, men tok seg opp til 1045 året etter.

Metoden som ble brukt kalles herdferskning og er en metode som krevde store mengder trekull, men ga et smijern av høy kvalitet. Råjernet ble tilsatt trekull og smeltet på herd i luftblåst under samtidig tilførsel av slagg fra selve ferskningen. Silisium, mangan og karbon forbrenner, men også mye jern. Det etter smeltingen stivnede jern blir slått i stykker og prosessen gjentatt flere ganger. Til slutt foretas omhyggelig uthamring for å befri jernet for slagg.

Dette høres ikke ut som noen sunn arbeidsplass akkurat, men det virker ikke som om hammersmedene døde tidligere enn andre i bygda. (men man

Tidsbilde fra Fossumhammeren ved Bogstad i 1792. Ankerveien ble påbegynt omtrent samtidig. Mye råjern ble fraktet forbi her til Maridalen gjennom årene. Den kjente danske maleren C.A. Lorentzen (1746 – 1828) skal ha vært i Norge sommeren 1792 (de lærde strides om dette) og laget en rekke bilder som senere ble trykket som kobberstikk av G. Haas. I så fall må han ha hatt en svært travel sommer. Et av bildene presenteres noen ganger feilaktig som Maridalshammeren (ikke det over), men den var ennå ikke i drift sommeren 1792.

må anta at de hadde noe redusert hørsel, den største hammeren som ble brukt til å banke jern med, veide 340 kilo).

Hvor kom råstoffet fra

Råjernet kom hovedsakelig fra tre steder, Fossum ved Bogstad, Bærums verk og godsets jernopplag i Kristiania.

Jernmalmen ble fraktet helt fra godsets gruver på Sørlandet som ble tatt i losset ved Vækerø og kjørt til Fossum.

Også Bærums verk fikk sin malm fra Langøya ved Tvedestrand, der den ble gjort om til råjern i masovnen og eventuelt sendt videre til Maridalen for å bli hamret og herdet.

Historielaget i Tvedestrand skriver om denne fine fosfatfattige malmen som var grunnlaget for Ankers "triangelhandel" med jern.

"Peder Anker må ha hatt en viss forkjærlighet for øya, for han kom ofte på besøk, og han oppholdt seg der også en tid. Han skaffet flere stigere til øya som skulle lære opp arbeiderne til å arbeide mer praktisk: og lønnsomt. Det ble også sprenget en 390 m lang stoll fra litt over strandplataet ved Langøykilen og inn i (senere kalt) Grevinne Wedel gruve, hvor den munner ut 42 m under dagåpningen. Dette ble gjort for at hester og mannskap skulle spares for vannpumping; og malmutkjørsel. Han oppførte også en "Magazin-Bod". Alle som mottok lønn av ham kunne få forbrukevarer som en del av lønnen. Peder Anker mente at varelageret hadde sin berettigelse: "Da Arbeidernes Reiser til Kragerø, især Høst og Vaar er yderst farlige, og deres Handel med Kiøbmændene der trykkende."

Anker ivret sterkt for veibygging. Han hadde sett hvordan de i utlandet unngikk de verste stigningene når de anla veiene, og han gjorde mye for veibyggingen i landet. Naturlig nok sto han også for byggingen av veiene på Langøy, og det kan jo være litt artig å tenke på når man spaserer omkring der.

Da han mistet sin hustru, kom han til å tenke på hvor strevsomt det var for folkene sine på Langøy når disse skulle besøke familiens graver. Dermed ble det grunnlagt en kirkegård på øya. Det ble støpt en klokke med Peder Anker og klokkestøperens navn (1805), og den er fremdeles i bruk ved begravelser.

Gruvene på Langøy ble opptegnet og kartlagt i 1861. Den gangen ble det nevnt 27 gruver, men flere av disse består av flere mindre som er ubetyde-

lige som gruver betraktet. Derimot er malmforekomstene nesten overalt betydelige og drivverdige. De to største er Fru Anker Gruve og Fløyfjellgruve (senere Grevinne Wedel gruve). Førstnevnte gruves dypeste punkt er 145 m. Gruveåpningen ligger 46 m.o.h. og dypeste punkt ligger 97 under havoverflaten. 125 m nede er gruve 120 m lang. Grevinne Wedel gruves dypeste punkt er 82 m. (31 m.u.h.). Og den er 165 m lang, men det er adskillige meter over dypeste punkt. Den lange stollen fra Langøykilen går inn i denne gruve.”

Ankers siste år

Anker var en slags moderne forretningsmann, som var patriot, men samtidig så hvilken nytte han kunne dra av situasjonen. De siste 10 årene av sitt liv hadde han nok liten tid til å planlegge nye prosjekter ved godset, han ble i 1814 utnevnt til statsminister i Stockholm og tilbrakte mye tid der, men ble aldri særlig populær verken hos kongen eller i Norge. Anker ble blant annet kritisert for sitt ”Skavlan-svensk” av Nationalbladet allerede i 1816 (BFs321). Til sist sviktet helsen ham og for mange herremiddager skal ha vært noe av det som bidro til å svekke hans helse.

“Ansicht von Jernhammeren in Maridalen”. Maleri av J C Dahl, 1844.

Brevet til kongen

Anker og leilendingene

Anker hentet gjerne sine egne folk til verket. Da han overtok på Kirkeby fikk først de gamle maridølingene fortsette å bo der, men det gikk ikke mer enn noen få år før han hadde sine egne folk fra Bærum på de fleste plassene.

På riksarkivet er det et bevart et klageskrift som en av bøndene i Maridalen, Simen Larsen på Kirkeby, skrev til kong Christian den VII i 1804:

Til Kongen (Poststemplet 24 skilling med
Christian den VII monogram)

Gaarden Kierkebye i Aggers Sogn, Aggerhuus Amt og Stift, den 17 de Febr: 1804

Simon Larsen -----ansøger allerunderdanigst om allernaadigst at maatte vorde tilladt, fremdeles som hidindtil, at besidde og bruge 7 ½ LP Tunge i Gaarden Kirkebye, der er benificeret Slots og Sognepræsten i Aggersherred, deres Enkesede, imod at svare Aarlig, Lovlig, Landskyld, eller Afgift, m : v :

Omtrent 300 Aar har Gaarden Kierkebye i Aggers Præstegiield, fra Slægt til Slægt været besiddet og brugt, imod at der har været svaret deels Landskyld og deels Afgift til vedkommende Sognepræster og deres Enker, da bemeldte Gaard er udlagt til Præste=Enke=Sæde for Aggersherred Den halve Deel af denne Gaard af Skyld 7 ½ Lispund Tunger, har jeg, i en Tid af 5 Aar, brugt og besiddet hvortil jeg blev Besidder, og fik Byxel=Reten Afstaaelse af Halvor Christensen, paa den Maade : at jeg, foruden at svare alle Afgifter og Byrder, tilligge skulle føde og underholde hans skrøbelige og, i en Tid af Tyve Aar, meget syge Søster, hvile Vilkaar jeg hidintil redelig har opfyldt. Jeg har kone og 3 Børn at forsyne, og er altover en overmaade fattig Mand, der intet andet har at ernære mig af, end Jordbrug.

Hr Kammerherre Peder Anker her i Sognet /: paa hvad Grundd og hiemmel veed jeg ikke :/ har, kort før Juul, forrige Aar, og-og udsagt mig

Simen Larsen har vi ingen bilder av, men dette er kong Christian 7, født 1749, død 1808, dansk-norsk konge 1766–1808, som brevet var adressert til.

Slike henvendelser ble ikke besvart av kongen personlig men av et kanselli. Kongen ble dessuten ansett for ikke å være i stand til å regjere.

Fra 1770 til 1784 var det hans livlege Struensee, som hadde mye innflytelse og han fikk igjennom mange reformer. Etter 1784 fikk kronprinsen mye makt og man fikk en reaksjon, eller tilbakefall til det gamle.

Foto: Store norske leksikon

fra berørte 7 ½ LP Tunger videre brug og Besiddelse af Gaarden Kierkebye, og saaledes bliver jeg udsagt til næstkommende Lovens Faredag, at fravige og nøddiggjøre samme, om ikke Deres Majestæts Landsfaderlige Velgjerning allenaadigst beskytter mig og Familie fra aldeles Undergang.

Om nu værende Aggerske Sognepræst, hr. Keyser har lovlig kundet været berettiget til, at overdrage hr. Kammerherre Anker min brugende Deel af Kierkebye, tror jeg ikke, , efterdi jeg bestandig har ydet mine Afgifter, og min Rettighed kan beviises.

Paa foranført allerunderdanigst Grund vover jeg derfor allerunderdanigst at ansøge : at Deres Majestæt allernaadigst vil tillade mig, for min kone, mine Børns og min Levetiid, at besidde og bruge bemeldte 7 ½ LP Tunge i Gaarden Kierkebye i Aggers Sogn, imod til Beneficiarius aarlig at betale den Landskyld, eller Afgift, som mine forfædre og jeg almindelig har avlagt.

*Allerunderdanigst
Simon Larsen*

Simen Larsen (1779-1807) var født på Store Brenninga, sønn av sersjant Lars Simensen. Hans brev til kongen gir et bilde på hvordan opprettelsen av stangjernshammeren og innlemmelsen av Nordmarka og store deler av Maridalen i godset ble et skille mellom den gamle og den nye tiden.

I dalen hadde forpaktninga gått fra far til sønn, eller svigersønn siden gammel tid. Dette stemmer med hva vi vet fra andre kilder. På Kirkeby i

Nr 4. (1. Svær og 2. om Kirkeby)
Kirkeby
1804.
Ebbesen

Tit Kongen

Gaar den Kirkeby i Ag-
gers Tegn, Aggershusus Land
og Skift, den 17. Febr. 1804.

Simon Larsen Janus Jords
Aufsejer allorindrivning
om allorindrivning, at maatte
gøres tillad, forinden
jeg fidevilt, at besjedes
og bringe til de ting i Gaard
den Kirkeby, der er beni-
det i Aggershusus, ^{for den} for-
der, som, imod alsvare var-
lig, kostlig, land, byer, eller
Afgift, m. v. g.

(Sv. svar) 1804. Svær gav
Gaarden Kirkeby i Aggers
Krofting, som Kongen i Kong
svær besjedes og bringe, imod
at jeg gav nyord, som den
Land, Byer og Svær Afgift,
til godkommer, som svær
og Svær, som, da den
Gaard er til, som til Aggershusus.
Den svær, som, at den Gaard
at jeg, som, som, som, som,
i en tid af Svær, som, og
besjedes, som, som, som, som,
svær, og, som, som, som,
lyst, som, som, som, som,
stensen, som, som, som, som,
at jeg, som, som, som, som,
to Afgifter og Svær, som,
lig, som, som, som, som,
som, som, som, som, som,
i en tid af Svær, som, som,
god, som, som, som, som,
som, som, som, som, som,
som, som, som, som, som,
og, som, som, som, som,
er, som, som, som, som,

Nr 9716

Simen Larsen Nedre Kirkeby's brev til kong Christian den VII, dateret 17.2.1804. Peder Ankers uforsønlige svar er nok preget av at Anker var i en vanskelig periode etter konas død året før.

hele 300 år, hevder Simen, men det må være kons sin slekt i så fall. Han hadde sjøl giftet seg til bygselen på Kirkeby i 1799, da han ble gift med Juidtha Christensdatter, født på Kirkeby i 1770, datter av Christen Halvorsen Kirkeby. Det er trolig at Simen, som sønn av sersjanten på Store Brenninga, som dessuten var sjøleier, følte at han hadde en viss autoritet til å tale både kirken og godset midt i mot.

Judithas bror Halvor hadde hatt forpaktningen da Anker fikk forpakte Kirkebygårdene i forbindelse med anleggelsen av Hammeren. Det er interessant at Kirkeby ennå i 1800 var nært knyttet til kirken og presten i Aker. Den hadde siden reformasjonen vært ”presteenkesete” – Det vil si at inntekter fra gården skulle komme prestens enke til gode. Det som var spesielt på Kirkeby, var at forpakteren bare kunne få en kontrakt som var gyldig i prestens og hans enkes levetid, dvs. sognepresten i Aker.

Sogneprest Keyser hadde akkurat sagt opp leilendingene, Ole Olsen på nedre, og Halvor Christensen på øvre, da Anker søkte presten om å få overta gården.

Dette kunne Keyser gjøre, da det fantes en gammel regel om at presten bare kunne forpakte bort Kirkeby i sin egen eller enkes levetid.

Keyser tiltrer embedet i 1796 og ser sikkert muligheter til å få mer inntekter av det avsidesliggende Kirkeby, han sier til sitt forsvar: *”at han ey kunde fortænkes i om jeg søgte al den Fordeel af Gaarden, som var lovlig.”*

Anker fikk, som tidligere nevnt, kontrakt i 1797 i forbindelse med byggingen av stangjernshammeren. Noe kjøp var det åpenbart ikke snakk om, Anker måtte nøye seg med å være ”forpakter” – først 40 år senere ble Kirkeby kjøpt av godset av Ankers datter.

På den andre siden er det klart at den beskjedne sogneprest Keyser, som ellers kom fra fattige kår, hadde lite å stille opp mot Norges desidert mektigste og rikeste mann.

Som forpakter kom leilendingen under Ankers herredømme og på Kirkeby måtte de skrive under på at de hadde arbeidsplikt ved bruket for å få bli boende på Kirkeby:’

Forpakterne på øvre og nedre Kirkeby skulle etter den nye kontrakten med Anker:

1. Innestå for all åbu (vedlikehold av bygningsmassen)
2. Ikke røre skogen uten utvisning. Fullmektigen (dvs. på Stangjernshammeren) skal utvise materialer og ved til brensel.
3. Kjøre stangjern til byen for 20 skilling per skippund (ca 160 kg.) om sommeren og 12 om vinteren etter tilsiging og uten innvendinger.
4. Hver betaler i mars måned 30 spd. i avgift og alle skatter av gården.
5. *Skal de være forpliktet til, naar paakaldes at forette til Hammerens Nytte alle de Kjørsler og Arbeide, som maate forlanges, uden Innvendinger; og i Tilfælde de blive tilsagde at møde og ikke kommer betaler de følgende mulkt: hest og vogn med kar i en dag 2 ort 12 sk. – hest og kjerre og kar 1 ort 16 sk. – hest og mann i en dag om vinteren 1 ort 8 sk. – en voksen mann en dag om sommeren 1 ort, om vinteren 20 sk.*

(Fra 1625 regnes 1 daler = 4 ort = 6 mark = 96 skilling)

Disse forutsetningene kan ha vært en grunn til hvorfor Halvor Kristensen oppga bygselen og overlot den til sin svoger Simen Larsen i 1799 ”*mot å betale alle avgifter og byrder og underholde hans syke søster*” som han skriver til kong Christian VII.

Vi kan se av godsets regnskap at Halvor Kristensen fikk utbetalt 151 spd. i 1799 for kjøring, hugging og arbeid. Det var i og for seg ikke noen dårlig fortjeneste på den tiden.

Også Simen Larsen er nevnt i regnskapet, han har betalt 30 spd. i leie for ½ gård. Det var vel dette året han tok over bygselen etter sin svoger. Avgiften er den samme som i kontrakten. Men vi vet ikke om han betalte etter 1799.

Peder Ankers svar, eller ”memorandum” til bonden Simen Larsen, er også bevart fra det danske kanselli. Anker har antagelig selv skrevet svaret. Man merker en viss irritasjon hos ”stormannen” Anker over å behøve å svare en fattig bonde fra Maridalen, som har hatt den utrolige frekkheten å skrive et klagebrev til kongen i København i beste Christian Lofthus stil.

Ankers versjon av hendelsene er ganske forskjellig fra bondens, det er vel klart at Simen Larsen ikke hadde kontrakt, men hadde overtatt etter svogeren.

På den andre siden påberoper han seg 300 år i familiens "hevd" og han stiller spørsmålsteget ved om sognepresten overhode hadde rett til å forpakte bort til Anker.

Anker, på sin side, hevder at Simen Larsen ikke har oppfylt arbeidsplikten og heller ikke betalt leie for gården, og at han dermed står i gjeld til Anker, dessuten hevder Anker å tilbudt ham en av sine gårder i Sørkedalen *"hvor hans Dovenskab kunde være mig til mindre Skade; men dette Tilbud har han afslaaet (Bogstad 7/4 1804)."*

For Simen Larsen gikk det ikke veien med dette brevet, han dør tre år senere, antagelig på plassen Sittpå under Nes, som på den tiden tilhørte Blindern. Dødsårsaken vet vi ikke, vi kan bare gjette at denne konflikten med "øvrigheta" tok knekken på ham, han ble bare 28 gammel og etterlot seg enka Judith og tre små barn.

Det er vel lite trolig at kongen, han "far i København" noensinne leste brevet fra bonden i Maridalen, men det er et interessant dokument fra sin tid. Kong Christian var selv mer eller mindre sinnsyk, og slike saker som Simen Larsen skriver om, ble uansett besvart og bestemt av kanselliet, eller regjeringskontorene, for å bruke et moderne uttrykk.

Fullmektiger, hammersmeder og kolbrennere

Hvem jobbet på Hammeren?

For Anker var leilendingene å betrakte som hans egne ansatte. Han kunne nok sikkert være grei så lenge han ikke kom på kant med noen. Historien om Simen på Kirkeby dreier seg ikke bare om en uenighet om arbeidsplikten. Vi ser at Anker konsekvent satte inn sine egne folk på alle plasser og gårder.

I tillegg til dette kom selve arbeidsstyrken ved Stangjernshammeren, som delvis bestod av spesialister som ”ammersmeder” der han hadde hentet fagfolk fra Sverige, noe som gjenspeilet seg i svenskklingende etternavn som Forsberg og Blom rundt Hammeren under hele 1800-tallet.

Dette var i tråd med hva Anker gjorde på sine bruk i Sørkedalen og andre steder.

Da Anker tok imot svenske krigsfanger fra krigen i 1807, sies det at disse gled godt inn i det sosiale miljøet ved Ankers bruk, som allerede var preget av svensk arbeidskraft. (Det er ikke noe som tyder på at Anker satte fanger til å bygge steingjerder i Maridalen eller andre steder.)

Dette til tross for at Sverige var ”arvefienden” – noe som faktisk førte til noen problemer for Anker, som i et og alt var en viktig person, og politisk aktiv hele sitt liv, særlig i næringslivspolitik, selvsagt.

Driften av Hammeren forandret dermed både det sosiale livet og næringslivet i dalen. Man kan si at industrialismens tidsalder kom til dalen (for så å forvinne igjen 100 år senere).

Her er en oversikt over gårdene (hovedbølet) i Maridalen og deres eienomsforhold p på 1800-tallet. Det ver verdt å merke seg at også bønder som ikke var leilendinger under godset påtok seg kjøring og annet arbeide for godset. Det gjaldt også selveiende bønder og selvsagt de som bodde på godsets plasser i Nordmarka, som særlig drev med kølkjøring

Sollied ”Akergårder” (1949) har mangelfulle opplysninger om noen gårder.

En oversikt over viser hvordan Maridalen gikk over fra å være privat gods under 1800-tallet til kommune-gods på 1900-tallet.

Gnr. 60 Brenninga. I privat eie frem til kommunen kjøpte den i 1896

Gnr. 61 Skjerven. Under godset fra 27.9.1797 til 19.2.1923

Gnr. 62 Kirkeby. Forpaktet av godset fra 1.2.1797. Eid av godset fra 7.3.1846. Kommunen fra 1911.

Gnr. 63 Øgården. Kirkegods til 8.2.1833. Kommunen fra 7.9.1908

Gnr. 64 Hauger. Under godset fra 3.2.1807 til 29.11.1854

Gnr. 65 Turter. Kirkegods til 26.10.1844. Kommunen fra 4.4.1913

Gnr. 66 Skar. Privat, men tilhørte godset 1648-1718 og ca 1741-61

Gnr. 67 Nordmarken. Godsets skogseiendommer fra 1648

Gnr. 68 Trehørningen. Skog under Nes gård, innlemmet i godset 28.11.1839

Gnr. 69 Vaggstein, øvre. Kirkegods til 26.8.1825, privat frem til 1908

Gnr. 70 Nes m. teglverket. Solgt til godset i 1839. Kommunen fra 1923

Gnr. 71 Sander m. sagbruk. Bernt Anker fra 1792. I arv til broren Peder 1806. Kommunen fra ca 1908

Ut fra denne oversikten ser vi at fra ca 1800 til 1925 var godset dominerende i Maridalen. Særlig en periode rundt 1850 var det mange gårder som var under godset.

Arbeiderboliger eller husmannsplasser?

Vi må regne med at leilendingene og husmennene på alle disse gårdene hadde arbeidsplikt ved bruket. Det blir derfor ikke så lett å telle antall ”ansatte” på Hammeren. Vi har noen folketellinger der vi kan se hvor mange som bodde og jobbet direkte ved Hammeren, både på øst- og vest siden av elva.

De fleste av disse plassene var satt opp i forbindelse med anleggelsen av bruket.

Fra skriftlige kilder vet vi at plassene Skjerventua, Sæteren (Nordseter) og Qernstuen (Møllerstua) fantes før Ankers tid. Plassen Svingen var antagelig også en gammel plass under Kirkeby.

Det er viktig å understreke dette, da man ofte har tolket de mange plassene i gammel tid som ”husmannsgrender” – men det er riktigere å tenke på dem som brukssamfunn, og det gjelder både plassene ved Skjærsljøelva, i Neskroken (teglverkplasser) og på Sander (Sagverkplasser).

Arbeiderboliger på Hammeren, Skjervenbro eller bare "Broen" ev "Bruastua". Her bodde det tre familier i 1910 rundt den tiden dette postkortet er fra. Her ser man spor at et yrende liv med prammer og drivved fra fløten. Nedenfor på "Bonnatangen" var det kullmiler for Stangjernshammeren. Beboerne i 1910 jobbet som plankestablere på Brekkebruket. Utlånt fra Grefsen historielag.

Man ser at når husmannsvesenet var på det høyeste, rundt 1865, har de gårdene som ikke har noe bruk (industri), fra en til tre plasser under seg. Dette gjelder ikke området fra Låkeberget og sydover der det var industriarbeidere i Nydalen som bodde på en del plasser fra ca 1850 og fremover.

Kullbrennere og kulldrenger

Kullbrennerne drev for egen regning. De betalte selv vedkjørere og fløtere og skaffet hester når det behøvdtes. (VV's73)

Dette forklarer de store utbetalingene Anker hadde til kullbrennerne.

I regnskapet for 1799 er det over 30 personer som får utbetalinger for arbeid ved verket.

Øverst troner de to kullbrennerne

Jochum Hansen på Nordseter som får utbetalt rundt 950 Spesiedaler og

Niels Svendsen på Stensrud som får utbetalt 740 Spd.

Til sammenligning kan nevnes at den neste på lønningslista, Niels Hellerud, hammersmedmester, sikkert også en viktig og ansett person tjener 210 spd. og betaler 16 spd. i avgift for plassen Skjervensbroen som da antagelig var nyoppført arbeiderbolig. Til sammenligning kostet det bare 12 spd. å bo på Stensrud, så man kan ikke si at husleia for disse "husmennene" (egentlig en betegnelse for alle som bor til leie i et eget hus) var avskrekkende.

Anker hentet fagkunnskapen gjennom å ansette sine egne folk fra Lommedalen og Sørkedalen.

Den ovenfor nevnte kullbrenneren Niels Svendsen, som senere var bruker av ½ Skjervensbroen som forpakter under godset, var født på Jar i Bærum.

Milebrenning og Carl Vassel fra Braunschweig

Verket krevde enorme mengder kull og i begynnelsen ble nok mye kull brent i Nordmarka, Bonna er et kjent navn i den forbindelse, men tanken var at tømmeret skulle fløtes til Hammeren og kullet brennes der.

Kullbrenning var også en vitenskap og godset ansatte eksperter til å lede arbeidet med kullbrenningen.

En av disse var Carl Vassel fra Braunschweig i Tyskland. Han bodde på Bruastua ved Hammeren fra ca 1853, en ganske enkel bolig, som antagelig ble erstattet senere med et større hus, som stod der ennå rundt 1900. Hans barnebarn H C Vassel har beskrevet livet på Hammeren i boka "Slik var det dengang" (s. 16).

"Min bestefar, som het Carl Vassel, var førstmester hos hertugen av Braunschweig. Hertugen eide store skoger og drev meget med kullbrenning, og i dette arbeidet var min bestefar engasjert.

Hertugen skal ha vært en venn av baronen på Bogstad og gjennom denne forbindelsen ble det ordnet at bestefar kom til Norge for å legg om kullbrenningen i Bogstad-skogene. Her var tidligere brukt "liggemiler", det skulle nå bli hans oppgave å lære fra seg kunsten å sette opp "reismiler". Under ferden opp til Norge måtte de stanse i Hannover fordi de ventet barn, og der ble min far født 2. november 1853.

Etter å ha arbeidet en tid i Bogstad-skogene flyttet bestefar over til Maridalen for å arbeide i skogene der omkring. Her var han lovet familiebolig for seg og sin kone og to barn.

”Det ble en umåtelig skuffelse, de var vant til ganske andre husvære hos hertugen. Men de prøvet å holde ut, reparerte etter beste evne og håpet på bedre tider. Huset var en ganske liten primitiv stue som ble kalt Bruastua og lå ved Hammeren i Maridalen. For arbeidsgiveren hadde nok det vesentlige vært at den lå sentralt til for min bestefars arbeid, som strakte seg over store områder. Han måtte gå mange mil for å holde oppsyn med alle kullmilene. Men lønnen var etter forholdene god og stillingen selvstendig, dessuten for ham et trinn opp på den sosiale rangstige.”

Etter våre opplysninger drev baronen med en enorm opprustning og utbygging av verket rundt Hammeren, særlig i årene før 1853, da Vassel ankom. I regnskapene finner vi f.eks at sommeren 1852 ble det bygget ”nytt Huus i Broen” – lagom til tyskerens ankomst fra Braunschweig. (TM s33 nederst).

Etterkommernes beskrivelse av arbeidsoppgavene er sikkert korrekte:
”Slik jeg forsto min bestemors beskrivelse, kunne disse kullmilene ha størrelse som et hus, og det tok opptil en uke å

Enkemadam Henriette Augusta Lovise Vassel (f. Bern) født i 1832. På folkemunne kalt ”Tyskemutter”. Hun kom med sin mann fra Tyskland, og etter at hun ble enke, drev hun en tid bevertning i noe de kalte ”Bruastua”.

Det er noe uklart hvor denne stua var, ettersom det var to broer over Skjærstjøelva på denne tiden. Antagelig var det ved den nederste broa (se neste bilde).

Foto fra Gunnar Vaggestens album.

bygge en slik. Tømmer ble reis som en pyramide i mange lag utenpå hverandre, og til slutt ble toppen skåret av. Det flate ”taket” som derved fremkom, ble dekket med granbar, torv og til sist jord. Før tettingen ble det

nøret opp i pyramidens bunn med ved, kongler og bar. Det kunne ta flere dager før den ulmende ilden fikk tjæren til å renne ut.”

En arbeidsulykke på Hammeren

”En søndag morgen skulle min bestefar inspisere en slik mile, og det viste seg at tettingen hadde vært mangelfull. Mileen var helt oppbrent inni. Bestefar skulle se nærmere på dette og kløv opp på ”taket” på en stige – hvorpå hele oppbygningen raste sammen. Han falt ned i den glødende ildmørjen og ble i hui og hast kjørt til Rikshospitalet. Men det var ingenting å gjøre, han døde under store smerter. ”

15.9 1861 står det i Kirkeboka for Aker at Carl Vassel, Maridalshammeren, 38 år, gift med kone og 2 barn ”forbrente seg ved å falle i en kullmile”. Det var forresten en søndag, så den opplysningen i historien stemmer i hvert fall.

Enka etter Vassel fikk bo fritt i Bruastua en stund etter mannens død, men noen ”etterlatte-pensjon” var det ikke snakk om på den tiden. (dette ifølge familiehistorien) Familien levde på poteter som de dyrket ved siden av stua, og etter hvert skaffet de seg en ”neverkont” som de bar den lange veien til Christiania for å kjøpe fleisk, kaffe, sukker og sirup som de senere solgte til tømmerhuggerne og kullbrennerne.

To år senere giftet madame Vassel seg og flyttet til Korsvoll, der hun drev landhandel.

Fullmektiger på Stangjernshammeren

En annen viktig person som Anker ”headhundet” til å drive den nye virksomheten var Svend Christoffersen Hammer (1770 – 1835) som flyttet til Hammeren da driften startet, men visstnok også var med i planleggingen, både på Hammeren og av andre av Ankers virksomheter. I 1799-regnskapet er Hammer oppført som ”byggmester”.

Han skal ha fått sin tekniske utdanning fra Bogstad, der hans far var en av de mange gartnerne som gjorde tjeneste.

Han var altså fullmektig på den nyanlagte Hammeren i Maridalen fra byggingen frem til 1812.

Han fikk etter hvert 8 barn og familien bodde i Møllerstua (Kvernstuen) på Hammeren som han betalte 7 spd. for i 1800.

Rundt 1812 flyttet Hammer til Hauger for å anlegge et teglverk der (på Kasa).

Der bodde han til ca 1828.

Hammers sønn Christoffer Svendsen, født i Møllerstua 1.10. 1801, var i en rekke år fullmektig på Stangjernshammeren. Han ble fullmektig da han bare var rundt 30 og vi kan følge han fra rundt 1830 til 1855.

I 1850 ble det bygget fullmektigbolig ved siden av Møllerstua. Fullmektig etter C Svendsen var Martinius Arnestad fra Åmot, han var ansvarlig de siste 20 årene hammerverket var i drift, de siste 15 med driftsunderskudd, men det får han ikke ta all skylden for.

Opprettelsen av konkurrenten Spikerverket i Nydalen i 1853 må ha vært en grunn til at verket ble utkonkurrert. Mange har også pekt på gammel-dags metoder og utenlandsk konkurranse.

Trekullsmetoden ble i løpet av 1850-årene utkonkurrert av steinkullsmetoden, og fra den tid ble det meste av jernet importert fra England og andre steder.

Uansett ville sikkert virksomheten blitt lagt ned eller flyttet 25 år senere pga. drikkevannet, derfor var det sikkert like greit at det ble slutt på driften. Som vi har sett fantes det muligheter for alle de som hadde vært tilknyttet verket å få annet arbeide ved Akerselvns mange bruk.

Fagarbeidere var det alltid bruk for. Noen emigrerte sikkert til USA. En epoke i dalens historie var i hvert fall over.

Teglverk på Kasa og Nes

Leira eksporteres

Produksjon av tegl, takstein og murstein avhenger av tre faktorer; tilgang på mye leire, energi i form av ved og tilgang på arbeidskraft. Området rundt Maridalsvannet består for det meste av gammel havbunn med avsetninger av leire. Det kan alle som har prøvd å krysse en nypløyd åker sikkert bekrefte.

Vi hører allerede i kongebrevet fra 1300-tallet om kalkovner og teglovner i Maridalens allmenninger, men vi vet ikke nøyaktig hvor disse lå.

Den første bekreftelsen på teglproduksjon i Maridalen er på kartet fra 1769, der ser vi det står ”Verket”, ved utløpet av Dausjøelva.

Hoveddelen av gården, den såkalte ”Øvre Nes” tilhørte den kjente Akerbonden Halvor Blindern fra 1765 og det er trolig at han drev dette verket. Om Halvor Blindern skriver SNL:

”Halvor Blindern (1733 – 1804) var blant de første bøndene som tok i bruk nye driftsmåter og begynte å dyrke nye planter. Han drev med bier, dyrket aprikoser, podet morelltrær og avlet humle, men størst betydning hadde han nok som potetdyrker. Han fikk premie som jordbruker av Akershus patriotiske Selskab (stiftet 1788). Askerpresten Jacob Neumann hevdet at Halvor Blindern var den første mann som begynte å dyrke poteter i Norge, men det er lite trolig. Han kom i alle fall tidlig i gang med potetproduksjon og salg i større mengder. Professor Edvard Bull d.e. har karakterisert ham som den mest ansette bonde som noensinne har levd i Aker.”

Finn Holden har også skrevet om Halvor Blindern i sin ”Akergårder i Oslo” (Butenschøn 2003) – men Holden har helt oversett at Maridalen hørte til Aker. Bonden på Blindern var sikkert en ansett mann, det skal vi la stå udiskutert, og kanskje bidro han gjennom sin leilending på Øvre Nes til utbredelsen av potetdyrkingen i dalen.

Halvors datter Anne Blindern arvet bruket på Nes og giftet seg med den velstående Halvor Sollerud og det var deres sønn Halvor Torgersen som

Kasa. Her var det ca 1812 – 1840 teglverk ved Lautabekken. På 1825-kartet brukes navnet "Brennehagen" om stedet og det passer jo bra med denne næringsvirksomheten.

solgte Øvre Nes til Wedel Jarlsberg i 1839. Blindern-eierne hadde i 1794 også kjøpt skogstykket Trehørningen som ble solgt samtidig. (Trehørningen hadde blitt lagt til Øvre Nes av Annes andre mann, Arne Arnesen som var fullmektig på Bærums jernverk.)

Teglverk på Hauger

Godset hadde først bygget opp et teglverk på Hauger, ved Lautabekken, der bøndene 100 år senere pløyet opp teglstein. (Stedsnavnet Lauta finnes et par steder i Norge, blant annet i Åsnes og vi må vel tro det er sannsynlig at det kommer av "Fordybning i et Landskab, liden Dal", kilde: Rygh, norske gårdsnavn). Godsets arkiver viser at det var fullmektigen på Hammeren, Sved Hammer, som fra 1812 – 1815 fikk oppgaven med å bygge opp teglverket på Hauger, eller på Kasa, nærmere bestemt. (TM s 119) Kasa var tidligere husmannsplass under Hauger (f.eks i 1834-tellingen) og ble først skilt ut som eget bruk i 1859. Dette skjedde ved at hele Hauger ble kjøpt av Jens Kreis Pedersen, som var fullmektig ved godset i 1854. Da han solgte gården fem år senere, skilte han ut Kasa som eget bruk (bnr.2) og beholdt det sjøl.

Vi vet fra dette at Hauger/Kasa teglverk var i drift fra ca 1814 til ca 1842 da det nevnes i godsets regnskaper.

Godset kjøper Øvre Nes

I 1839 kjøper greven Øvre Nes med tilhørende plasser i Neskroken. Nedre Nes hadde ingen plasser og tunet var delt mellom eierne. Øvre Nes og godset hadde den store hovedbygningen som ligger med utsikt mot vannet. Vi må anta at denne ble satt opp av Wedel Jarlsberg, men det vet jeg ikke. Det var her Wergeland skulle ha sittet og sett utover Maridalen. Som diskutert i boka ”Maridalen skole 150 år” så er det mulig at han kan ha vært i dalen, men i så fall kanskje heller på sørsiden av vannet, der hans bekjente Morten Tåsen, hadde noen eiendommer? Men vi må bare innse at denne historien kommer vi sikkert til å lese om i framtiden også.

Greven kjøper altså gården ved Greveveien og det må ha vært en god ting å gjøre før han døde, han døde året etter og hans sønn baronen overtok godset.

I vakker og verneverdig er det en hel artikkel hvor en avdelingsarkitekt hos Byantikvaren i Oslo gjør et nummer ut av å finne ut om hovedbygningen mot haven kan være fra 1841, da Wergeland skrev sin ”Dalewise”. Det var nemlig visstnok slottsarkitekten, Linstow, som innførte sveitserstilen i Norge i 1840-årene.

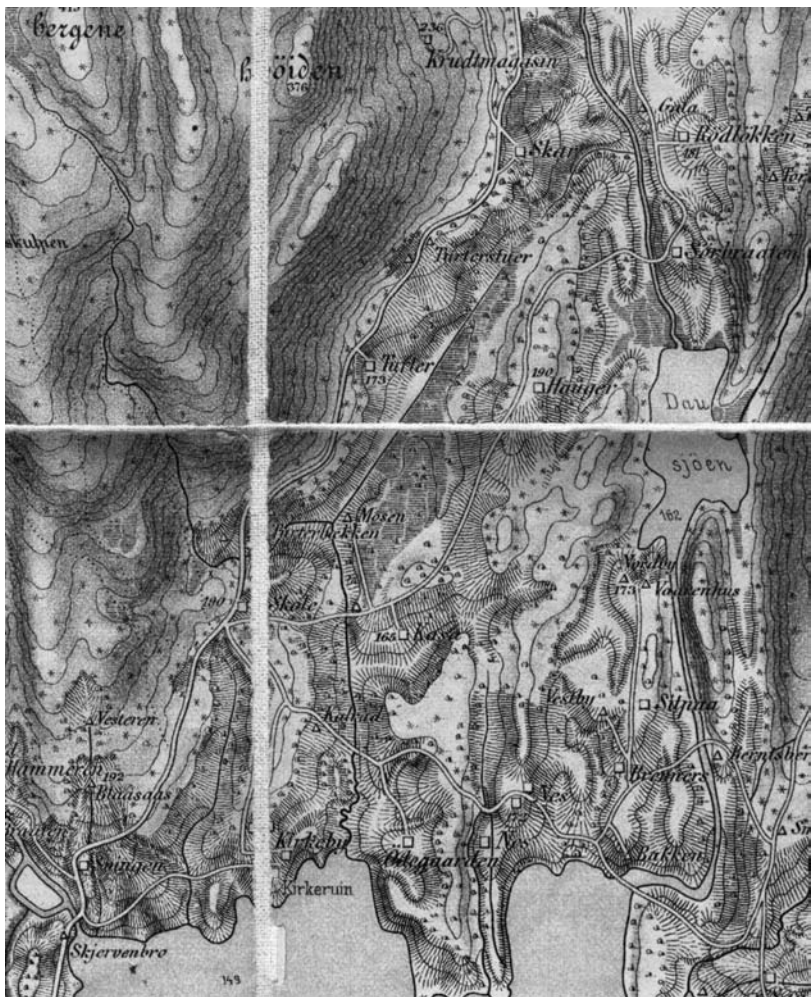
Det er også forvirring hvem som bodde i hvilket hus, bonden på Nedre Nes, Christen Olsen har nok ikke bodd i dette huset, han bodde i det andre huset. Litt mindre og enklere, men til gjengjelde eide han det sjøl.

Blinderns siste leilending, Anders Ingebretsen bodde noen år i hovedhuset på gården, i hvert fall bor han der i 1842, to år etter at baronen hadde overtatt. Anders var født på Øvre Nes i 1776 og hans foreldre hadde også vært brukere av Øvre Nes. Anders døde i 1857, 80 år gammel hos sin sønn, Embret Andersen Vestby, som hadde fått husmannskontrakt på plassen Vestby av godset.

Dette var altså den andre leilendingen som endte sine dager i Neskroken som vi kjenner til (se kapitelet om Simen Larsen). Det går opp og ned her i verden!

”Sveitervillaen” kan ha blitt satt opp av baronen i 1850-årene for å huse godsets fullmektig, men vi lar denne diskusjonen ligge så lenge vi ikke har tilgang til flere kilder. Staselig hus var det uansett!

I 1865 ft., som var i glansperioden for godsets virksomhet i dalen er Jens Kreis Pedersen fra Kristiansund fullmektig på Nes. Han er ikke gift, men hans ”husholdning” består av hele 3 tjenestepiker og tre tjenestedrenger.

1887 kartet.

Utsnitt over "sentrale" Maridalen.

Bygdeveien snor seg gjennom tunet på Sørbråten og Hauger og deretter opp bakken til skolen.

Der lå i 1825 plassen "Tørtberg". Her bodde Martine Abrahamsdatter i 1840-årene. Hun var enke og jobbet som bud for godset. Maridalens første postbud med andre ord.

Dette er et eksempel på "sosial personalpolitikk" fra godset. Martine hadde vært med godset helt fra starten på Hammeren rundt 1800.

Men de gikk nok ikke bare og tørket støv, til Øvre Nes hørte mye jord og det ble satt ut rundt 4 tønner poteter og 4 tønner havre. I fjøset var det 7 kuer og 6 sauer og en hest. Potetdyrkinga kan jo ha vært en arv etter Halvor Blinderen. I alle fall kjente man godt til ”striskjorte og havrelefse” i gamle dager. Av hvete ble det dyrket bare en kvart tønne, men det har jo noe med klimaet i Maridalen å gjøre også.

Øvre Nes ble forpakterbruk etter at driften ved teglverket var lagt ned, godsets siste leilending var Anton Løken, han kaller seg ”forpakter og gartner” (ft 1917).

Hvem arbeidet på teglverket

Godsets godt bevarte regnskap gir oss mange opplysninger om hvem som arbeidet med teglbrenning. Som ventet var det husmennene i Neskroken. Vi ser at Embret Vestby i 1849 mottok 2 spd. 4 ort og 12 sk for å ha ”formet Leere til 8300 Tagsten”.

Knud Brænders fikk 3 daler og 4 ort *”for at tømme Ovnene”*. Husmennene i Neskroken drev også med mye annet arbeid. Som alle andre drev de sikkert i skogen om vinteren, særlig etter at teglverket var nedlagt.

Videre står det i regnskapet at godset hadde tatt på seg en del snøplogging som gikk inn i teglverkets regnskap og der arbeiderne på verket deltok. Dette kom i tillegg til vedhugging, teglovnene måtte jo ha ved.

I januar 1856 får Johannes Vaarnhus betalt for å ha hugget 41 favner 4/4ts ved og 11 favner 6/4ts ved.

Leire skulle også leveres og nabogården Øgården hadde mye å ta av.

Christian Lilloe har notert i gårdsregnskapet at han fikk 10 spd for *”Kjørt 9 Dage 2 Hester Leire til Næss Værk”*.

Hva gjorde man med steinen

I regnskapet fra 1852 fremgår det at murstein ble kjørt til Bogstad. Der var det sikkert et stort behov for slike, for eksempel stod det nye fjøset ferdig der i 1860 og det kan hende det er bygget av leire fra Maridalen.

Kjøringa ble ofte gjort av godsets leilendinger, eller også av selveiende bønder som ville tjene en slant.

Haldor Kirkeby fikk for eksempel 6 spd og 10 sk. dette året for å kjøre 4100 murstein til Bogstad. Trafikken på den gamle Ankerveien ruslet og gikk begge veier med andre ord.

Brenners er kalt opp etter teglbrenneren som bodde her. Det bodde teglarbeidere på de andre plassene også. I bakgrunnen Vestby til venstre og Sitt på til høyre. Foto: db

Mye lokalhistorie kan dokumenteres gjennom slike regnskap, slik at man slipper å henfalle til spekulasjoner og egne teorier. I mars 1856 ser vi at Peter Houger mottar 12 spd. ”for Kjørsel ti Skars Krudtfabrique af 10 000 stk Muursteen.

Det ble også levert murstein til byggingen av Gaustad asyl i 1860, i mars 1860 ble det utbetalt 10 spd. til Erik Berntsberg for kjørsel av 7000 murstein dit.

Teglverket legges ned

Det siste vi hører om teglverket på Nes er i regnskapet for 1888 hvor det står:

Betalt Kr 19,35 for nedrivning av Tegleværket.” (TM s 43)

I 1850-årene var det 20 teglverk i Aker, det kom på den tiden en ny teknologi, den såkalte ”ringovnen”, men det er tvilsomt om ovnen på Nes var av denne nyere typen.

Restopplaget må ha vært stort, for enda finnes det stabler med slike steiner i dalen, 150 år etter at de gikk ut av produksjon!

Gammel takstein fra Nes teglverk, merket med en "N". Industriprodukt fra Maridalen av topp kvalitet. Minst 130 år og fortsatt i bruk. Foto: db

Bonde, leilending og plankekjører

Veien til Hakadal – Godset utvider driften

Svigersønnen til Anker, grev Herman Wedel Jarlsberg som styrte godset fra 1824 til 1840, har gitt navn til veien videre fra Hammeren til Hakadal verk.

Wedel bygget vei forbi Movatn og Ørfiske til Hakadals jernverk som Anker hadde kjøpt i 1820. Peder Anker fikk i 1789 stillingen som "generalvei-intendant for det sønnenfjeldske" i tillegg til mange andre verv. På befaringer var det han som pekte ut hvor veien skulle gå, og mente at veien skulle gå mest mulig rett frem uten å ta særlig hensyn til terrenget. Anker døde i 1824, mens anleggsarbeidene pågikk for fullt, men det er mulig at det var han som planla både oppkjøpet av Hakadalsverket og anleggelse av veien som stod kjøreklar i 1825.

Veianleggene ga arbeid til mange, i første rekke til bønder og husmenn langs veien. Men den trakk også tilreisende fra Sverige. På Greveveien arbeidet 70 värmlendinger fra mai til september i 1824. Svenskemyra og Svensketjernet øst for Ørfiske kan være et minne fra den tiden.

Hakadals verk

Hakadal var fra gammelt av helt og holdent en jernverksbygd, hvor også de få selveiere arbeidet for verket:

Etter familien Robsahms tid skiftet verket eiere flere ganger. I 1731 ble det solgt til Collet og Leuch, deretter til familien Sverdrup, som igjen solgte det til Jens Moss. Under hans ledelse forfalt jernverket helt, og ble i 1798 kjøpt av Bernt Anker. I 1820 ble eiendommen overtatt av Peder Anker og ble da forenet med de tre andre store gods: Bærums Verk, Sørkedalsgodset og Nordmarksgodset, til sammen ca. 500 000 mål.

Da Peder Anker døde ble disse eiendommene overtatt av hans svigersønn, grev Herman Wedel-Jarlsberg. Ved baron Wedel-Jarlsbergs død i 1897 ble Hakadals Verk overtatt av hans svigersønn, statsminister Carl Løvenskiold. Hans slekt eier fremdeles eiendommen.

Hakadals Verk fikk sin malm fra Grua, senere fra gruver i åsen mellom Hakadal og Gjerdrum. Disse malmbforekomster ble etter hvert uttømt og da

Greveveien ble bygget, kom malmen fra Bærum, Dikemark og helt fra Nes Jernverk ved Tvedestrand.

Malmen fra Nes Jernverk ble losset på iskanten ved Færder og kjørt med hest og slede inn Oslofjorden og så på Greveveien over åsen til Hakadal. Det kunne komme og gå innpå 100 hester om dagen med kull og malm. Ved siden av kull og malm ble det kjørt tømmer, planker, og forsyninger og materialer av alle slag.

Greveveien var altså først og fremst en forbindelse mellom Hakadal og Kristiania og ikke primært en "forlengelse" av Ankerveien som man gjerne har fremstilt det.

Som vi har sett kom råstoffene til Maridalshammeren ikke primært fra Hakdal, slik det står på informasjonskiltet på Hammeren, men fra Bærum's verk og Fossum og også senere direkte fra Kristiania. Thor Maarud, som har gransket godsets regnskaper, sier han bare har funnet en transport av råjern fra Hakadal til Maridalen.

Greveveien blir nedlagt

I begynnelsen var det nok både jern og tømmer, men etter at jernverksdrif6970 i Hakadal tok plankekjøringen over på Greveveien. Fram til 1902 ble dessuten den sydligste delen brukt som anleggsvei i forbindelse med byggingen av Gjøvikbanen.

I 1887 blir det fortalt at det var to bomstuer langs Greveveien. Her måtte forbipasserende ut med 20 øre pr. hest i bompenger

På 1850-tallet var det strid om hvor den nye Hadelandsveien skulle gå.

Sommeren 1856 vedtok amtformannskapet i Akershus:

"Som bidrag til en Chaussé fra Nybroen ved Christiania til Sagene og Gruusvei langs Maridalvandets Østside til Sander samt Greveveien paa Aasen mod Hakadalen til Kongsvangsloven paa Christians Amts Grændse, og Andeel af Bro over Hakkedalselven, betaler Akershus Amt til Statscassen 4000 spd."

Det ble i 1867 foretatt en trafikkteiling ved baron Wedels bomstue på Greveveien (nedenfor Snippen, se kart) og ved Grorud skystasjon. Dette gjorde valget enkelt. Myndighetene bestemte seg for traseen Grorud – Gjelleråsen. Dermed fikk hele Nittedal (og Skedsmo) en ny vei.

"Nyveien", som også ble kalt "Hadelandschauséen", sto ferdig i 1872 og

Greveveien slynger seg forbi konge-eika, selve symbolet for Maridalen, som har stått i generasjoner og vært med på alt fra plankekjørere til pizzareklame.

Veien gikk gjennom tunet på Nes, hovedbygningen på Øvre Nes til venstre, Nedre Nes til høyre. Foto: db

innledet en ny tid for Hakadal. Det samme kan sies om jernbanen som kom tretti år senere. Med den nye veien og jernbanen mistet Greveveien mye av trafikkgrunnlaget. Den er nå en idyllisk turvei på de strekninger som fremdeles finnes.

Hele det Ankerske systemet var et enormt infrastrukturprosjekt, og det er viktig å legge merke til her at Greveveien var ikke kun en forlengelse av Ankerveien fra Hammeren til Hakadal. Den var en forbindelsesvei mellom Hakadal og Kristiania og fjorden.

I denne forbindelse var Maridalen og folkene her helt involvert, ikke minst gjennom gården Sander, som var i godsets eie allerede før Greveveien ble anlagt. Sander var gammelt av dragonkvarter, men ble nå skyss-stasjon, noe som er lett å se av folketellingen fra 1865, som var mot slutten av denne "industriperioden", før Hakadalsverket ble nedlagt. På Sander var det da bare 2 kuer, men hele 9 hester.

Om plankekjøring og annet arbeid i senere tider har Nils Kirkeby (f. 1893) fortalt til sin sønn, historikeren Birger Kirkeby i 1978 om sin far Peder Haldorsen Kirkeby (f. 1849):

Kølbrenning på Bonnatanga

”Han far var med ved milene på Hammeren som ung og hadde med seg graut i et spann som mat. Det bytta han bort med andre som hadde brød som niste.

Milene var trekølmiler som blei brent ved Maridalsvannet bortover mot Hammeren, på Bonnatanga som dom blei kalt. En bonn (bånn) eller mile-bonn var den kølsvarte jorda som blei igjen der ei mile hadde vært. Han far kjørte køl fra Bonnatnaga til jernhammeren på Hammeren. Den blei nedlagt i 1869, da han far var 20 år.” (BK s.95)

(egentlig ble det nedlagt i 1874, etter å ha gått med underskudd siden 1862, TM s 58)

Alt var ikke bare trist under livet som leilending. Nils Kirkeby forteller om sin far som var 20 år i 1869, da Hammeren ble nedlagt.

”Det var vel ved de tider han begynte å gå på St. Hans leiken på Hakadalsverket, en leik eller fest som var kjent viden om, og dit søkte ungdom langveisfra. Ellers var det ofte fest rundt om i Maridalen, på Hauger og på Vørnhus (forvansket navn, het antagelig ”Vardøhus”) i Neskroken, der han far hadde folka sine.

Leilendingen og forvalteren

Som tidligere nevnt satte Anker inn sine egne folk på gårdene. Det virker som det var offisiell politikk å dele gårdene i litt mindre enheter. Kirkeby og Nes var allerede delt i to bruk og på Skjerven, Sander og Hauger hadde godset for det meste to bruk. Disse hadde felles tun, men for det meste separate bygninger. På en kontrakt fra Sander fra 1820-årene får leilendingen disponere en husmannsplass hver, plassene Sanderberget og Ila. På Skjerven var det på liknende vis en plass sør for gården (Låkeberget) og en nord for gården (Skjerventua, som antagelig lå til på høyden til venstre for der veien til Ullevålseter tar av) De fikk altså hver sin husmann, men det var nok ikke så stor forskjell på høy og lav i Maridalen som i mange andre bygder.

Det har selvsagt vært ”forskjell på folk”, men mye mindre enn mange andre steder i landet.

En slik bonde på Sander, Hans Nilsen, omkom da han kjørte over vannet fra Brekke til Sander, 11. januar 1828 ”i et skrekkelig snevær, da han antagelig ble kvalt av sledemeien som lå på hans hals eller at han rett og slett frøs i hjel 33 år gammel.”

Enka hans, Karen Olsdatter, fikk fortsette som leilending, slik det fremgår av tellingen for 1834, men senere (før 1842) ble Sander drevet som en ren skyss-stasjon bare med gårdsarbeidere og husmenn.

Som vi har sett, satte Anker og hans etterfølgere flere ganger opp arbeiderboliger. Rundt 1850 må det ha vært gode tider, for da ble det bygd nye hus på flere av plassene i Neskroken og andre steder. Nøyaktige regnskap for dette regnskaper er bevart i Løvenskiolds arkiver.

Så sent som i 1903 ble det bygget nytt våningshus på Kirkeby, det var ganske stort og staselig og det var fire mann som sprengte ut den nye tomten, for det nye huset skulle få ordentlig kjeller (BK s.84)

Det nye våningshuset var en stor investering, men likevel var sparekniven aldri langt unna:

Nils Kirkeby forteller: ”Stalsberg, som var fullmektig hos Løvenskiold og bodde på Brekke, ville ikke ha dør rett ut fra kjelleren. - Får du dør, vil du ha omn også, sa`n.”

Tunet på Kirkeby kom etter dette til å ha et visst stilbrudd, helt til alle uthusene ble revet av kommunen. Fjøset var visstnok fra 1600-tallet og lite egnet til moderne landbruk, men der var det husdyr helt til 1962.

Godset hadde nok egentlig lite interesse av å investere i landbrukseiendommene etter at industrien i dalen var lagt ned og jernbanen var bygget som erstatning for plankekjøerne:

”Han Søren Skjerven ville ha låvebru, men da spurte Stalsberg om dom ikke hadde gafler. Og på Skjerven måtte dom gafle inn høyet slik dom hadde gjort før.” BK s 85 (Søren Hansen Skjerven, forpakter, f. 1845, Skjerven hørte under godset noe lenger enn Kirkeby)

Plankekjøring og annen kjøring

Leilendingene i dalen kjørte ikke planker på Greveveien, men blant annet fra Brekkesaga til Vækerø. Nils Kirkeby forteller:

"Dom begynte vel med plankekjøring fra Brekke da hammeren ble nedlagt i slutten av 1860-åra.

Hime kjørte dom planker med tre hester helt fra Brekke til Vekkerø fram til dom bygde det nye huset (1903).

Da kjøringa til Vekkerø blei slutt, begynte dom å kjøre til høvleria i byen, men det vara ikke lenge, før dom kjøpte hester på Brekke og skulle kjøra alt sjøl, og da blei det ikke noe på oss.

Det var etter det at det ble raskeri med Nordmarks-kjøring og det som blei kalt kjøring av spirer og stein til kjerraten ved Brekke og til to låvebruer og pillarer på Sander, alt etter pålegg fra Løvenskiold og til dårlig betaling, men så solgte Løvenskiold, og da ble det friere så dom kunne kjøre der dom tente mest." (BK s 87)

Kjerraten på Brekke var åpenbart en slags mekanisk innretning. Før den tid hadde arbeiderne måttet dra opp stokkene fra dammen ved håndkraft, en onkel av Nils Kirkeby hadde blitt invalidisert i dette arbeidet:

"En kloms som stod bak han Herman hogg feil i stokken og hogg han i baken på'n Herman for full kraft, og han blei aldri bra att." (Herman Haldorsen f. 1853, senere husmann på Kallerud, kirketjener mm).

Nils Kirkeby mener at denne uendelige kjøringa "som bare var slit og inga forteneste"(BKs106) førte til en nedgangsperiode for leilendingene:

"Bernhard levde mer i storhetstida der (det menes vel her mens leilendingene fikk kjøre planker fra Brekke til Vækerø og til byen) – "Da kunne far og mor reise til byen når de ville. Dom hadde folk hjemme som tok seg av det dom skulle. Budeie hadde dom og tenestejente og gutt."... "I 1914, det året han far blei sjuk, var det ikke så mye som en såmaskin hime på Kjerkeby...I Sagstua kjørte dom planker med to hester og tente bra, vi hadde bare den ene skranglegampen og tente lite." (dette må ha vært noe senere, hesten Svarten, som han skryter av et annet sted i boka, se under, ble ikke halt før i 1922 BK s. 90)

En mann og hans hest

Minnene fra Nils Kirkebys ungdom viser hvor viktig hesten var i bruks-samfunnet, som vi har sett gjaldt dette helt fra 1600-tallet og til 1920-årene. For skogsarbeidere enda lenger. En lang rekke av tømmer-, planke-, malm- og all mulig annen kjøring har trafikkert veiene i Maridalen. Det var en evig kamp for å ha en frisk og sterk hest og nok for til hesten over vinteren. Men hesten var et levende vesen og landbondens arbeidskamerat: Nils Kirkeby forteller i et intervju fra 1977:

”Vi hadde fire hester i 1904, men solgte en kalt Folungen til Løvenskiold året etter. Folungen var da fem år. De andre var Blakka (mor til Folungen, som var født i 1900, den siste folungen vi hadde i mi tid på Kjerkeby), Brona og Blesen.

Blakka blei bytta bort til vognmann Hansen med en rau hest som ikke tålte å gå i bygatene, hadde ”vre”. Det var en god hest, men sint og jagde meg over skigarda. En vi hadde som blei kalt Vallersen hoppa gard.

Brona var gammel og blei bare brukt hjemme, dro vann og møkk og mjølk. Jeg var 16-17 år da vi slo i hjel den. Jeg leide hesten til Måsan, for der var det slakter. Da var Brona 23-24 år, den hadde vært laushesten hass far, flaug ikke borti grindstolper. Brona var klok og ærlig.

Blesen var arbeidshest som blei brukt i kjøringa, men den kunne fly ut. Da vi solgte Brona sånn 1909-10 kjøpte vi Svarten, og den har jeg på bildet over senga. Vi kjøpte den av Laumb for 830 kroner. Så dyr hest var ikke kjøpt i Maridalen til den tid. Den vanlige prisen lå på 600 kroner, men Svarten var verdt penga sine. Det skal han far ha all ære for.” (BK s88)

Kommunen blir godseier

Her ser vi at leilendingene ble pålagt arbeid ved godset til den betalingen godseieren bestemte fortsatte helt til slutten. I perioden 1908 – 1923 kjøpte kommunen gårdene godset hadde hatt i Maridalen. Det var Kristiania og ikke Aker som overtok eiendommene. Grunnen var selvsagt å trygge drikkevannet. Det er grunn til å tro at godset fikk en pris de godt kunne leve med. Å ha egne leilendinger var også noe som nå hadde gått litt ”ut på dato”. Når kommunen kjøpte gårder og tilhørende skoger fikk de også etter hvert sitt eget næringsliv (se under sagbruk) – men for folk på Skjerven, Kirkeby, Hauger, Nes og Sander betydde overgangen til å bli

kommunal forpakter selvsagt at man ikke lenger kunne bli pålagt dårlig betalt og tungt arbeid.

Men noe ble også verre etter at kommunen overtok. I hvert fall på Nedre Kirkeby. Nils Kirkeby forteller at det da blir forbudt å ta ut virke i Kirkebymarka som fra eldgamle tider hadde vært den gamle gårdsskogen. Godset beholdt skogen på Kirkeby da de solgte gårdene.

”Ved fikk vi utvist i Kjerkebymarka der skauen skulle tynnes, så vi hadde fin ved. Dette blei det slutt på da kommunen kjøpte gården. Etter det hogg vi litt her og der, blant annet i Krestensbråtan nedafør Hauger (oppkalt etter Kristian Torvet som drev og ryddet plassen Haugen vest for Maridalsveien fra ca 1900) og det ble utvist av Bakke... I 1919 gikk jeg til Røed på Hammeren (Anund Røed i Møllerstua eller forvalterboligen), godsets skogvokter, og han sa at jeg kunne hogge et røfte med tørrgran i Kjerkebymarka. Det ga vi to hundre kroner for, og det var det verdt.”

Riktignok hadde leilendingene allerede ved godsets overtakelse mistet retten til å ta ut tømmer der, men de hadde rett til å ta ut ved og gjerdefang.

Kommunen samlet gjennom første halvdel av 1900-tallet mange av de andre gårdsskogene de enten hadde kjøpt fra godset eller fra private, til en skog. Dermed forsvant den gamle naturlige forbindelsen mellom gård og skog og randsonene mellom dyrket mark, beitemark, havn, tømmerskog osv.

Når godset solgte Kirkeby til kommunen, beholdt de som sagt skogen, eller ”Kjerkebymarka” som den heter og de plassene ved Skjærsjøelva som ikke hadde blitt solgt til lysverket. Derfor kan man enda finne den gamle grensen mellom gårdsskogene på Kirkeby og Turter ved Maridalen skole; på sørsiden av bekken var det Kirkeby-eie og nå tilhører denne skogen godset, mens på nordsiden var det Turter-eie og denne skogen tilhører nå Oslo kommune.

*Årets gang for landbonden på Nedre Kirkeby
(Isskjæring på Maridalsvannet, Gjete kuer ved Øvre Kirkeby, Potetopptaking ved Kirkeruinen).*

*Slekta til Birger Kirkeby, drev gården fra 1815 til slutten av 1960-årene, den siste brukeren var hans tante, Ingeborg Kirkeby. Jorda ble senere lagt til øvre Kirkeby.
Foto utlånt av B Kirkeby.*

Elias fisker fra Skjervenstua.

Litt på siden av industri eller brukshistorien vil vi nevne historien om Elias fisker. Her har vi jo en slags antitese til greven og baronen, en som stod absolutt nederst på den sosiale rangstigen ved verket, og som paradoksalt nok klart å bli minst like uødelig som godseieren.

Tallak Moland har i boka si et kapittel om ”Nordmarkas oppdagelse” og noe som heter ”To tekster fra Nordmarkas indre.”

Nordmarka og nordmarkinger er noe alle kjenner til. Finnes det da noen forskjell mellom nordmarking og maridøl?

Ja og nei, kan man si. Nordmarka har sine myter. En av disse er at den ble befolket av finner som kom via Värmland på 1600-tallet. Dette er historiske fakta og vi finner en del om dette i tingbøkene vi har nevnt fra 1680-årene.

Tallak Moland kommer inn på dette. En ekte nordmarking i Elias fiskers skikkelse blir modellen for romantikkens ”ædle vilde” – en forestilling hentet fra Rousseau om at mennesket i naturtilstanden er godt.

(TM s. 34). Asbjørnsen er jo bymannen som møter ”urbefolkningen” ute i skogen. En tidlig Sverre Grimstad på fottur med Tor Øystein med termos og digitalkamera på jakt etter nye og gamle fortellinger.

Eventyrfortelleren Asbjørnsen har en videre agenda enn å lage samlinger som skal leses høyt for norske barn på sengekanten:

Det er selve det nasjonalromantiske imperativet som er Asbjørnsens anliggende. Hans turer i felten ble foretatt midt under den nasjonalromantiske epoke. Norge var overmoden for Asbjørnsen og Moes eventyrsamling. Moland ser også denne sammenhengen:

”Asbjørnsen var ikke bare forfatter og folkeminnesamler. Han var også organisator. Det var han som hadde hovedansvaret for den store festforestillingen i Christiania Teater februar 1849, som i ettertid er blitt stående som høydepunktet for ”det nasjonale prosjektet”. Prosjektet gjorde fjellene, dalene og skogene til nasjonale symboler – og plasserte bøndene (og fiskerne, kan vi legge til) inn i disse landskapene, ikledd bunader og fargerike festklær.” (TaMs37)

Lokalhistorikere har ofte hatt mye moro av å finne ut mer om de folkene, ofte fra enkle kår, som var kilder for Asbjørnsen og Moe.

Vi kan ikke være dårligere i Maridalen?

Slik blir Elias fisker introdusert av Asbjørnsen:

”Den andre var en fisker som jeg oftere hadde truffet på mine vandringer i disse ødemarkene. Hans slekt hadde bodd og ferdes her så lenge noen kunne minnes, og hadde i eldre tider ligget i evindelige klammerier med ”skogfinnene”, som efter sagn i forskjellige bygdelag like til midten av forrige århundre bodde spredt i Nordmarken og de store skogviddene som i flukt med den strekker seg fra Lier og Holsfjorden like inn i Gudbrandsdalen og Valdres.

Men gamle Elias har ikke alltid vært bare fisker. I sin ungdom var han en kjekk sjømann, som likeså lite fryktet stormen som kanonenes drønn. Han var med ved Gøteborg 1788, han var båtsmannsmat på Prøvesten den 2. april 1801. Han har innåndet duften av Middelhavslandenens oransjelunder, og har sett Indiens palmer. I Nordmarken heter han Elias fisker eller Elias svenske fra sitt første tokt. Nu er han krøpling og har understøttelse av fattiggassen.”

Dette var et innlegg jeg postet på ”digitalarkivet” for noen år siden:

Jeg har gjort noen undersøkelser om denne personen som omtales i eventyret 'En natt i Nordmarken' (se f.eks Asbjørnsen og Moes samlede bd. 2 Den norske Bokklubben s. 414)

Jeg har klart å finne en slik person i Understøttelsesprotokollen for Aker fattigvesen, Nordre Inspektorat 1832-54. Elias Steffensen kom på fattiggassa i 1838 og er da 75 år. Han mottar støtte to ganger i året helt til sin død i 1853 (han døde av Kolera på Gaustad sykehus virker det som, død 10, begravet 11 september 1853, kirkebok for Aker).

Dette er for så vidt enkelt å finne ut mer om Elias ettersom Asbjørnsen nevner at han har understøttelse av fattiggassen (s 416). Hvor han bodde nevnes også i eventyret: 'den lille hytten som ligger på en bakke til venstre for veien straks før man kommer til Skjervenbroen i Maridalen'.

Elias bor ikke selv der, men til leie (kilde: Aker fattigvesen) hos husmannen Christoffer Pedersen Skjerventua og hans familie som vi finner i folketellingene fra 1830 og 1840-årene.

Det var fattige kår i dalen på denne tiden, og om man bodde trangt selv, med kone og unger, var det ikke noe i veien for å rydde plass til en til, som man fikk betalt for av fattiggassa.

Av en eller annen grunn er ikke Elias fisker selv nevnt i folketellingene. Snakk om å være nederst i samfunnet! Det er allikevel liten tvil om at han bodde i Skjervestua siden både fattig-protokollene og Asbjørnsen er helt samstemmige i dette.

Asbjørnsen forteller:

"Han søker altfor meget å fylle ut kløften mellem før og nu ved den nordiske Lethe. Når han vender hjem fra byen, er skrittene vaklende og hodet tungt, og skjønt han ikke har langt til sitt hjem, - den lille hytten som ligger på en bakke til venstre for veien straks før man kommer til Skjervebroen i Maridalen - hender det at han undertiden overnatter ved siden av veien."

*Peter Christen Asbjørnsen 1812 – 1885,
norsk eventyrsamler og nasjonalromantiker.
Om ham vet vi det meste, men hvem var egentlig
Elias fisker på Hammeren?
Foto: fra "svenska Familj-journalen"*

Nå er mitt første spørsmål: Elias Steffensen oppgir å være fra "Fårekjensbråten" i Nordmarka, men jeg har ikke funnet hans fødsel eller konfirmasjon. Nordmarka går over mange kirkesogn.

Vi vet sånn noenlunde hvor gammel han er - til Asbjørnsen sier han at han er i sitt fireogåttiende år, det må være ca 1840 at Asbjørnsen har møtt ham, og han har altså lagt en god del til alderen. Han nevner at 'hans slekt hadde bodd og ferdes her (i Nordmarka) så lenge noen kunne minnes.' Mitt andre spørsmål er om det kan dokumenteres at Elias har vært med ved Gøteborg 1788 ("tyttebærkrigen"), og på Prøvesten den 2. April 1801 (slaget på Københavns red, et av de store sjøslagene i Danmark-Norge)

Jeg fikk en del svar fra andre lokalhistorikere på denne henvendelsen. Jeg hadde funnet et navn som ikke var så vanlig (ikke f.eks Ole Olsen) en stedtilknytning (Fortjernsbråten) og alder, som til og med var fra et offentlig dokument. Vi kan ikke se bort fra at Elias slekt har bodd i flere hundre år i Nordmarka som han sier til Asbjørnsen, men mest sannsynlig er dette det rene oppspinn. Men det var heller ikke noen av mine kolleger som kunne lokalisere en eneste person med navnene Elias eller Steffen i noen av de sognene som hører til Nordmarka.

Elias sine påstander om at hans forfedre har vært i ”klammeri” med skogfennene var sikkert en vanlig innstilling og en gammel myte på den tiden: Som vi har sett var skogfennene på 1600-tallet neppe noen trussel for sine naboer, så dette må vi vel nesten kunne kalle ”fremmedfrykt”? Vi har jo hørt om et drap på Sandungen på 1600-tallet, men vi vet ikke om det var en innvandret finne som begikk det.

Etter som kvelden skrider frem forteller fiskeren Asbjørnsen historier om sin bestefar som har vært tømmerkjører i Nordmarka og funnet gull fra de underjordiske i skogen:

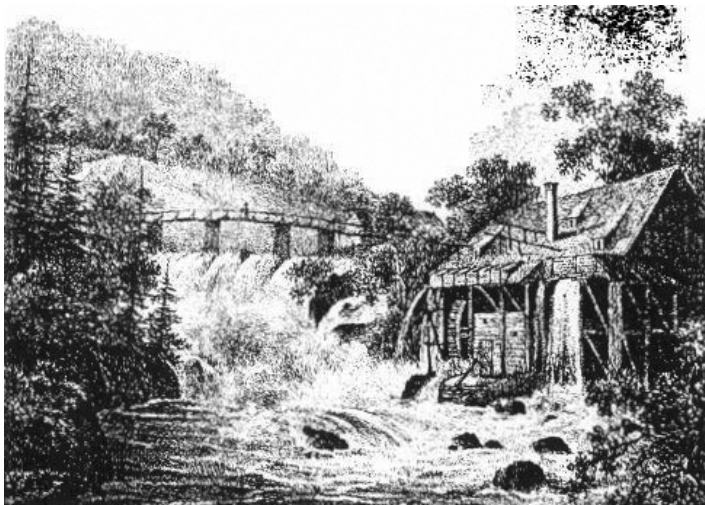
Asbjørnsen kan ikke la være å erte fiskeren litt:

"Efter det du har fortalt om din bestefar, Elias, skulle en ikke tro at du behøvde å gå til byen hver uke for å selge fisk," sa jeg.

"Å, Gud hjelpe meg så sant," svarte Elias. "Far min arva ikke anna enn armoda efter far sin, enten nå han farfar hadde brukt opp det han hadde funnet, eller de som hadde gitt ham det, hadde tatt det tilbake igjen. Og jeg arva akkurat ei gråtrøye og ei treskei etter min far."

Jeg vil ikke beskyldre den antagelig noe alkoholiserede fiskeren Elias for å være en løgner, man kan kanskje si at han ga bymannen det han ville ha? For Elias nøyer seg ikke med å skryte på seg å være nordmarking, han skal angivelig ha deltatt personlig i de mest kjente militære aksjonene i sin tid. For det relativt fredelige 1800-tallets Europa, var det Napoleonskrigene som var det store litterære emnet. Man kan jo bare tenke på Tolstojs ”Krig og fred”. Og jo mer man fikk krigens elendighet på avstand, jo mer heroisk ble den.

Elias fisker var helt sikkert en god fisker og historieforteller, det skal han ha. Han er dessuten den eneste i Maridalen vi kjenner til, som døde i kolera-epidemien i 1853. I juli 1853 seilte dampskipet "Nordkap" inn i Christiania havn. Skipet hadde kommet fra Helsingør hvor koleraen herjet.

Disse to bildene av Kirkebyfossen og den øvre brua er fra tiden rundt Asbjørnsens turer i Nordmarka ca 1842. Det ene litografiet av P.F. Wergmann er fra ca 1836. Wergmann masseproduserte norske motiver som han utga i egne samlinger.

J C Dahl trenger ingen nærmere presentasjon, han gjorde en rekke skisser ved Hamneren, visstnok i 1844. Noen av dem var grunnlag for senere malerier, som dette fra 1852.

J C Dahl bodde hele livet i Tyskland, der han er en kjent kunstner.

Dahl har stil seg litt lenger opp i elva, slik at Stangjernshammeren ikke kommer med på bildet. Han har "pyntet" på landskapet, det er blitt mye villere og mer truende.

Som på de andre typiske nasjonalromantiske verker er mennesket til stede i naturen, men som små figurer. Naturen er sterkere enn mennesket!

Kraftstasjonen på Hammeren

Det var i Maridalen den første vannkraftutbyggingen kom som skulle gi hovedstaden elektrisk strøm for over hundre år siden. På den tiden trodde man at Hammeren kraftverk skulle dekke hovedstadens elektrisitetsbehov for all fremtid! Man hadde behov for kraft til de elektriske sporvognene som tidligere ble dratt av hester.

Ved Akerselva var all vannkraft ”utbygd” siden industriens etablering der 50 år tidligere og selv om man hadde sikret seg rettighetene til en foss lenger fra byen, falt valget på Hammeren, der elven hadde vært uvirksom i 30 år etter at Stangjernshammeren ble nedlagt.

Kjøpekontrakt ble inngått med Løvenskiold om området mellom elva og Nordmarksveien og utskilt som bnr. 3 fra gården Kirkeby. Rettighetene til vannet ble avklart med brukseierforeningen. Ytterligere en stor tomt ble kjøpt litt senere og det ble satt opp store hus for kraftstasjonens ansatte. Etter at det hadde vært stille rundt elva, ble det nå, ikke bare kraftproduksjon, men et yrende liv, med nye og spennende yrkesbetegnelser som ”maskinist” og ”dynamomester” – Under folketellingen i 1910 bodde det hele 23 personer med stort og smått i Kraftverkets to eiendommer; Funksjonærboligen og Maskinmesterboligen:

Johan Daniels.	hf g	1st maskinist (Kraftst.)	04.05.1873	Drøbak
Dagmar Daniels.	hm g	husmor (steller sit hus)	01.08.1877	Ringerike
Jon Daniels.	s ug	barn	03.04.1905	t
Liv Daniels.	s ug	barn	17.01.1909	t
Einar Halvors.	hf g	2den maskinist (Kraftst.)	15.05.1872	Kristiania
Hanna Halvors.	hm g	husmor (steller huset)	31.08.1874	Kristiania
Solveig Halvors.	d ug	barn hjelper sin mor	07.03.1897	Strømmen
Einar Halvors.	s ug	barn	07.07.1904	Kristiania
Harriet Halvors.	d ug	barn	20.06.1906	t
Signe Halvors.	d ug	barn	09.04.1908	t
Torbjørn Brynhilds.	hf g	dynamomester (Kraftst.)	05.01.1864	Siljord
Ida Brynhilds.	hm g	husmor (steller sit hus)	11.07.1871	Skien
Brynhild Brynhilds.	s ug	læregut paa Akers verksted	06.01.1892	Skien
Torbjørg Brynhilds.	d ug	hjelper sin mor i huset	31.12.1894	Kristiania
Liv Brynhilds.	d ug	barn	22.02.1909	t

Karl Holsten	hf g	kabelmontør	20.03.1871	Vennesborg
Erikka Holsten	hm g	husmor (steller huset)	31.03.1882	Brunlanes
Fin Holsten	s ug	barn	17.10.1900	Kristiania
Reidulf Holsten	s ug	barn	06.10.1904	Kristiania
Torgunn Holsten	d ug	barn	09.10.1906	Kristiania
Egil Lars.	hf g	maskinist (Kraftst.)	27.09.1879	Drammen
Alma Lars.	hm g	husmor (steller huset)	28.01.1886	Drammen
Elsa Lars.	d ug	barn	06.02.1910	Kristiania

Kraftstasjonen er fremdeles i drift selv om den i dag like mye er et kulturminne som en produksjonsenhet. Anlegget bærer på en historie om pionérvirksomhet og modig ingeniørarbeid. Det er Oslos eldste vannkraftverk, og var starten på en eventyrlig utvikling innen utnyttelse av naturens rene energi.

Arbeidet begynte med at det ble bygd en dam ved utløpet av Skjærsvjøen. Vannet fra nedslagsfeltene i denne delen av Nordmarka renner ut her. Selve kraftverket ble plassert 2,5 kilometer nedenfor dammen. På den måten fikk man utnyttet fallet mellom Skjærsvjøen og Maridalsvannet. Vannet måtte ledes ned i store rør, og det var en betydelig utfordring å konstruere rør som skulle tåle det voldsomme trykket. Løsningen ble tykke stålrør av skipskvalitet innkjøpt fra Skottland. Rørene ble klinket sammen for hånd på stedet.

Prosjektet var nybrottsarbeid. Ingen av de involverte hadde gjort dette før. Arbeiderne slet tungt med enkelt utstyr, og det meste av arbeidet måtte utføres med muskelkraft.

I år 1900, etter bare to års anleggsperiode, var det dristige prosjektet gjennomført og kraftverket ble satt i drift 15 juni 1900 som planlagt. Det ble en stor seier for den nye teknologien. Byen og ikke minst det nye transportmiddelet sporveien, fikk sin etterlengtede strøm.

I 1927 ble stasjonen bygd om og de seks aggregatene erstattet med ett stort aggregat på 5000 kW. Men det skulle vise seg at Hammeren ikke på noen måte kunne dekke hovedstadens elektrisitetsbehov "i all fremtid". Anlegget dekker i dag normalbehovet til 800 husstander. Til tross for den beskjedne produksjonen, er Hammeren et viktig og verdifullt kulturminne.

Kraftverksdata

		HAMMEREN
Nedslagsfelt	km 2	ca. 153,5
Tilslig	mill. m 3	116
Magasinkapasitet	mill. m 3	78,3
Driftstunnel lengde	km	2,4
Fallhøyde	m	108
Installert aggregat	MW	5
Midlere årsproduksjon	GWh	16
Maksimal slukeevne	m 3 /sek	6,75
Generator	MVA	5,6
Transformator	kV	5,5/10,5
Byggeår påbegynt		1898
Avsluttet bygging		1900
		(Ombygd i 1927)

(Informasjon fra E-CO som eier verket i dag)

Kraftverket på Hammeren. En idyll. Bare man venter lenge nok blir alt kulturminner og verneverdig. Foto; db

Sagløkka ved Skarselva

Drift av en ”cirkelsag”

Etter panteregisteret ble det inngått en kontrakt den 6 September 1871 mellom Anders Skar og Th. Amlie ”om Anlæg og Drift av en Cirkelsag”. Dette var altså ikke noen sag som ble bygget i 1830 årene etter at en tyfon skulle ha rasert skogen, som det står noen steder. Selve plassen Sagløkken lå nedenfor Nordbråten ved elva og gikk etter hvert inn i forsvarrets eie-dommer etter at Saga ble nedlagt rundt 1900.

Det kan ha vært en mindre oppgangssag i Skarselven før 1871, men vi har ingen kilder for dette.

Stormen i 1832

Historien om ”Tyfonen” i 1830 stammer fra Bernard Herre som også har beskrevet den.

Undersøkelser har vist at denne stormen, som vi vel får kalle den, raserte skogene rundt Christiania i begynnelsen av mai 1832. Samtidige avisarti-kler viser dette.

Morgenbladet skriver den 9 mai 1832:

”Solen den 2den Mai, da Marken om Morgen var indhyllet i et Snedæcke, have vi havt urolig og stormende Veir med meget Regn og høit Vand. Man er tilbæielig til at give Cometen (Bielas komet) og Merkurs Gang foran Solen Skylden, endskjøndt denne Forandring af Veirligt baade maatte ventes og tildeels ønskes.”

Man var altså ikke mindre opptatt av været for 200 år siden. April hadde vært varm og tørr, og selv om avisen melder at postskipet ”Prins Carl” hadde måttet vende om i Kattegat og at posten dermed var forsinket, er avisen glad for at det endelig regner og har ikke helt forstått alvorret i situasjonen.

Men avisen fortsetter tre dager senere (12 maj 1832)

” I to Nætter og Dage have vi havt en Storm fra Nordvest af en i denne Egn meget usædvanlig Styrke. Gjerder og Plankeværker fandtes om

Morgenen paa saare mange Steder nedblæste, huustage beskadigede og Vinduesruder indblæste.”

Men ikke så galt at det ikke er godt for noe, en skikkelig optimist denne journalisten:

”Man haaber, at den (stormen) vil have rensset Luften for de Epidemier til Nerves og Koldfebre (malaria) ...som i længere Tid har hjemsøgt os.

Dette var på en lørdag og på mandagen den 14 mai fortsetter reportasjen om stormen på første side:

”Vi modtage fremdeles sørgelige Skildringer om Følgerne af Stormen den 9de og 10de Dennes. ...ja 3/8 Miil vestenfor Christiania, ovenfor Vekkerøe, er en stor Skov aldeles blæst overende, og det saaledes, at ikke blot Trærne ere oprevne med Toden, men endog brækkede tvers af midt paa Stammen.”

Detter et foto av Skars-saga ved Øyungselva i følge Oslo Byarkiv. Eller er det?

Saga lå nedenfor brua til Nordbråten, på den andre siden av elva for plassen Bødkerstua.

Det er ikke alltid slike arkivbetegnelser er riktig, så det får bli en oppgave for leserne å finne ut om det stemmer. Foto: Oslo Byarkiv

Morgenbladet oppsummerer uværet slik:

”En saa stærk og varig Storm af Nordenvind have gamle Folk ikke oplevet. Mindre dannede Mennesker troede, at vi havde faaet nogle Resbitdage med Verdens Undergang, som skulde have foregaaet den 5te, men den 9de var øiensynlig for haanden.”

Ødeleggelsene på skogen var store, men det er vel tvilsomt om de brukkne trærne var egnet til annet ved. Bernard Herre beskriver resultatet av stormens herjinger:

”Siden frembød disse Marker et jammerfuldt Syn. Skoven var strøgen bort og Fjeldets Isser stode nøgne, thi Nordenvinden havde pidsket Mosen af og henveiret hvert et Straa, der hvor Granerne nylig havde hævet sig stolte og frodige, der laae de nu optaarnede paa hverandre med Baret nedhengende og under disse Ruiner brusede Bækkene frem for at finde nye Leier. Hele milelange Strækninger var et forvildet Chaos af omstyrtede Træer.”
(BH – en jægers erindringer)

For å komme tilbake til sirkelsagen, så er det litt uklart hvem som drev denne. Kanskje var det denne Amlie, som vi ikke vet noe særlig om, eller et slags interesse-selskap som var vanlig på den tiden. I 1904-matrikkelen er Skarsløyken utskilt som bnr. 9 og har samme eier som hovedgården. Bruun var aktiv som eiendomsspekulant og kjøpte en del konkursbo i Aker.

Vi må tro at denne Thomas Amlie, som inngikk avtale om å anlegge en sirkelsag, forpaktet gårdens rettigheter på en eller annen måte. Sagbruksprivilegiene ble opphevet i 1860, noe som førte til etablering av en masse sagbruk over hele landet. Sirkelsagen erstattet den utdaterte oppgangssaga og skal ha blitt vanlig i bruk i Norge fra 1840-årene. Vi må derfor kunne si at Skarssaga var en ”høytteknologibedrift” etter tidens målestokk.

Det bodde også folk på Sagløyken fram til før 1900. Det er mulig at det var nedleggelsen av kruttverket som gjorde det uinteressant å drive saken videre eller at det var restriksjoner i forhold til drikkevannet.

En familie på Sagløyka

Sagløyka kalles i kirkeboka Skarsagen, og i desember 1885 vet vi hvem som bodde der, dagarbeider Olaus Iversen og Marthe Dorthea

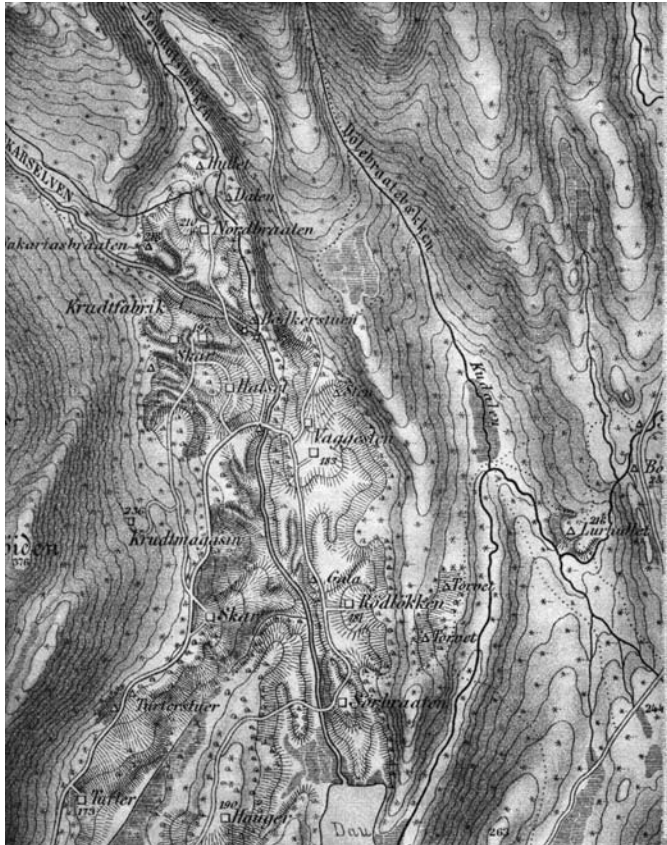
Gulbrandsen. Det er ting som tyder på at Olaus og Marthe var ekte nordmarkinger, Olaus var antagelig sønn av Iver og Ingeborg Gåslungen og Marthe datter av Gulbrand og Mari Liggeren. Familien hadde tidligere bodd på Lille Brenninga og før det igjen hadde de vært i USA, to av barna var født der.

Hvis man ser på norsk immigrasjonshistorie, var det mange som dro til USA og kanskje vendte hjem på besøk, eller for å bo noen år i Norge for så igjen å dra tilbake. Det må ha vært en betydelig utgift for denne familien å dra tilbake til Norge etter bare noen få år i USA. Men detaljene rundt det kan vi ikke vite.

Kruttverket på Skar

Eiere av Skar gård på 1800-tallet

Skar gård ble kjøpt av Anders Olsen (1802-1878) fra Nedre Nes i 1833. Han var sønn av Ole Christensen og Malene Pedersdatter – det var hun med veven til Akersdrakten. Anders ble gift med Sørine Hammer (1805-1870). Hun var datter av Svend Hammer som var Peder Ankers betrodde mann og i mange år bestyrer for jernverket på Hamneren i Maridalen.

1887-kartet. Merk Skars sag beliggenhet nedenfor Nordbråten-brua.

I Molands oversikt over Ankers forvaltere er Hammer ikke nevnt, det står ”ukjent” på merkelappen for Stangjernhammerens fullmektig, selv om det er godt dokumentert hvem det var. Er Svend Hammer radert ut av Løvenskiolds arkiv?

Det er mulig Skar ble kjøpt med hjelp av svigerfar Hammers penger og at denne hadde planer for industri ved Skarselven. Da Anders og Sørine giftet seg i 1832, oppgir de ”Skar Jernværk” som adresse. (kirkebok for Aker, viede 1832)

Nordre og Søndre Skar

Noen steder leser man at Kruttverket skal ha blitt bygget på ”Nordre Skars grunn”. Dette stemmer nok ikke helt, det har aldri eksistert noen gård som het ”Nordre Skar”.

Til gården Skar hørte fra gammelt av plassene Halseth, Kramla og Steinbråten, som alle lå i området rundt det senere kruttverket. I 1865 kalles Kruttverket for ”Lilleskarl Statens Krudtværk”.

Anders Skar hadde mange barn og de fleste dro til Amerika. Det nærmeste man kommer en deling av gården, er når sønnen Thorvald Skar, som kom såret hjem fra den amerikanske borgerkrigen, får utskilt eiendommen Halset i 1871, med 2 tilhørende husmannsplasser. Thorvald gifter seg og får barn og drar tilbake til USA allerede 1879. Han beholder en liten stue i ”Brostuen”, som han fortsatt eier i 1902, men han kom neppe mer tilbake til Norge.

Kruttverket

Vi skal gå gjennom kruttverkets historie og se litt på hvilken betydning dette hadde for folk i dalen og som industribedrift i seg selv.

Noe jernverk ble det som kjent ikke på Skar, men den første delingen av gården Skar fant sted i forbindelse med at et interesseselskap kjøpte en eiendom på Skars grunn, ned mot Skarselven. Antagelig på samme sted som husmannsplassen Klamra hadde ligget. Dette ifølge gamle kart. (se kart)

*Kruttmølla. For å komme hit går man over brua til Nordbråten og tar stien inn i skogen et par hundre meter innover i skogen, som går rett til venstre etter brua. Da er det "som om man kommer til slottet i eventyret", som Leif Pettersen sier til Thor Maarud (s. 121) Dette var tidligere militært område, derfor har denne kruttmølla vært lite kjent i bygda. Den takseres ved kruttverkets nedleggelse i 1898 til "Bygning for tvende Par Grusoniske Vålsler, 19m lang og 7.2 m bred, af Graastensmur i Cement, tækket med Zink, indeholdende tvende 6m brede og 6 m dybe Arbeidslokaler med mellemliggende 3.m bredt og 6 m. dybt Rum, fyldt med sten, og tvende under Arbeidslokalerne liggende Kjælderrum, hvor Drivhjulene for Vålserne er anbragte." (ThM s 121)
Foto: db*

Eiendommen ble utskilt 5 Desember 1851 som bnr. 2. I kontrakten stod det bl.a. *"Parcelen har Ret til Havning i Udmarken for 2 Kjør samt fornøden Vej"*.

Man leser iblant at bøndene i dalen var med å starte kruttmølla, men jeg har ikke funnet noe bevis for det. Det kan skyldes at en av pionerene Henrik Pay fra Drammen først bodde på Skar, men i 1865 er han gårdbruker og forpakter på Øvre Kirkeby, han ble altså bonde senere. De andre stifterne var Kjøpmann Gjerdrum, forsikringspioneren Jørgen H Gjerdrum og oberstløytnant Smith.

Allerede i 1861 tok det norske forsvaret over kruttverket. Noen mener det var for å sikre kruttforsyningen til landets forsvar, noe som ble ennå viktigere etter den dansk-tyske krigen i 1864.

Vi har sett at industrireisningen på Hammeren førte til omfattende veibyging i Maridalen. Slik ble det også på Skar og dette er en positiv virkning verket har hatt i dalen som strekker seg langt etter at den 50-årige driften var over.

I tinglyste dokumenter fra 1852 kan vi allerede lese om en kontrakt med noen gårdeiere om "vedlikehold af en vej fra Maridalen Hovedvej over Gaardene Turter, Skar og Vaggesten." I praksis var dette prosjekteringen av Gamle Maridalsvei, slik trassen har vært de siste 150 årene, med unntak av delen fra Skar gård og frem til Skar leir. Her går den gamle trassen gjennom skogen, forbi det vi kalte "Gåsedammen" og som for lengst er gjengrodd og ned til bommen ved Skarskroken. Allerede på 1887-kartet er det en direktevei ned til Vaggesteinbrua.

Det er vel liten tvil om at kruttverket satte den nordlige delen av Maridalen på kartet.

Da den nye veien fra Skar til Hammeren ble bygget var det antagelig en følge av kruttfabrikken på Skar og Ullspinneriet som var i drift på den tiden. Dette var i 1890-årene og den gamle veien var bare 40 år gammel. Fabrikkene på Skar bidro antagelig til finansieringen. Kruttverket med 2500 kroner. (VV46)

Dagslønnen i 1895 kan ikke ha vært over 2,50, så dette bidraget alene kunne lønne 10 arbeidere i 100 dager!

Tenk på det, neste gang du kjører over Haugersletta, at veien, i hvert fall delvis, er privatfinansiert. Var det hensynet til hestene som skulle gå opp de tunge bakkene som var grunnen til at man ville ha helt ny vei?

Noe særlig kortere i antall kilometer er den jo ikke.

Da vannhjulene stilnet bar noen få år senere og begge fabrikkene var flyttet langt fra Kristianias drikkevann, satt maridølingene igjen med to parallelle veier fram til Skar. Vi kan kanskje kalle disse også for industriminne?

Hvem jobbet på kruttverket?

I 1865 har jeg funnet 10 personer som jobbet på kruttverket, dette stemmer med det som er oppgitt av de som har arbeidet med kruttverkets historie tidligere

En Sersjant, 8 kruttarbeidere og en bødker. De fleste bor på husmannsplasser under Vaggstein og Nordbråten og er familieforsørgere, så arbeidsstyrken må ha vært ganske stabil. Vi finner også et par bondesøner som er ugifte.

Kruttmagasinet fra 1876 (se kart) en kilometer sør for Kruttverket er en annen monumental bygning som er bevart fra Kruttverkets tid. Man tok ingen sjanser med kruttet: Rundt Magasinet var det byggeforbud i en radius på 567 meter. Foto: Iren Larsen

Fra krutt til kunst. Kruttmagasinet ble solgt som atelier til den kjente billedkunstneren Sverre Wyller (f. 1953) i 2002. Han har innredet huset til atelier og prydet den gamle veien med denne fine skulpturen. Foto: Iren Larsen

Hva kan vi si om arbeidsstyrken, var de innflyttere eller bønder og husmenn. Var de faglærte eller vanlige arbeidere?

Denne tabellen er hentet fra folketelling for Maridalen for 1865, dvs. i verkets første tid, men er antagelig representativ. Kruttverket hadde siden 1863 en regelmessig årlig driftstid på 8 måneder og senere 6-7 måneder. Da er det vel naturlig at kruttarbeid var et sesongarbeid og det er grunn til å tro at folk som ellers kunne drive med f. eks tømmerhogging om vinteren, jobbet på verket resten av året.

Nordbråten var fra starten et slags sentrum for kruttarbeiderne. Gården var ikke en del av forsvarsets eiendom, men det virker som det ble satt opp noen plasser her, hvor kruttarbeiderne og senere også spinneriarbeiderne kunne leie seg inn. Dette gjaldt selve Nordbråten og også de fire Nordbråten-plassene Vestbråten, Sakariasbråten, Bødkerstua, og plassen Hølet som vi finner i tellingen for 1875.

Østbråten nevnes ikke etter 1865, så det er mulig at den er blitt omdøpt til Bødkerstua eller noe annet. Vestbråten skal ha ligget ved grustaket vest for Nordbråten.

Selv om Nordbråten var et eget bruk ganske tidlig, ville det være rart hvis et såpass lite bruk ville holde seg med husmannsplasser, så dette må ha vært et brukssamfunn, på samme måte som Hammeren-plassene og Neskroken.

De fleste plassene er imidlertid revet for lenge siden.

Etter 1875 har det så vært noen plasser som kanskje har vært i bruk en kortere tid, som plassen "Dalen" – en ytterst fattigslig plass som nevnes noen steder, den er faktisk også tegnet inn på 1887-kartet (se dette). Det skal ha bodd folk der fast i 1891 (folketellingen).

- kruttarbeideren Theodor Dalen bodde her med sin familie (VVs 150)

Steensrud Kaldes denne Plads	Erik	Kinnds. Blom	Svigerson	Krutarbeider	g	24 Sverige
Vaggesteen	Sigvart	Jens.	Søn	Krudtarbeider	ug	22 Aker
Halvorstuen Plads under LoNo 83aa	Ole	Lars.	Husfader	Krudtarbeider	g	45 Aker
Hullet Plads under Nordbraaten	Ole	Ols.	Husfader	Krudtarbeider	g	47 Aker
Hullet Plads under Nordbraaten	Torger	Johns.	Husfader	Krudtarbeider	g	42 Hadeland
Østbraaten Plads under Nordbraaten	Martin	Johannes.	Husfader	Husmand med Jord og Krudtarbeider	ug	29 Aker
Gaden Plads under Rødløkken	Peter	Eriks.	Husfader	Husmand med Jord og Krudtarbeider	g	42 Bærum
Næss, nedre	Sander	Christens.	Søn	Krudtarbeider	ug	28 Aker
Nordbraaten	Christian	Johans.	Husfader	Bødker	g	40 Ringsaker
Lilleskarl Statens Krudtværk	Hans P.	Nils.	Husfader	Sergant	g	41 Christiania

Det er mulig Theodor og Sofie bodde i Dalen en stund, men for det meste bodde de på Nordbråten, ifølge kirkebøker og folketellinger. Denne historien er nok derfor noe overdrevet. Men fattigslig kunne det sikkert være mange steder. Theodor jobber for øvrig i 1900 på Ullspinneriet etter at kruttverket har flyttet til Raufoss., fortsatt med leilighet på Nordbråten. I 1910 da ullfabrikken er stengt har Teodor fra Høland og Sofie fra Eidsskog fått jobb og leilighet i Nydalen (se ft. 1910, Guldhaug, Nydalen)

Vi må også kunne utgå fra at verket sysselsatte flere enn de 8 personene som oppgir å være kruttarbeidere i 1865 på en eller annen måte.

Sersjant Hans P. Nilsen i tabellen over var ansatt som fyrverker fra året før, januar 1864 og skulle åpenbart fungere som formann for arbeiderne. At han hadde en militær grad var naturlig, dette var tross alt forsvarets virksomhet.

Vi ser at bestyreren, artillerikaptein Frølich, ikke bor på Skar dette året, men han var i alle fall bare bestyrer et par år før han fikk andre oppgaver. Tiden frem til 1889 virker det som om Frølich og secondløytnant Gløersen deler på bestyreroppgaven. Fra 1889 er det Færden som er bestyrer og som fikk oppgaven med å flytte virksomheten til Raufoss på Toten. Vi må tro at bestyreren senere bodde på Skar for det meste. Et sted ser vi at bestyreren selv underviser sine barn. De var kanskje for fine til å gå på skolen i Maridalen?

Det virker som om arbeidsstyrken var lokale maridøler og lite faglærte utenbygds fra. Men arbeidet med kruttet må ha vært både farlig og krevende på andre måter.

Avviklingen av kruttverket

Mot slutten av 1800-tallet gikk det også mot slutten for Skar kruttverk. Det var flere grunner til dette.

1. Strategiske grunner

- Forsvaret ønsket å flytte krutt og ammunisjonsproduksjonen lenger fra Oslo i tilfelle krig. Det var på den tiden et spent forhold til Sverige

- Omlegging til røyksvakt krutt ville kreve en annen og mer forurensende produksjonsmetode, noe kommunen ikke kunne gå med på av hensyn til drikkevannet.

Saken kom helt til Stortinget i 1898 som valgte å satse på Raufoss når det gjaldt lokaliseringen av en ny fabrikk for røyksvakt krutt. Kaptein Færden som var bestyrer på Skar og dessuten forsvarets kruttteknisk ekspert, hadde fulgt utviklingen av røyksvakt krutt i Europa nøye og foreslått at produksjonen burde legges til Skars Kruttverk. Stortingets beslutning om å flytte produksjonen til Raufoss vakte derfor en del strid.

Etter at fabrikktiden var over, var det usikkert hva som skulle skje med området.

Det var forhandlinger med kommunen om å overta, kommunen ønsket å sikre drikkevannet, men forsvaret nølte med å selge. Dessuten ble de visstnok ikke enige om prisen.

En stund ble fabrikkområdet brukt som sanatorium, men etter noen år tok forsvaret leiren i bruk igjen, det er uklart hvor mye militær aktivitet det var her frem til 1940.

Skar leir 1940-1945

Under siste krig ble leiren brukt av tyskerne, det var bare en offiser som hadde ansvaret for leiren i april 1940, men tyskerne må ha vært godt informert for den ble ”erobret” allerede den 9. April.

Tyskerne satte opp gjerde rundt leieren og bygget flere hus. De hadde dessuten kanonverksted der og en masse soldater som øvet seg i å gå på ski på jordene rundt Skar. På bussen var det alltid tyske soldater som hadde vært på perm i byen og det var populært å demonstrere ved å la være å sette seg ved siden av dem. En gang satte alle tyskerne seg med et ledig sete ved siden av seg for å erte ”jøssingene” som da måtte stå.

Skar leir etter 1945

Etter freden ble det kjørt en masse gamle kanonrør til skraphandleren fra Skar leir.

Det var fra 1945 til forsvaret trakk seg ut i 1998 et yrende liv i leiren. Det var mange barnefamilier som kom og gikk og skapte litt liv og spenning i lokalmiljøet og ikke minst barn på skolen.

Noen ganger var det fest i ”messa” der lokalbefolkningen var invitert.

Årene 1898 og 1998 er altså ”kriseår” i historien om Skar leir. De siste årene har det vært flittig diskutert hva man kunne bruke leiren til, ikke minst etter 2007 da Oslo kommune til slutt kjøpte Skar leir. Mange som har kommet med forslag kjenner ikke til hvordan dalens historie er knyttet til drikkevannsrestriksjonene med lukket anlegg og de begrensningene det gir til forskjellige former for stordrift.

For dalens innbyggere er avfolkingen av Skar først og fremst en trussel mot et levedyktig samfunn (skole, kollektivtransport osv) og utarming av det sosiale miljøet (enda færre ”lekekamerater”).

Det ville være positivt hvis det igjen kunne bo folk helt øverst i Maridalen, så får heller diskusjonen om kombinasjon med noen form for næringsvirksomhet føres et annet sted.

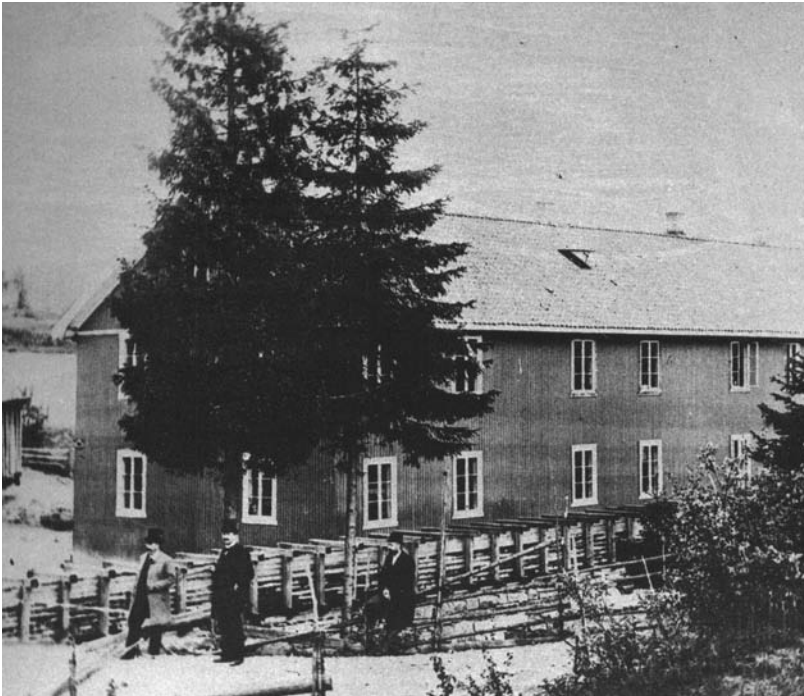
Den 6.5.2004 ble deler av Skar leir fredet av Riksantikvaren i Oslo. Det er litt et paradoks at noe av det som er fredet av riksantikvaren er bygninger satt opp av tyskerne under krigen.

Noe av kommunens motivasjon for å kjøpe eiendommen var for at den ikke skulle gå til private. Det har vist seg vanskelig for kommunen å finne noe fornuftig å bruke dette store anlegget til. Forsvaret hadde dispensasjon fra utslippsreglene og det blir jo et viktig tema så nære et vassdrag og med så stor bygningsmasse.

Maridalen Uldspinderi på Vaggestein

En industribedrift i Maridalen som mange nå har hørt om er Maridalen- eller Christiania Uldspinderi A/S. Fabrikken ble bygget i 1890, men lagt ned og flyttet allerede etter 15 år.

En gammel stein som ga navn til Vaggesteingårdene ble i følge Gunnar Vaggestein sprengt i stykker og brukt til fundament for ei ny bru eller for noe av fundamenteringen til Spinneriet. Denne steinen er til og med avmerket på kartet fra 1887, så historien er sikkert sann.

Maridalen uldspinderi, senere omdøpt til as Christiania uldspinderi. Herrene med flosshatt utenfor er kanskje aksjeholderne? Det er ikke så lett å forestille seg at det har ligget en så stor bygning ved Vaggesteinsbrua. Gammelt bilde

Det virker som om det var steinbru over elva før spinneriet ble bygget, men den diskusjonen får vi la ligge.

”Like sør for brua lå spinneriet. Ennå i dag finner vi solide murrester ute i elvekanten på østsiden. For eksempel ser vi en høy mur i vannkanten med renne og her lå sikkert skovlhjulet som drev spinneriets turbin. Rundt murene gror brenneslene tett i tett som et tydelig tegn på tidligere bebyggelse”. (JBJ s. 34)

En generalforsamling på Vaggstein

Hvordan startet så det korte industrieventyret på Øvre Vaggstein? Panteregistre og pantebøker kan gi mye informasjon om lokalhistorie som ligger nære vår egen tid.

Gården hadde vært hørt til kirken helt til 1825 og det var i perioder mye eierskifter og åpenbart lite stabile forhold. Fra 1879 til 1898 er det Oluf Omberg fra Sverige som er eier og bruker, og han var tydelig involvert i spinneriet. Om han har blitt overtalt av lure forretningsmenn vet vi ikke, men Omberg må ta på seg ansvaret for anleggelsen av fabrikken og kanskje for fjerningen av ”Vaggsteinen” – hvis brua ble bygget mens han var eier.

”1.9.1889. generalforsamling sammenkaldt. Til formand i Bestyrelsen valgte her Kjøbmand Maastrup, til Viceformand Omberg:

”27.9.1889 afholdes Bestyrelsesmøde paa Vaggstein. Til behandling forets endelig valg af driftsbestyrer. Valgt blev enstemig Spinderimæster Alfred Svenssom paa vilkaar efter ingaaed skriftlig kontrakt. Sign: Olaf Næss Sitpaa, Jakob Jakobsen, M O Maastrup, O N Omberg.”

Her ser vi at ikke bare bonden Omberg på Øvre Vaggstein er involvert, men også den solide bonden Olaf Næss fra Sitt på (Olaf kom fra slekta på Nedre Nes og ble senere den første kommunale forpakteren på Øvre Vaggstein. Han var veldig involvert i dalens liv og blant annet med på å stifte velforeningen)

Herrere kaster ikke bort tiden, og et par uker senere skrives skjøte med grunneierne på begge sider av brua, på Vaggstein-siden med Omberg sjøl og på Skarssiden med Andreas Haug, som eide Halset. I kontrakten som var noenlunde likelydende for begge parter beskrives vilkårene for anleggelse av spinneridammen:

”pantebok Aker 4.10.1889. Parcelen har rett til Anbringelse af Dam og til Opdæmning til et vist Mærke...og naar kjøberens dam er ferdig bliver mærket at oversætte ved en i fjeldet anlagt bolt.”

Dette merket skulle være i brokaret på Vaggesteinsbroen, så vi må anta at det da fantes en steinbru over elva. Den kan ha vært fra 1850-årene. I panteboka er det videre beskrevet hvilke obligasjoner og kreditter som ble behandlet. Det virker som om hele bedriften ble anlagt på kreditt. Det ville man kanskje kalt ”risikovillig kapital” i dag. Som pant ble det satt de omtalte tomter på begge sider av elva, samt maskiner og annet. Dette var nok typisk for tiden frem mot år 1900, etter det kom det en nedgangstid, et ”krakk”.

Spinneri ble til feriekoloni

Ullspinneriet var en lang og stor toetasjes bygning med et stort loft. På gavlen sto det med én meter høye bokstaver Christiania Uldspinderi. Bestyreren het Ferdinand Haug og var opprinnelig fra Hurdal. Hans etterkommere bor fremdeles i Maridalen. Eieren var et aksjeselskap som først kalte seg ”Maridalen Uldspinderi” – men i heter den a/s Christiania Uldspinderi.

Det arbeidet ca. 20 personer i spinneriet. De bodde på gårdene og plassene omkring, men det ble også bygget noen boliger spesielt for dem, bl.a. Bergerud nord for Øvre Vaggstein. Det var en stor dam i elven overfor brua, spinneridammen, og der skylte arbeiderne tøy og badet. Fra elven ble det også tatt drikkevann. Spinneriet satte nok sitt preg på dalen så lenge moroa varte. Mange av spinneriarbeiderne hadde barn på skolen og Maridalen skole hadde rundt århundreskiftet en ”all time high” i antall elever (se Maridalen skole 150 år).

Spinneriet ble nedlagt i 1905. Det var sikkert pga drikkevannet som det ofte står skrevet, men jeg har ikke noen konkret dokumentasjon på dette. Det må i alle fall ha vært ”bad timing” å starte en så stor bedrift i dalen på dette tidspunktet, dette var jo akkurat på samme tid som innstrammingene kom.

Bonden Omberg som hadde satt dette i gang, måtte selge gården allerede i 1898.

I 1900 er han forpakter på storgården Sogn, så han klarte seg nok.

Kart fra ca 1900 som viser ullspinneriet. Legg merke til at Gjøvikbanen er bygget på østsiden av dalen. Den gamle Greveveien fikk gjøre tjeneste som anleggsvei på sine gamle dager. Strekningen Grefsen – Jaren var klar i 1900.

Den store spinnererbygningen ble visstnok flyttet til Dal på Eidsvoll og brukt som kommunal feriekoloni under det passende navnet "Wergeland" (kilde akerhus.no).

Det meste av tøyene som ble laget på fabrikken ble visstnok kjøpt av konfeksjonsfirmaet Dobloug nede i byen. Da spinneriet ble nedlagt ble

restbeholdningen av ulltøyene solgt på auksjon og det fantes ennå folk i Maridalen som husket denne auksjonen i 1972.

Spinneriet flytter til Gjeving

Spinnerimaskinene ble flyttet til Gjevangelva i Dypvåg kommune, et lite industristed ved Tvedestrand, hvor virksomheten åpenbart ble videreført under navnet A/S Kristiania Uldvarefabrik. Det var da Munthe og Winther som eide fabrikken. De kjøpte en nedlagt uldvarefabrik som de moderniserte og bygget ut. Denne fabrikken var i drift til 1918 da den gikk konkurs. (Kilde: Gjeving-boka.)

Bestyrer David Haug, og kanskje et par av arbeiderne fulgte med til Sørlandet.

Bestyrerens sønn, Erling Haug, fikk smaken for sjølivet i Gjeving og ble senere kaptein i handelsflåten. Men han hadde jo vokst opp ved spinneriet i Maridalen og fikk senere utskilt tomt fra Vaggstein (69/167) og bygget seg hus der. Hans datter, den kjente kunstneren Agnes Houg, bor der fremdeles. Hun har f. eks laget skulpturen utenfor Nr-k-huset på Marienlyst.

Susenstua og Susensvingen

Bestyrerboligen sto like nord for spinneriet på østsiden av elva. Den ble kalt «Sandstua» og her ble det drevet landhandleri i årene mellom 1915 og 1930. Sandstua ble revet så sent som etter april 1963 (kilde: boligregistreringen).

På vestsiden av elva sto den lille «Susenstua», som i 1925 ble tatt ned og flyttet til Stårputtveien mellom Snippen og Movatn, hvor den står fremdeles. Dette var en eiendom som han som bygget Halset skilte ut som bnr. 5 og beholdt når han solgte gården og reiste til Amerika i 1880. (Han kaller den da "Brostuen".)

Han kom nok aldri tilbake. Nede ved elva er det nå bare grunnmurene igjen av gamle «Susen», men svingen kalles fremdeles "Susensvingen" og den står det respekt av, bare spør noen av de dyktige sjåførene på buss nr.

51!

Stedsnavnet Bergerud

Magnus Bergerud het en mann, han var født i 1869 i Sverige og skytebass, eller "tunnelarbeider" som det står i folketellingen i 1900. Man ville nok kalt Magnus en riktig svensk rallar.

Magnus er ikke gift i 1900, men han reiser mye omkring og sprenger tunneller, det er mye fjell i Norge. I 1906 bor han i Maridalen, der han vært før, men kanskje ikke fast. Vi vet han bodde i brakke her i 1900. Kanskje jobbet han på Gjøvikbanen, eller et av alle damanleggene. Magnus har vært i Telemark i mellomtiden, der er han blitt gift. Nå vil han døpe sin datter, det kan vi lese i klokkebok for Maridalen kapell.

Magnus døper sin datter Magda Sofie Bergerud, kona hans heter Marie. Det er den 13. April 1906. Magda er født like før jul. Familien oppgir at de bor på "Fjeldheim" under Vaggstein. Magnus har skrevet obligasjon på denne eiendommen i Januar etter at Ullspinneriet la ned driften året før. Det er dårlige tider og mange konkurser. Magnus har ingen kapital, men nok å gjøre. Han har sikkert fått eiendommen billig. Etter 10 år selger Magnus Fjeldheim til kommunen for 8000 kr.. Han flytter til Askim og bekymrer seg ikke mer over obligasjoner.

I Maridalen blir eiendommen senere bare hetende Bergerud.

Kverner og møller

Helt fra 1200-tallet hadde man brukt vannkraft til å drive en liten kornkvern.

Når ideen med å bruke vannkraft til å utføre arbeidet oppstod vet vi ikke med sikkerhet, men på 1200-tallet blir bekkverkene første gang omtalt i skriftlige kilder. Den må ha betydd en liten teknisk revolusjon, og i løpet av middelalderen og begynnelsen av nyere tid var bekkverkene vanlige i hele Sør-Norge. Kverna ble drevet av en kvernkall, en stokk med skovler som ved hjelp av vannet drev den øverste av to kvernsteiner rundt. Vannet ble ledet mot skovlene fra en trefenne. Flere gårdsbruk kunne eie en kvern i fellesskap, men ofte surret og gikk de på rekke og rad nedover langs bekken. Mange steder ble det bygd dammer, gravd kanaler eller foretatt endringer av elveløpet for å sikre vanntilgangen. I enkelte bekker var vannføringen ujevn, og kverna kunne bare brukes i deler av året. Slike kverner kalles flomkverner i motsetning til årgangskverner.

Det var her stedsnavnet Hammeren er plassert på gamle kart (se disse). Det nåværende Hammeren ble kalt Skjervenbro. Den staselige fullmektigboligen er fra 1850 (kjempegrana av ukjent alder). Bakkenfor ligger møllerstua. Foto: db

Møllene kom senere enn kvernene og ble vanlige i sentrale jordbruksområder mot slutten av 1800-tallet. Mølla ble drevet av et vasshjul. Kraften måtte overføres fra hjulet til kvernåsen ved hjelp av hjulverk.

Produksjonen i mølla var stor og sjelden knyttet til enkeltgårder. Vi hører ofte om bygdemøller. Grunnmuren og utbrukte kvernsteiner er som oftest det eneste som står igjen av de gamle konstruksjonene. På Maridalen bygdetun er det en gammel kvernstein fra Kirkeby og ved Møllerstua har det tidligere stått noen gamle kvernsteiner.

På 1700-tallet hører vi om "Qernstuen" på Kirkeby gårds side av elva. At den senere kom til å hete Møllerstua passer godt til den tekniske utviklingen på kvernfronten hvis vi tar det i betraktning. Det har nok ligget gårdskverner også ved andre elver i dalen, men hvis vi skal snakke om noen "industri" eller bygdemølle er kanskje dette det nærmeste vi kommer.

Det er også et kvernbruk ved Skarselva i 1769 (se kart) og et ved Dausjøelva har vi sett i en kontrakt der (1796).

Fra Løvenskiold-arkivene vet vi at mølla på Hammeren fremdeles var i drift i 1882.

Det virker som mølla hørte under bruket fra Stangjernshammeren ble anlagt.

Før bruket overtok, i 1794, var det en inventering av "pladsen Qværnstuen" hvor det inngikk et våningshus bestående av stue og kammers, et fehus og en låve, alle i tømmer, men situasjonsrapporten er ikke så positiv for plassen: "*Fææ huuset er godt, de øvrige Bygninger ere forfaldne af ælde, og ikke af Vandbrug, dog passerer de for saavidt at de endnu ere beboelige,*" (TM s 79).

Utover 1800-tallet er møllen betjent av samme familie og de bodde i Møllerstua igjen fra 1850 da den nye fullmektigboligen var ferdig. Før det hadde mølleren bodd på plassen Slottet like ved, Møllerstua ble brukt av fullmektigen. Mølleren het i 1842 Hågen Hågensen, han var født på Kirkeby, der også hans far var møller. I 1865 er det sønnen hans, Hans Hågensen som driver mølla. For Møllerstua betaler han beskjedne 3 daler og i fjøset har han to kuer og to sauer til sjølberging. Lønnen får han av baronen, som også betaler brannforsikring og ved til *Tørkeriet*.

I 1876 foretas det en grundig inventering og reparasjon av mølla antagelig i forbindelse med at Haagensen-familien flytter. Både husene og selve mølla gjennomgås, det nevnes noe som heter "grynstenen" og noe de

Det såkalte møllerstuepanelet skal visstnok komme fra den gamle møllerstua på Hammeren. Vi kan vel kalle det et designprodukt fra Maridalen? Reklamefoto for trelast.

kaller ”sammalen” – ord som er gått ut av bruk for lengst, men man kan tenke seg hva de betyr.

Møllebruket, som skal ha ligget over Stangjernshammeren er fortsatt i drift i 1882 i følge regnskapene, men overskuddet dette året er på beskjedne 222,-. Det er trolig at mølla ble lagt ned etter dette, i hvert fall senest litt før 1900, da kraftstasjonen ble bygget.

Etter dette ble Møllerstua brukt av godset til andre ansatte som skogvoktere og tømmerkjørere. Huset er blitt berømt for sin ”møllerstuepanel”.

Mølla hadde vært på Kirkeby før godsets tid, og det er mulig det var en naturlig fortsettelse, for bøndene i bygda måtte jo få malt kornet sitt. Godset var på et vis en slags helhetsløsning for livet og bygda og tok seg av noen av de felles behovene som veier, transport, etter hvert posten, sikret matforsyningen og noen ganger kreditt til arbeiderne.

Skifabrikken Tømte

I Nordre Aker Budstikke 27.1.2011 er det en artikkel om den tidligere skifabrikken Tømte i forbindelse med at eieren skal flytte og at eiendommen er til salgs. Skifabrikken pleier å tas med i en oversikt over Maridalens industrihistorie, selv om den ikke hører til brukene som har ligget ved elvene og gått på vannkraft. I dag ville man kanskje kalt den en håndverksbedrift.

”Etter 17 år forlater Sven Persson livsverket i Maridalen, og huset som har en svært innholdsrik historie.” leser vi i Budstikka.

Med livsverk skal vel her forstås en totalrenovering av huset, som Persson ble belønnet for av Oslo Kommune i 2005, men også hans profesjonelle virksomhet som lydtekniker. Noe lydstudio har det ikke vært i huset, men *”Med utallige samarbeid med artister som Aha, Morten Abel, Nils Petter Molvær og Bugge Wesseltoft m.fl har mang en produksjon startet med planlegging i sveitservillaen i Gamle Maridalsvei. I atelieret har Heidi Øiseth skapt mange av sine bilder.”*

Eiendommen ”Torberg”. Skifabrikken lå i huset til høyre. Foto: db

"Det har alltid blitt drevet med noe skapende her. Det er det som er så fascinerende med stedet", sier Person. Nå håper han tradisjonen videreføres når huset legges ut for salg i februar.

I så fall må det være noen skapende mennesker med god økonomi, kan man kanskje legge til?

I avisartikkelen kalles stedet Torberg, og tomten skal ha blitt utskilt rundt første verdenskrig og bygget i 1921. Alt ifølge artikkelen. Dette er kanskje litt unøyaktig, for i følge panteregisteret ble eiendommen utskilt fra Skar gård som Gnr.66 bnr.28, den 24.8.1923, men så skal jo også vi lokalhistorikere alltid komme med drassende med våre små korreksjoner og datoer! Torberg-navnet er av nyere dato.

Huset er nok bygget etter august 1923 og skimaker Thorleif Tømte bygget og finansierte det antagelig sjøl, med lån i banken, som det sikkert skulle lages mange par ski for å nedbetale.

Her kommer en revidert gjennomgang av historien om skifabrikken ved Gamle Maridalsvei, slik den tidligere er publisert på MV sine hjemmesider:

Skiproduksjon foregikk ved Tømte skifabrikk, Gamle Maridalsvei 108, antagelig fra 1920-årene og frem til 1970. Eier og skimaker var Thorleif Tømte (født 25.9.1895 på Fortjernsbråten, men familien flyttet til Tømte i Nordmarka før 1900, se folketellingen) Familien bodde og drev Tømte i mange år, derav etternavnet, men mange av Thorleifs søsken slo seg ned i selve Maridalen, blant annet var broren Ole forpakter på Turter fra 1919 til 1926.

Thorleif Hansen Tømte kjøpte en tomt av Skar gård, ved skjøte av 6 og 7. september 1923, denne ble utskilt fra gården som bnr. 28 og for det betalte han hele 3000 kroner til Nils Brødin på Skar. Dette var et anselig beløp og i tillegg skulle hus settes opp. Dette var dårlige tider i landbruket og mange bønder som bodde i noenlunde sentrale strøk kunne få ekstra kapital ved å skille ut tomter.

Tømte fikk senere kreditt på 4000 fra Akers Sparebank som må ha trodd på den unge skimakeren, som ikke engang var fylt 30.

Thorleif Tømtes første produksjoner i Maridalen var ski i hel-ved av grønnask (rasktvoksende ask av høy kvalitet som har glatt bark opp til store dimensjoner). Skiene ble laget med forholdsvis enkelt utstyr, det vil si

med vanlige høvler og manuelt skjæreutstyr. Selve profileringen av skiene ble skåret ut av hel-ved. "Spennet" i skien ble derfor vesentlig redusert etter noen tid. Ytterligere var det etter hvert vridning av skien, både i lengde- og tverretning.

En vesentlig forbedring og omlegging av produksjonen skjedde ved innkjøp av en ny "kombimaskin" fra Falchenberg maskinforretning i Oslo i 1935/36. Maskinen var noe av det mest moderne man kunne få på den tiden.

Selve produksjonsmetoden ble teknisk sett nå vesentlig forbedret. Skiene ble mer avansert i oppbygging og av en høyere kvalitet. Mens tidligere produksjoner var ski i hel-ved, ble de nye skiene produsert etter prinsippet med en "overdel" og en "såle". Overdelen var en lamell-oppbygging av varierende antall lameller, med flest lameller der skien var tykkest. Selve lamellene ble produsert på følgende måte; en "blokk" av forskjellige tresorter, f.eks. gran, ask, bøk og bjørk, ble bygd opp ved liming til en tykkelse av 6-7 tommer. Denne blokken ble det så skåret tynne lameller av på kant, ca. 2-3 mm tykke.

Selve overdelen av skien, det vil si alt over sålen, ble derved bygget opp ved å legge disse lamellene i lag oppå hverandre. Der skien var tynnere, det vil si ved tuppen og bak, var det færrest antall lameller, mens det på midten ved bindingen var flest. Denne metoden var faktisk forløperen til den etter hvert så kjente "Splitkein"-oppbyggingen av ski. Tømte hadde selv lært metoden av ansatte ved Ullevålseter skifabrikk i Nittedal.

Lamellene ble limt sammen med sålen som var av hardvedtresorten hickory og lagt i en mal/form. Her ble de presset sammen med tvinger for hver 15-20 cm og lagt til tork. Denne tørkeprosessen ble fremskyndet ved å tørke skiene over en ovn ca. 1,5 meter lang og 50-60 cm bred.

Tørkeperioden var ca. 2-3 timer.

Etter denne behandlingen gjennomgikk skiene en siste justering ved hjelp av fresing og pussing. Overflatebehandlingen var i to forskjellige utførelser; trehvitt med lakkering eller brunbeiset med lakkering. Det karakteristiske med den trehvite utgaven var at man der kunne skille de forskjellige tresortene i en lamell ved fargenyanser. Skiene ble til slutt merket med Tømte skifabriks emblem, et ovalt metallmerke, ca. 4 cm langt, gravert inn med sirlig svart skrift.

De første årene i Maridalen levde Thorleif Tømte helt og holdent av skiproduksjonen. I en periode hadde han også noen inntekter av tømmer-

hogst for Løvenskiold høst og vinter. Da var skimakinga henlagt til vår og sommer. Produksjonen lå på 50-100 par ski pr. sesong. Salget foregikk fra egen fabrikk i Maridalen, men en ikke ubetydelig del foregikk dessuten direkte til den tids eliteløpere. Dette var særlig tilfelle i de første årene etter krigen.

Et par hel-vedski kostet i 1930-åra ca. kr. 30-40. Ski produsert etter ny metode ved hjelp av Falchenberg-maskinen kostet ca. kr. 55-60 omkring 1940. I 1970 kostet et par ski fortsatt hundre kroner slike det hadde gjort i alle år, fortsatt produsert med Falchenberg-maskinen. I tillegg til produksjonen av ordinære ski, ble det også produsert ski på spesialbestilling. Eksempelvis kan nevnes at kontorfullmektig Kvande i Skogvesenet i 1946/47 fikk laget spesialski for bruk i løssnø. Skiene var ca. 1,5 meter lange og ca. 5 tommer brede hel-vedski.

Annen produksjon, som også var spesialbestilling, var bl.a. skikjelker med hoppski som meier. Skiene var av ypperste kvalitet for sin tid. Som bekreftelse på skienes kvalitet og anerkjennelse i skimiljøet, kan nevnes at løpere som Ivar Odd Formo, Harald Mortmann, Kåre og Georg Tømte,

Laminerte Tømte-ski fra 50-åra med nypusset designskilt. Like bra spenn i skia fremdeles.

Hans Aasland, Gunnar Hermansen m. fl. brukte Tømte-ski. Ja, sågar svensker benyttet seg av Tømte-skiene. Skiene ble benyttet i norgesmesterskap så vel som i Holmenkollen.

Også mange mindre profilerte løpere gikk på Tømte-ski, og mange er nok de maridølinger som har tråkka rundt på Tømte-ski som de har fått til jul. Tømte-ski var med andre ord en ”merke-vare” – som man ville sagt i vår tid. Bortsett fra at skiene åpenbart var av topp-kvalitet, kan vi kanskje legge til at alt som kunne forbindes med Nordmarka eller Maridalen tidlig fikk et slags kvalitetsstempel.

Thorleif Tømte avsluttet sin skiproduksjon rundt 1970 og døde i 1976.

Han var ugift og det sies at han bare bodde på et rom i det store huset.

Niesen Edel f.Tømte, gift med treskjærer og tidligere skogsarbeider og løypekjører Hans Aasland arvet huset.

Hans var en dyktig treskjærer og har etterlatt seg spor på eiendommen, særlig utskjæringene på garasjen, som det står i Budstikka ”etter mønster fra Hedalen stavkirke”.

Sagbruket på Berntsberg

Sander var tidlig i bruk etter svartedauden og den eneste gården som betalte full skatt på 1600-tallet. Det var også her en mindre oppgangssag på gården rundt 1600.

Erik Sander skjærer 60 tylfter tømmer på denne saga i 1611, og den er mer eller mindre i drift til 1622, da blir den utdømt, som alle andre sager i dalen. Den kalles noen steder en "flomsag" og det kan være sannsynlig. Det er kanskje ikke nok vannføring i elva til å sage hele sommeren. Sander hadde i middelalderen mange gårdsparter, det var trangt om plassen før svartedauden. Fra 1500-tallet var det to eierdeler, den ene var kronens gjennom beslaget av Nonneseter kloster (et benedikterkloster for kvinner som lå i den senere bydel Grønland). Denne delen var først brukt av betrodde embetsmenn som BK skriver. En slik betrodd mann var sikkert bryggeren på Akershus (åpenbart et viktig embete på 1600-tallet). Bøndene i dalen klaget på 1600-tallet over at brygger-gården ikke hadde arbeidsplikt på Akershus som de andre gårdene i dalen (Bull, Aker historie).

Sander gård, som det så ut hvis man ankom med hest og slede fra Hakadal, noe man gjorde før jernbanen ble bygget. På Sander var det skyss-stasjon og antagelig en pust i bakken for mann og hest.

Senere var en halvdel av gården dragonkvarter, dette varte frem til 1726, da gården ble samlet på en eier. Den ble etter hvert kjøpt av en agent Nils Nilsen, borger i Christiania, og det var han som fikk kgl. bevilling til å bygge en sag på gården, ikke så rart siden han var ”kongelig agent” og kunne få unntak fra sagverksreguleringen. Han bodde ikke selv på gården, men administrerte sine eiendommer fra Christiania.

I folketellinger fra 1700-tallet er Sander drevet som sagbruk og det bor folk på mange av plassene vi vet hørte til gården allerede på den tid. Sønnen Lars Nilsen, som overtok i 1779 kom etter hvert i større og større gjelde til Bernt Anker. Denne innlemmet da gården i sitt gods i 1792. Anker var Norges rikeste, vi har nevnt ham under kapittelet om hans lillebror Peder A. Det måtte være passende å ha et etternavn som rimer på planker, og folkediktingen har brukt kammerherre Bernt Anker:

*”Jeg går og stanker og bærer planker
for kammerherre Anker;
for litt brennevin og litt øl
og litt kobber og litt søl”*

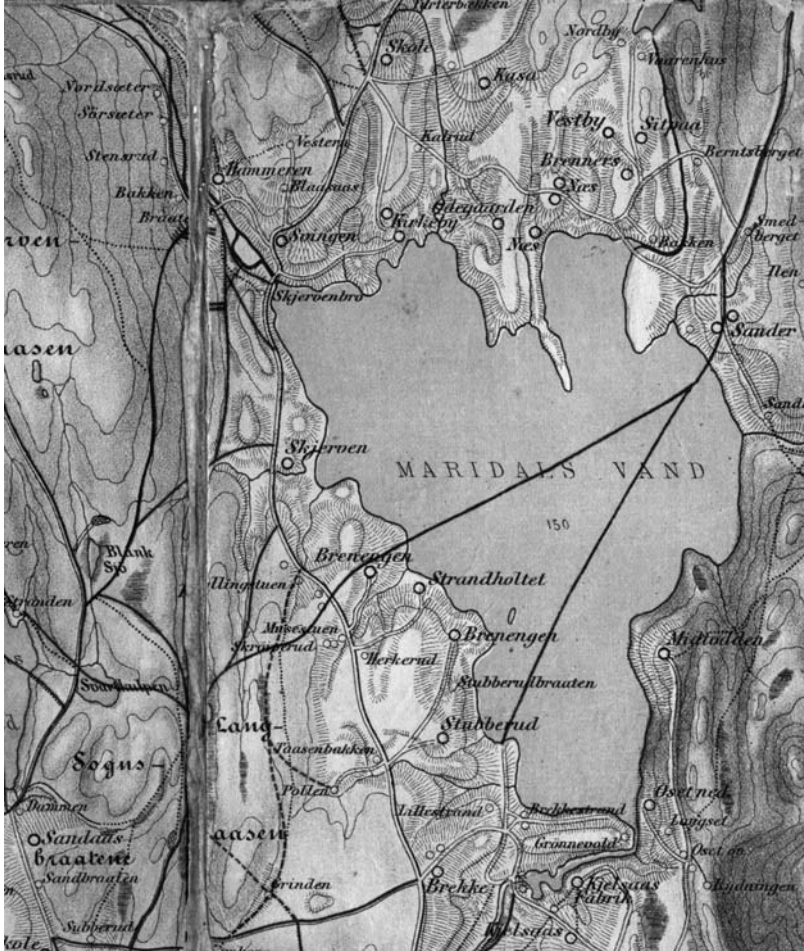
(Rim gjengitt etter Romerrike historielag)

Etter kammerherrens død i 1805, gikk Sander over til broren Peder og ble etter hvert en del av godset.

Anker lot først to leilendinger drive gården, men drev den senere som skyss-stasjon for trafikken til og fra Hakadals verk.

Hvordan var det så med sagbruket. Hvis vi tar en titt på folketellingen fra 1865 er den eneste som er sagarbeider Torsten Gulbrandsen fra Gressestua og han kunne jo i og for seg være ansatt på en annen sag, for eksempel på Brekke.

I 1842 er det to sagemesterplasser, Sanderstua og Gressestuen (antagelig en forvandling av ”Gregersstua”), der Torstens far, Gulbrand Torstensen, er sagemester. Det nevnes i 1820 at Sander har ”et vanfald som ikke er i brug” – og det er vel rimelig at Anker heller fløtet tømmeret over til Brekkesaga. Kan Saga på Sander ha vært i bruk som flomsag også under godsets tid? Det spørsmålet forblir foreløpig ubesvart, men så sannsynlig er det vel ikke. Fra 1848 hadde godset en mindre moderne sirkelsag på Hammeren. Når det gjelder Sander og sager, er det interessant at kommunens dampsga stod på gården i 1920-årene. Er det derfor at navnet Sagstua ble knyttet til plassen Berntsberg? (se under).

Bjerknes-skikartet fra 1890 viser den gamle vinterveien over vannet fra gården Sanner. Dette var livsnerven fra Kristiania og havnen til Brekkebruket og Hakadal verk. Fra rundt 1900 ble man stadig mer redd for forurensing av drikkevannet og hadde egne folk som samlet hestemøkk på isen om vinteren.

Det er også en annen tragisk historie rundt dette: I 1954 bodde det slik som i 1842 en sagbruksarbeider i Sanderstua. Han omkom på vei til jobben på Brekkesaga da han skulle krysse vannet over isen i desember 1954.

Løytnant Gleditsch på Berntsberg

Vi skal nå nevne litt om plassen Berntsberg som har en interessant historie. Grimstad nevner denne historien i sin bok, men har kanskje andre kilder. Mine kilder er basert på familiebok for Gleditsch (privat utgitt, Riksarkivet, forkortet TG) fra 1939.

Carl August Ludvig von Gleditsch (1759 – 1810) er ”stamfar” for alle Gleditscher i Norge. Noen majestetsfornærmelser er det ikke snakk om i slektsboken, men løytnanten skal ha kommet til Danmark 16 år gammel sammen med sin mor. Han begynte tidlig med en militær karriere og ble forflyttet til Norge i 1790. Forfatteren av slekthistorien spekulerer i hvorfor løytnanten bosatte seg på Sander samme år som Bernt Anker kjøpte denne i 1792. Riktignok hadde Sander vært dragonkvarter tidligere, men det er nok tilfeldig.

Bernt Anker (1746 – 1805) som eide Sander fra 1792 til 1805 og ga navn til plassen Berntsberg som ble opprettet på hans initiativ. Etter dette gikk gården (og plassen) til Peder Anker, som arv ble det sagt. Før Anker-brødrenes tid var det sagbruk på gården, derfor de mange plassene.

I formueskatten av 1789 står det om eieren, Lars Nielsen at han ”angav sig uden formue” – noe som sikkert stemmer ettersom han stod i gjeld til Bernt Anker, men han betaler likevel 5 rdlr av en inntekt på 100 rdlr. fra sitt ”Saugbruk” (inntektsskatten på den tiden var beskjedne 5 %, og hadde han hatt noen formue ville den skatten vært på ½ prosent).

Gleditschfamilien bor på Sander til 1792 da de får kontrakt på Berntsberg, oppkalt etter gårdens eier, som skriver i kontrakten:

"Pladsen Berntsbiereg, forhen Dønsiødahlen kaldet, grænsende paa østre Side langs med Fieldet, paa Nordre Side mo Dønsiøen, paa vestre langs med Elven (Dønsiøelven til Maridalsvannet)."

Det er interessant med denne versjonen av stedsnavnet Dausjøen, er Dausjøen en forvanskning av et tidligere navn "dønnsjøen" (dønn, som i drønn eller brak) eller har bare kammerherren misforstått navnet? Om stedsnavn på døn- sier faglitteraturen: *"Dynjandi (dønnende) findes ellers som Navn paa fossende Elve eller Fosser"* (O Rygh)

Til kontrakten fulgte saga på Sander med "et derved beliggende Quærne Bruug som Hr Lieutenant v. Gleditsch og Kone maa gjøre sig saa nyttig som de bæst ved og kand".

En kvern hører til plassen, men noen sag er det altså ikke snakk om. Familien vokser og trives nede ved Dønsjøen/Dausjøen, men rammes så av skjebnen:

Løytnanten ble syk og døde julaften 1810, 51 år gammel, og enka ble sittende på Berntsberg med 10 "uforsørgede barn" som hun skriver. Det er vel nokså usikkert om "kvernbruket" ga noen særlig inntekter. Familien skal ha overlevd, blant annet gjennom at de eldste sønnene kom i arbeid etter konfirmasjonen. Noen slo seg opp som handelsmenn i Kristiania og kunne etter hvert ta seg av sine yngre søsken.

Sønnen Bernt ble konfirmert våren etter og begynte som plankekjører for fideikommisset (dette var en slags stiftelse Bernt Anker hadde opprettet etter sin død). "Han var tømmerkjører for Anker og kom i dårlig selskap" som det heter i slektsboka. Han gifter seg på slutten av sitt liv og får orden på tilværelsen. Pussig nok er Amalie Wergeland fadder for hans barn i 1841, men da var det 20 år siden familien flyttet fra Berntsberg, ellers kunne vi jo mistenkt Wergeland for å ha sittet på Berntsberg og diktet ☺ Noen av opplysningene i slektsboka stammer fra samtaler med Torstein Gulbrandsen Gressestua, som vi tidligere har nevnt. Han ble intervjuet i 1899, han var da 83 år.

Historien om løytnanten på Berntsberg, og særlig om hans ustyrlige sønn, hadde holdt seg levende i bygda helt til da, kunne Torstein Gressestua bekrefte.

Storpolitikk på Sander

Det er en annen historie som presenteres i slektsboka; en av løytnantens barn, Louise Sophie Gleditsch ble adoptert av Fredrik av Hessen-Kassel og tatt med til Rendsborg da denne måtte forlate Norge i 1813. Frederik av Hessen (1771 – 1845) var en dansk adelsmann, kong Fredrik VI sin fetter og kommanderende general og visestattholder i Norge 1810-13.

Problemene tårnet seg opp for ham, det var kanskje en litt utakknemlig tid å være politiker i , og han skriver på slutten av sin tid som visestattholder:

”Min Pligt skal jeg gjøre indtil det siste, men at kjæmpe mod hunger af en .hel nation er og bliver en Umulighed.” (Cappelen bd. 9 s 259.)

Kong Fredrik VI ble etter hvert presset til å avsette sin fetter og sendte tronarvingen, Christian Frederik i hans sted til Norge. Dette var i mai 1813 og resten er kjent norgeshistorie.

Slekthistorikeren lanserer teorien om at Louise Sophie Gleditsch var visestattholderens uekte barn, han har nemlig ikke klart å finne hennes dåp noe sted.

Om nå Frederik skulle ha fått barn med sin ”samboer” på Bygdøy kongsgård, Clarella von Liliencron, er det da trolig at de ville ha plassert ungen på Berntsberg, av alle steder?

Fredrik og Clarella gifter seg på Bygdøy 21.5.1813, like før de må forlate Norge, og da kunne de uten å lage skandale, slik samfunnet var på den tiden, ta seg av sitt ”kjærlighetsbarn”.

Denne teorien har ikke satt noen spor på internett foreløpig og kan virke litt usannsynlig. På den andre siden virker det som det er dokumentert at visestattholderen virkelig tok med seg et av de foreldreløse løytnantsbarna fra Berntsberg etter at han giftet seg. Dette er i alle fall et interessant spor av norgeshistorie i lokalhistorien.

Sagstua eller Berntsberg?

Det første Berntsberg lå lenger oppe på berget og nord for den nåværende plassen. Det er mulig det har bodd folk både i det gamle og det nye huset en tid.

Gleditsch har intervjuet Torbjørn Berntsberg (f. 1892) som bodde på Berntsberg i 1939 og husket huset til Gleditsch-familien som sies å ha ligget oppe på et høyledrag, nær de stupbratte skrentene ned til elva.

Berntsberg, også kalt Sagstuen. I utgangspunktet skilt ut som eget bruk i 1796. Det opprinnelige Berntsberg lå lenger opp på berget (se teksten). Foto: db

”Det eldre våningshus sto dog helt til 1898, det var da ubenyttet, skjønt det ennå lever folk som påstår at det var langt bedre enn det nåværende.” (TGs 44)

Navnet Sagstua brukes lite under 1800-tallet. Likevel er det dette navnet plassen har fått på moderne kart (se f.eks Kartblad for Maridalen landskapsvernområde). Det kan diskuteres om det ikke burde stått ”Berntsberget” slik som det gjør f. eks på 1884-kartet.

Sagbruksperioden på Sander varte bare en 50 års tid, og når Greveveien ble lagt tvers gjennom tunet her, så var denne virksomheten nedlagt. Likevel må vi anta med at de mange plassene under Sander stammer fra denne tidlige industrien ved Dausjøelva og at de ble videreført, ikke som sagbruksplasser, men som arbeiderboliger for godset.

Kommunale virksomheter

Eksport av sand

Naturforutseningene i dalen har laget store naturlige sandforekomster, der elven ved siste istid lengst nord i dalen rant ut i ”Maridalsfjorden”, særlig i området rundt Skar leir.

”Parkeringsplassen som turgåere i dag bruker ble opprinnelig ikke anlagt som parkeringsplass. Det var eierne på Halset som omkring 1925 begynte med sandtak her. Tidligere var det lange, slake jorder hvor barna sto på ski om vinteren. Det er ikke få tonn med sand som i årenes løp er tatt ut her.” JBJ s 10

Den som solgte sand het, passende nok, Jørgen Sand. Han overtok Halset fra sin far Ole Sand som kom til dalen kanskje i forbindelse med ullfabrikken. Han var forpakter på Øvre Vaggstein etter Omberg, til kommunen kjøpte gården i 1908. Sand-familien drev også landhandel ved Vaggsteinbrua, på østsiden av elva i et hus fra spinneriets tid. Denne landhandelen ble naturlig nok kalt ”Sand” og dette er blitt et stedsnavn der fabrikken lå (se kart M landskapsvernområde).

Det var også store uttak av sand på den andre siden av elva, på Nordbråten-siden, hvor den tidligere plassen Vestbråten, sikkert bygget som bolig for kruttarbeidere, forsvant i et sandtak etter hvert. Der ble det kanskje tatt ut sand enda tidligere. Det er muntlige kilder for at det ble kjørt sand herfra til den store byggeboomen i Kristiania i 1880-årene.

Og stein....

Går man videre oppover bakken langs gamle Maridalsvei, kommer man til et steinbrudd. Dette ble åpnet så sent som etter 1945 og var i drift en 10 års tid. Det var driftet av Oslo kommune veivesen. Dette området hører til den gamle gårdsskogen til Skar, som gikk helt til Fagervann og Øyungen, men ble utskilt fra hovedbølet i 1908 og kjøpt av kommunen i 1936. I steinbruddet jobbet delvis folk som bodde på Gamle Maridalsvei og var ansatte i veivesenet, blant annet Jørgen Arnesen og Anton og Ola Viklund.

Dette var ekte arbeidere fra dalen og noen var erklærte kommunister. Anlegget produserte pukkk, og steinknuseren skal ha holdt et høyt støynivå.

På Turter gårds grunn, et par kilometer lenger sør, er det et noe mindre steinbrudd. Dette er også fra det 20 århundre og skal ha vært i drift i 1930-årene, kanskje 1920-1940.

Dette var et langt mer primitivt anlegg, hvor man tok ut stein til fyllmasse i byen, ved relativt enkle hjelpemidler som håndbor og dynamitt.

Det ble drevet av en som het Østern som bodde på Bjørkeli i Skarskroken. Han hadde egen lastebil og tok også forskjellige andre oppdrag, som å kjøre flis for bøndene i dalen.

Stedsnavn på sag-

Mens vi er på gamle Maridalsvei, må vi nevne plassen Sagbakken som ligger i dumpa på venstre side av veien, før man kommer til Maridalen skole.

Dette stedsnavnet forekommer i en oversikt fra 1875, men plassen ble først utskilt fra Turter etter 1900. Vi må utgå fra at det har stått en damsag her en stund, noen bekkesag eller flomsag er det litt vanskelig å tenke seg med vannføringen i den lille bekken som renner forbi.

For å oppsummere: Vi har navnet Sagløkka ved Skarselva, Sagstua ved Sander og Sagbakken sør for Turter. Ved Skjervan har vi i tillegg bussholdeplassen Saga. Vi kommer til dette snart.

Kommunale sager

Etter hvert som kommunen kjøpte hus, gårder og skog i dalen ble det etter hvert behov for kommunale bruk.

De første årene solgte kommunen skog på rot, men fant raskt ut at det var bedre hvis de kunne tjene penger på dette selv. (Oslo kommunes skoger 1889-1989 s. 68)

I 1916 ble det blinket 500 tylfter i Midtodden skog og kommunestyret bevilget 12 000 til innkjøp av en 8 hk. mobil damsag, som ble satt opp på Sander gård. Der var det både arbeidskraft og tradisjoner for bruksvirk-somhet.

Et år stod saga på Grefsen og da gikk den med to skift, fra 6 om morgenen til midnatt med mannskap fra Svendstua og Maridalen og det var alltid rivalisering mellom lagene om hvem som greide mest på skift, skriver Jakob Kvande. (s 68).

Dampsaga stod for det meste på Sander til den ble flyttet til Rauløkka ved Sørbråten. Den gikk da under navnet ”Rauløkk-saga”. Rauløkka eller Rødløkken var en gård kommunen hadde kjøpt i 1912 og slått sammen med Sørbråten gård. Husene som ble demontert og solgt, stod nederst på jordet, ved veien opp til Snippen, det står fremdeles et inntørket tuntre der. Dette var sikkert et praktisk sted å stille en sag.

Skjerven gård i februar 2011. Det er sikkert lettere å være hest i våre dager. Skjerven er den gården som var lengst i godsets eie, fra 1797 til 1923. Foto: db

Skjervensaga

Etter hvert trengte man en større og mer permanent sag og et sagbruk ble bygget på Skjerven kort tid etter at kommunen hadde kjøpt gården av godset i 1923. Saga ble først drevet av en nyinnkjøpt 12 hk. mobil. Skjervensaga ble modernisert og utvidet i 1936-39 slik at man ikke lenger hadde behov for den mobile saga på Rauløkka og var i drift til 1954. Det virker som om den gikk på damp helt til slutten og bare ble delvis elektrifisert i 1949.

Skjervensaga i 2011. Parkering for en traktor med snøplog av merket Deutz Fahr - Friluftsetatens moderne "arbeidshest". På Skjerven har det vært sag i perioder, den siste saga ble drevet av kommunen fra ca 1923-54. I bakgrunnen "sangerhallen" som skal ha stått i Frognerparken i forbindelse med jubileumsutstillingen i 1914. Foto: db

Maskinisten hadde en viktig rolle med å holde dampsaga gående. Etter hvert ble arbeidstiden fra 7 til 17 med en lengre middagspause.

Hensynet til drikkevannet, men også lagringsplass for tømmer, var noen av grunnene til at saga ble flyttet i 1954.

Utstyret fra 1936 var fremdeles i brukbar stand og kunne flyttes til kommunens nye sag på Haraldrud.

Brekke bruk som fremdeles tilhørte godset, ble nedlagt i 1965, virksomheten flyttet til Fossum, og dermed var sagbrukseventyret definitivt over i Maridalen.

Akerselvens brukseierforening

Nordmarksgodsets eier hadde helt fra Johan Garmanns tid, gjennom et ”privilegiebrev” fra 1658 hatt enerett til å fløte tømmer i vassdragene fra Nordmarka, det var ubestridt.

Etter hvert kom dette i interessekonflikt, både med det offentliges behov for stabil vannforsyning og de nye fabrikkene ved Akerselvas behov for stabil vanntilgang, de trengte kraft til å drive maskinene sine. Noe som åpenbart var vanskelig nok fra før.

HC Vassel beskriver et fattig hjem på Korsvoll fra sin barndom (”Slik var det den gang 74”)

”Mannen i huset var arbeidsløs. Han arbeidet ellers på Nydalens Spinderi, men på grunn av vannmangel sto fabrikkene. Det hendte ofte om vinteren. Fabrikkene ble jo drevet med bare vannkraft, og når inntaket bunnfros i streng kulde, ble arbeiderne gående ledige. Vanligvis tjente han 12 kroner uken.”

Her var et altså tre parter med motstridende interesser, og alt i 1840-årene forsøkte man å finne en løsning. Nye dammer på Bjørnsjøen og Fyllingen ble foreslått og prosjektert, men i stedet valgte man i første omgang å gjøre dammen ved Oset høyere. Dammen var ferdig i 1854 og tinglyst med alle grunneierne rundt vannet. Det er usikkert om den nye dammen kan ha hatt negative konsekvenser for jordbruket.

I mai 1908 må det ha vært ytterligere oppdemning, for da har bonden på Øgården fått erstatning *”som Erstatning for al Skade og Ulæmpe af et hvert Slags, som hidtil er Forvoldt og for Fremtiden vil Forvoldes Gnr. 63 bnr. 1 betaler Akerselven Brugseierforening og Christiania Kommune kr. 5000,-.”*

I 1867 bestemte kommunen seg for å flytte vannintaket opp til Oset, det hadde tidligere vært nedenfor sagbrukene, og man kan jo tenke seg hvordan vannet kunne se ut noen ganger.

Kristiania vokste med rekordfart og vann måtte alle ha, både private og bedrifter.

Det var på denne tiden, i januar 1867 bad ”Akerselvens Brukseierforening” ble stiftet. Dette var en sammenslutning av industrieiere som skulle ugjøre en pressgruppe, både mot kommunen og godseieren.

Øyungsdammen. Foto: Iren Larsen

Brukseierne stod på mange måter under dobbelt ild, de var truet både av at kommunen tappet stadig større mengder drikkvann og godseieren som justerte dammene sine i forbindelse med tømmerfløtinga. Etter mange års forhandlinger kom brukseierne fram til en avtale med godseieren i 1876: Brukseierforeningen skulle ta over ”Dispositionsretten over mine Damme i Nordmarken”

Mot å ta ansvaret for fløtingen, dette gjaldt både det østre (Skarselva) og det vestre (Skjærsjøelva) vassdraget.

Denne avtalen ble senere kalt ”Baronkontrakten” og gjelder fortsatt.

Ansvaret for fløtingen mot en fastsatt godtgjørelse kom til å gjelde i nesten hundre år. Den siste fløten ned til Maridalsvannet gikk i 1972.

Dette ble mer og mer kostnadskrevenende og Brukseierforeningen skriver i 1917 at underskuddet på fløtinga var sterkt stigende ettersom kvantumet tømmer økte.

Brukseierne fikk en kjempejobb med å ruste opp og bygge nye dammer, og damvokterstuer og lønne disse vokterne i Nordmarka. Man kan vel si at de akkurat rakk dette før fabrikkene uansett begynte å drives med elektrisk kraft.

Kampen om vannet var nå foreløpig avblåst.

Denne ”private løsningen” var sikkert ikke så dårlig for kommunen.

Tømmervase i Øyungselva 1916. Foto: Brukseierforeningen/Oslo Bymuseum

For godseieren var det ganske sikkert også en god avtale, som Moland også antyder.

For godset var tiden etter 1869 uansett en tid med ”omstruktureringer og nedskjæringer” for å bruke et moderne uttrykk. Brukene i Hakadal, teglverket på Nes og Stangjernshammeren ble alle avvirket på denne tiden, utkonkurrert av mer moderne produksjonsformer, økte lønninger og internasjonal handel.

For nordmarkingene må brukseierforeningens inntog ha vært noe nytt og spennende. Nå var kullkjøringen slutt og de nye damvokterboligene fikk direkte telefonlinje til Kristiania i 1881, bare fem år etter at telefonen var oppfunnet! (TM s55)

Brukseierforeningen hadde nå en avtale med godset, men fremdeles ingen avtale med kommunen. Forhandlingen med kommunen ble kompliserte og langvarige og foregikk både i og utenfor rettssalene. I 1885 ble en avtale undertegnet som ga kommunen rett til å ta ut 310 liter vann per sekund fra Maridalsvannet. Dette førte til at bedriftene måtte gå med innskrenket drift en tid, og det hastet nå med å bygge flere dammer i Nordmarka.

Avtalene med kommunen førte til de reguleringer vi ser i Marka i dag. I tiden mellom 1885 og 1891 ble det bygget 13 steindammer.

Brukseierforening blir tatt over av kommunen

Hensynet til byens vannforsyning gjorde at Oslo kommune etter annen verdenskrig igjen meldte behovet for å sikre seg vannretten til Maridalsvassdraget og Akerselva. Etter overenskomster med Brukseierforeningen av november 1947 og desember 1951, vedtok bystyret og formannskapet i 1952 og 1953 at Akerselvens Brugseierforening skulle overføres til Oslo kommune som egen avdeling (Fløtningsvesenet) under teknisk rådmann fra 1.1.54. Først nå måtte fabrikkene gå helt over til elektrisk drift. De fikk godtgjørelse for utgiftene til installasjonen fratrukket besparelsen ved å legge ned vannkraftanleggene. Elva fikk nå "parkvannføring".

Akerselvens Brugseierforenings administrasjonsapparat med tilliggende arbeidsoppgaver, spesielt fløtinga for Løvenskiold-Vækerø i Maridalsvassdraget og manøvreringa av dammene ble kommunale. Administrasjonen hadde 2 funksjonærer, 7 damvoktere og faste arbeidere samt ytterligere ca. 35 fløtere i fløtingstida.

Det nye Fløtningsvesenet overtok også adressen på Stortorget. Det ble lagt under Skogvesenet fra 1961. Da fløtinga så å si var slutt, ble forvaltningsansvaret for dammene overført til Vann- og avløpsverket i 1985. (Kilde: Byarkivet/Tobias.)

Etter hvert har kommunen kjøpt opp fallrettighetene i Akerselva. Til erstatning har kommunen levert "erstatningskraft" til bedrifter som tidligere hadde rettigheter til å utnytte fossene i elva til å produsere kraft (strøm). I dag er det ennå 6 bedrifter langs Akerselva som mottar erstatningskraft, selv om Brukseierforeningen formelt ikke eksisterer lenger.

Kommunen har overtatt dens forpliktelser. En av disse eiendommene ble utløst med et engangsbeløp på 11,7 mill. kroner i 2004, etter en rettsavgjørelse om engangs innløsning av erstatningskraft/fallrettigheter til eiendommen, KLP Eiendom, Nedre Foss.(VAV årsberetning 2005).

Så kommunen sliter ennå med avtaler som ble inngått etter forhold som var til stede for 150 år siden...

Demningen ved Øyungen. Brukseierforeningen tok også over ansvaret for demninger i marka, det fantes allerede noen fløtedemninger og nye ble bygget. I 1916 sto den nye demningen ved Øyungen ferdig.

Sverre Grimstad beskriver i en artikkel i "Snø og ski" hvordan det hadde seg at Øyungdammen ikke ble bygget opp til planlagt vannstand: Brukseierforeningen kjøpte i 1906 Nordbråten gård og skogen på nordsiden av elva. Så skaffet man seg avtale med grunneieren på motsatt side av elva, men ikke med Løvenskiold! Imidlertid ble bygging av dam igangsatt og i følge Grimstad viser dagens dam hvor byggingen hadde kommet da Løvenskiold ga endelig beskjed om at han ikke ville ha demningen høyere enn den gamle dammen.

Veien fra Nordbråten til Øyungen ble også utbedret i forbindelse med den nye demningen, det hadde tidligere bare vært en ride- og sledevei der. Veien fra parkeringsplassen på Skar til Øyungen er nyere.

Foto og info: Markadatabasen/Eivind Molde 2004

Oset renseanlegg

Oset gård ble kjøpt av Kristiania kommune etter 1888 da brukeren på Oset hadde forurenset drikkevannet med slakteavfall (se nedenfor). Oset var egentlig to plasser, Nordre Oset lå under Vestre Grefsen, sammen med skogen Midtoddan, og Søndre Oset lå under Sandaker gård.

Ved Oset ble det så bygget forskjellige renseanlegg oppgjennom årene. Det siste var fra 1971.

Bystyret vedtok 20. mars 2002 å bygge ut Oset vannbehandlingsanlegg. Utbyggingen startet opp i november 2003 og har kostet 725 millioner. Oslo kommune skal overta anlegget etter fire ukers stabil drift i full skala. Anlegget ble åpnet 18.9.2008 og vil forsyne inntil 90 % av byens befolkning med fullrenset drikkevann.

Drikkevannsforskriften stiller krav om to hygieniske barrierer. Nye Oset vannbehandlingsanlegg vil tilfredsstillere drikkevannsforskriften. De to hygieniske barrierene utgjøres av anlegget for kjemisk felling og filtrering samt UV-behandling. Klorering vil ikke utgjøre en hygienisk barriere i det nye anlegget. Muligheten for klorering vil kun inngå som reserve dersom UV-anlegget skulle falle ut.

Anlegget er bygget ut for behandling av vann fra Maridalsvannet og fra en fremtidig fjernvannkilde med en kapasitet på totalt 390.000 kubikkmeter i døgnet. Nye Oset er Skandinavias største vannbehandlingsanlegg og Europas største i fjell, og vil ha en samlet vannbehandlingskapasitet på 390.000 m³ i døgnet

35 meter under vannflaten..

Vannbehandlingsanlegget på Oset tar vann fra Maridalsvannet. Gjennom dette anlegget renner mer enn 80% av det drikkevannet som brukes i Oslo. Vannet blir hentet 35 m under overflaten. Det er to grunner til at vannet tas fra et så stort dyp. Vannet er kaldt der nede og renere enn i overflaten. (De som har prøvd å bade ved Frysja har sikkert erfart hvilken temperatur vannet har på 35 meters dyp om sommeren.)

De fleste innsjøer i Norge vil være det vi kaller sjiktet det meste av året. Det betyr at innsjøen er "delt i to". Om sommeren vil det øverste vannla-

get bli varmet opp (av sola) og er derfor lettere enn det kalde bunnvannet (4 -7 grader). I Maridalsvannet vil overflatelaget om sommeren være ca. 15 m tykt og ha en temperatur på 15 - 20 grader. I dette laget vil vannet bevege seg fritt, drevet av vinden, men i liten grad blande seg med det kalde vannlaget under. Det fører til at forurensning som kommer til overflatelaget om sommeren ikke vil bli ført inn i renseanlegget. Om høsten vil overflatevannet bli avkjølt og synke nedover i vannmassene. Seinhøstes vil hele vannmassen bli avkjølt til ca. 4 grader. Vannet i innsjøen sirkulerer. Vinterstid dannes det is som ligger som et lokk på vannet. Om våren vil vannet igjen bli oppvarmet og vi får en periode med jevn temperatur gjennom hele innsjøen. Vannet sirkulerer igjen.

Vann og avløp – en moderne folkefiende?

I Henrik Ibsens skuespill «En Folkefiende», kommer Dr. Stockmann i konflikt med sin bror byfogden og resten av lokalsamfunnet etter at han har påvist at «de tyføse og gastriske tilfælder» blant den lille turistbyens badegjester stammer fra drikkevannet. Ibsen skrev stykket sitt rundt 1880 og var ganske sikkert inspirert av samtidens debatter omkring bakterier, eller infusorier som Ibsen skrev, og deres funksjon som smittebærere. Kanskje hadde han også fulgt med på den hjemlige diskusjonen om tyfoidefersmitte i forbindelse med den såkalte "Frøen-vannledningsepide-mien" i 1873. Frøen-vannledningen hadde inntak i Sognsvannsbekken og leverte vann til en del av Akers villabebyggelse rett vest for Christiania. Høsten 1873 ble mange av beboerne i dette området angrepet av diaré, oppkast og høy feber. I løpet av noen måneder var mer enn to hundre personer blitt syke, og distriktslegen i Aker slo fast at det for første gang på ti år hadde brutt ut en tyfoidefeber-epidemi. Epidemien spredte seg fra Aker og inn til Christiania, der et førtitalls personer ble syke. Totalt krevde epidemien tjue menneskeliv.

Sunnhetskommissjonen i Christiania foretok en grundig undersøkelse av epidemiens forløp og fant ut at den personen som først var blitt syk, bodde i et hus som lå rett ved inntaksdammen til Frøen-vannledningen. Ved dette huset lå det en utedo med direkte tilsig til dammen. Sunnhetskommissjonen antok at epidemien enten hadde sitt utspring i denne utedoen, eller at den stammet fra gjødsel på jordene lenger opp langs bekken. Da det ble nedlagt forbud mot å drikke vann fra Frøen-vannledningen, opphørte epidemien etter kort tid.

Høyt teknologi på nye Oset; UV-filter erstatter klortilsetting i drikkevannet. Foto: VAV

”Maridalssyken”

Selv om det nye vannverket som var ferdig ca 1880, bød på større sikkerhet, representerte ikke støpejernsrør og nytt vanninntak noen garanti mot sykdomssmitte. Høsten 1888 brøt den såkalte «Maridalssyken» ut – en voldsom og akutt gastroenteritt som i løpet av en ukes tid skal ha sendt mer enn tretti tusen mennesker til sengs med kvalme, brekninger, diaré og feber, og dessuten forårsaket seks dødsfall.

Sykdomsutbruddet satte søkelyset på behovet for å beskytte områdene rundt byens vannkilder og avvikle husdyrhold i nærheten av disse.

Maridalssyken ble nemlig antatt å ha sammenheng med at 250 sauer nylig var blitt slaktet på Oset gård ved Maridalsvannet. Innvoller og blod var blitt gravd ned i jorda på et område med tilsig til vannet. Dessuten var en familie i nabolaget blitt angrepet av diaré.

De bodde like ved vannet, og det ble brakt på det rene at de hadde vasket klærne sine i nærheten av vanninntaket.

Bakteriologiske undersøkelser viste da også at vannet fra Maridalsvannverket inneholdt kolibakterier.

Hvem er synderen, dyr eller menneske, fastboende eller turister?

Oset renseanlegg. Foto: VAV

Fra VAV sine egne rapporter:

3.4.1 Tiltak mot forurensning fra fugl

Det har opp gjennom tidene vært registrert mye fugl ved inntaksmagasinene. Avføringen fra fugl kan være infisert med mikroorganismer som er skadelig for mennesker.

For å begrense mengden måker og ender/gjess skjermes øyene mot ruging, noe som er en effektiv metode for å begrense fuglebestanden i området.

Det blir også avlivet fugler og egg blir punktert. Det henvises ofte til en rapport fra NIVA (1984) som beskriver store mengder fugl ved Maridalsvann og effekter av dette. I dag er det vesentlig mindre måker ved Maridalsvannet. Både på grunn av tiltak mot fugl og fordi det er vesentlig mindre måkebestand i indre Oslofjord i dag enn i 1984.

Fylkesmannen i Oslo og Akershus har gjennomført sjøfugltellinger i indre Oslofjord.

Undersøkelsen viser en markant nedgang i bestanden av hettemaker i indre Oslofjord.

Hettemåken dominerte bestanden av måker og gir dermed et godt bilde av bestandsutviklingen. Tilsvarende utvikling gjelder trolig også

Maridalsvann. Dette, sammen med de tiltak som er gjort mot fugl av VAV, gjør at fugl i dag er et mye mindre problem enn før. I 2009 ble det skutt 49 fugl samt at et stort antall ble forstyrret. I tillegg ble det punktert 40 egg.

3.4.2 Tiltak mot forurensning fra andre ville dyr

Det ble i 2009 tatt opp 3 døde elg fra vannkildene.

FAGRAPPORT 1/2010

Side 18

3.2 Oppfølging av dyrehold Brukene rundt Maridalsvann er eid av kommunen og forpaktet bort til private (10 stk.). Disse har ikke tillatelse til å ha dyr, med unntak av til sammen 39 hester og 5 vinterfora sauer (som blir ca. 15 sauer om sommeren). En visningsgård (Sørbråten) har tillatelse til å ha noen dyr utover de nevnte. Hest, sauer og andre dyr på visningsgården er dispensasjoner fra regelen. Det er ikke husdyr i de andre nedbørfeltene. I tillegg er det noen få private gårdsbruk i Maridalen som ikke har noen lokale begrensninger på dyrehold, den ene har noen titalls hester. De private gårdene er ikke tatt med her.

Forpaktningsbrukene kontrolleres jevnlig for dyrehold og gjødselshåndtering av VAV.

Resultatene fra kontrollene oversendes Friluftsetaten som har ansvar for forpaktningsavtalene og håndteringen av overtreddene. I 2009 var antall hester 39. Antall sau var totalt 18. De har dispensasjon for 5 vinterføra sauer. Dette ble meldt til ansvarlig for forpakningskontraktene i Friluftsetaten. I 2009 ble gårdene besøkt en gang. Dyrehold, randsoner, høstpløying, plantevernmidler og gjødselkjellere ble kontrollert.

Jordbearbeidingen blir i tillegg kontrollert ved vanlige reiser i dalen.

I 2005 ble det inngått nye forpaktingskontrakter mellom Oslo kommune ved Friluftsetaten og forpakterne. Det er her et eget avsnitt om beskyttelse av drikkevannskilden. Det nye i denne avtalen er forbud mot høstpløying og innføring av et belte med gras mellom åker og vann/bekk/elv.

I 2006 var etaten med Regionkontor landbruk på befaring på de private gårdsbrukene. Det ble ikke funnet forhold som forurenset Maridalsvann. VAV tar også prøver i bekker nedstrøms på de private gårdsbrukene for å oppdage eventuelle tilførsler av bakterier.

Vannkvaliteten i disse bekkene er sterkt varierende. Resultatene tyder på utvasking av overflaten ved nedbør har stor betydning for tilførsler av bakterier til Maridalsvannet.

Vakker og vernet

Vi har nå litt gått ”over stakk og stein” gjennom Maridalens industri- og brukshistorie gjennom tidene og hvordan livet kunne arte seg for de som jobbet der. På 1600-tallet og helt til siste krig hadde man åpenbart helt andre ting å stri med. Ved til vinteren, for til hesten og var det arbeid å få? Felles for før og nå er at dalen for det meste har hatt en samlet ”øvrighet” å forholde seg til.

Vi har sett kongen, og senere godseiere holde nøye oppsikt med hva folk foretok seg.

Nå er det Oslo kommune og Fylkesmannen som holder oppsikt med folk i bygda ☺

Drikkevannet og landskapsvernet er spørsmål som engasjerer innbyggerne både i Maridalen og resten av byen.

Etter rivningsbølgen utover 1960-årene oppstod nærmest en slags ”folkebevegelse” for vern av dalen. Da rivningsspøkelsen var fjernet (symbolisert ved ”pesta” i spillet om svartedauden, den som legger dalen øde!) ble det

Kronprinsen og ordføreren åpner nye Oset renseanlegg den 18. september 2008.

Foto: VAV

åpenbart at det fremdeles finnes motstridende interesser når det gjelder dalens framtid.

Med den ”kongelige resolusjonen av 31.8.2001 om opprettelse av Maridalens landskapsvernområde i Oslo” – var dalen reddet for vernerne bak boka ”Vakker og verneverdig” – men man kan kanskje si: vernet til hva?

I dalen er det naturforutsetningene som har gitt levebrød; steinen, leira, skogen og – vannet!

Det er ingen tvil om at det er som ”vanneksportør” dalen har sin plass som moderne industristed.

Liksom et aluminiumsverk i en vestlandsfjord ligger det nye renseanlegget på Oset og minner oss om at dalen ikke bare er et ”museum”, skiløype eller hjemsted for noen heldige utvalgte.

Hadde vi vært en egen kommune, kunne vi jo drevet et lukrativt salg av drikkevann og holdt oss selv med gratis elektrisk kraft? Maridalen er gudbenådet fra naturens side.

Med verneplanen var bygda reddet – både når det gjaldt riving av bebyggelsen og det motsatte, utbygging og urbanisering. Men hensynet til drikkevannet, som jo fra starten er den eneste grunnen til at dalen er så uberørt og idyllisk, vil fremdeles spille en rolle i regulering og lovgivning i dalen.

Politiske aktivister eller fluefiskeprofiler?

I sommer har ”fluefiskeprofilene” som de kalles, Lars Lenth og Lars Nilssen, lagt ut filmsnutter fra ulike fisketurer på sin nettblogg. Blant annet besøkte de Maridalsvannet for å undersøke fiskemulighetene, med tittelen ”politisk motivert tjuvfiske”.

Maridalsvannet er Oslos viktigste vannkilde og er blant annet vernet gjennom et fiskeforbud. Vann- og avløpsetaten (VAV) har begrenset politimyndighet i Oslo politidistrikt i forbindelse med jakt-, fiske-, og naturoppsyn, og anmeldte derfor hendelsen.

”Fiskeforbudet er utdatert og ikke fornuftbasert. Men det er jo fint å se at politiet ikke kaster bort tid på pedofili, ran og andre kriminelle handlinger”, sier Lars Lenth etter halvannen times avhør hos politiet. Lenth sier videre at Maridalsvannet trolig er et av de beste fiskevannene i Norge

og at ”sportsfiskere kan være villige til å betale mye for å kunne fiske her med dagskort.” (aftenposten aften 9.2.2011)

Når fiske er forbudt, er det kanskje fordi man nødvendigvis må oppholde seg i lenger tid ved vannet for å ha noen sjanse til å få fisk. At det skulle være et av de beste fiskevannene i Norge skal man kanskje ta med en klype salt?

Man kan si at Vann og Avløpsetaten er de moderne ”landherrene” i bygda. Det går en linje for ”den lille mann” – fra å bli stevnet på tinget i 1681 av godseierens oppsynsmann for å ha blitt observert med to tømmerstokker på slep – til å snike seg rundt med fiskestang i vannkanten for å blogge om det, eller enda verre, omgå kommunens bestemmelser for vann og avløp.

Slik ser vi at historien av og til gjentar seg...

*Novemberstemning. Drikkevann, fiskevann, næring, industri, boliger eller turisme?
Maridalsvannet ligger slik det alltid har gjort. Foto: db*

Ps. Siste nytt fra Skar leir

Når de siste linjer skrives i denne årboka, leser vi i Nordre Aker Budstikke 17.2.2011 at Sogn videregående skole får leie lokaler i Skar leir fram til 2014 og det er bra. Samtidig er det nødvendig med flere boliger, eller at de som allerede finnes er bebodd av barnefamilier og andre som kan holde bygda levende (Her er jo de høye prisene på boligmarkedet åpenbart et minus).

Det er kanskje ikke rom for de helt store virksomhetene i dalen? Det har kommet en del fantasifulle forslag for Skar leir de siste åra.

Men vi "innfødte" kan ikke bare tenke på oss selv og vårt behov for personlig utfoldelse, vi har vel ganske stor bevegelsesfrihet og plass allerede. Ja, hva er frihet egentlig? Å kreve mer utbygging og næringsliv i dalen blir jo litt som å sage av den greinen man sitter på.

Vi kan være stolte av det vi "produserer" – rekreasjonsområde med ditto kulturlandskap for turister og drikkevann til byens befolkning. Kanskje behøver ikke "øvrigheta" alltid være en fiende?

Dag Brodin, Maridalen, mars 2011

Kulturlandskap med biologisk mangfold. Blomstereng ved Sander, i bakgrunnen randsoner med løvskog og barskog. Foto: db

Kilder og henvisninger

Kilder er blant annet solide artikler fra boka "*Kom til den fagre Maridal*" publisert av Maridalens venner i 1972 og lagt ut på nett. Det er skrevet mye om Maridalen etter den tid, vi har nevnt boka "*Vakker og verneverdig*" fra 1989 skrevet av noen av de samme forfatterne.

Det er her viktig å nevne at skillet mellom Nordmarka og Maridalen på mange måter er kunstig og særlig hvis vi ser historisk på det. De fleste av gårdene i dalen var innlemmet i godset i dets storhetstid fra ca 1800 til 1930.

Vi har særlig Tallak Molands "*Nordmarka gjennom de siste 200 år*" fra 2006 og Sverre Grimstads bok fra 2010, basert på egne vandringer, intervjuer og innblikk i godsets arkiver. Mye som er skrevet de siste 20 årene er av "*coffe table*" litteratur typen.

Det er ikke nødvendigvis bøker jeg har brukt som kilder direkte, eller som jeg har gått systematisk igjennom, men det kan være temaer som behandles i disse bøkene som jeg tar som utgangspunkt for visse diskusjoner.

Selv om folk har blitt flinke til å bruke kildehenvisninger, kan det noen ganger gå galt, også her. Man må kunne gå god for kilden til en viss grad. Dette gjelder ikke minst i våre dager; det holder ikke å vise til en skryteside for slektshistorie man har funnet på internett!

Alle som skriver bøker må basere seg på det som er skrevet før om det samme emnet. Man kan ikke "*suge alt fra eget bryst*" som en lærer jeg hadde på skolen pleide å si. Jeg har brukt noen verk som Aschehougs norgeshistorie (1995), og Cappelens (1977). Når det gjelder dalens tidlige historie, finnes det noen tingbøker fra 1680-tallet som er særlig interessante. De gir et ganske godt bilde av hva som kan ha opptatt folk på den tiden – og et unikt tidsbilde fra en ganske fjern fortid.

Referanser med forkortelser:	Bøker:
Personer:	BJJ – Kom til den fagre Maridal
Jan Bøhre Jansen (BJJ)	VV – Vakker og verneverdig
Thor Maarud (ThM)	ANH – Aschehougs norgeshistorie
Birker Kirkeby (BK)	SNL – Store norske leksikon
Tallak Moland (TaM)	WP - Wikipedia
Sverre Grimstad (SG)	ThM – Om Stangjernshammeren (eget trykk)
Bård Frydelund (BF)	Tam – Nordmarka gjennom de siste 200 år
	SG – Sverre Grimstad – Nordmarka og Maridalen (2010)
	BK - Om slekta på Kirkeby (eget trykk)
	Sollied – Akersgårder
	Rygh – Norske gårdsnavn (på nett)
	Kirkebøker og tingbøker fra Riksarkivet, mye er på nett nå.
	HCV – Hedvig Camilla Vassel – slik var det den gang

ÅRSMØTEINNKALLING

MARIDALENS VENNER OG MARIDALSSPILLET

Innkalling til årsmøte 2011

Tid: Torsdag 31. mars kl. 19.00

Sted: Maridalen Velhus, krysset Maridalsveien/Kasaveien

I Forslag til dagsorden årsmøte Maridalens Venner:

1. Valg av dirigent og referent
2. Godkjenning av innkalling
3. Godkjenning av dagsorden
4. Årsmelding
5. Regnskap
6. Innkomne forslag
7. Fastsettelse av kontingent for 2011
8. Valg

II Årsmøte Maridalsspillet

III Sverre Grimstad: "Nordmarka og Maridalen"

Forlegger Bjørn Smith-Simonsen: "Markalitteraturen fra Bernhard Herre til Sverre Grimstad"

Servering av kaffe og eplekaker fra Ullevålseter

Vel møtt!

Hilsen styret

ÅRSMELDING MARIDALENS VENNER 2010

1. Styret i 2010

Leder Tor Øystein Olsen

Konvallveien 67

2742 Grua

e-post: maridalensvenner@mobilpost.no

Nestleder Lars Flugsrud

Gamle Maridalsvei 86

0890 Oslo

e-post: lars.flugsrud@grindaker.no

Kasserer Thor Furuholmen

Fridtjof Nansens Vei 24 A

0369 Oslo

e-post: tf@vidsjaa.no

Styremedlem Jon Ivar Bakke

Skjerven gård

Maridalsveien 469

0890 Oslo

e-post: toribakk@online.no

Styremedlem Otto Ullevålseter

Ullevålseter, Nordmarka

0890 Oslo

e-post: reiott@online.no

Styremedlem Per Skorge

Øvre Kirkeby gård

Maridalsveien 500

0890 Oslo

e-post: per.skorge@gmail.com

Varamedlem Anne-Lise Siljeholm Hansen

Treschows gate 21

0470 Oslo

e-post: a.l.s.hansen@matnat.uio.no

Varamedlem Jan Oseth

Sørbråtv. 39

0891 Oslo

e-post: jan.oseth@gmail.com

Varamedlem Geir Erik Berge

Havnabakken 18 b

0874 Oslo

e-post: geirerik@ringnett.no

Varamedlem Aslak Sira Myhre

Svensenga 126

0882 Oslo

e-post: aslak@litteraturhuset.no

2. Andre tillitsverv

Revisorer: Ragnhild Noer og Ola Kjær

Valgkomite: Gerd Enger Jacobsen, Ivar Bakke og John Eirik Telle

3. Visjon for Maridalens Venner

Visjonen for Maridalens Venner er:

*"Maridalen skal være et **kunnskapssenter** for kulturlandskap, og ei **levende og livskraftig** kulturbygd!"*

4. Mål for Maridalens Venner 2010

Maridalens Venner ble stiftet i 1970 for å hindre at dalens gårder skulle bli revet. På 80- og 90-tallet var det arbeidet for vern av Maridalen og kampen mot golfbaneanlegg som sto mest i fokus. Maridalens Venner var med på å forhindre en kommunal rivningsplan og bidro isteden til å få utarbeidet en statlig verneplan. I dag jobber foreningen for å oppnå formålet med vernet av dalen; det å ta vare på et historisk jord- og skogbrukslandskap. Man kan si at Maridalens Venner har utviklet seg fra å bekjempe en **rivningsplan** på 70-tallet, via å få utarbeidet en **verneplan** på 90-tallet, til i dag å jobbe for å oppnå formålet med verneplanen gjennom å utarbeide konkrete **handlingsplaner**. Tiltak mot gjengroingen av landskapet, bevaring og videreutvikling av bygningsmassen i Maridalen og tiltak for å fremme og tilrettelegge for friluftsliv i dalen blir dermed viktige oppgaver.

Maridalens Venner jobber aktivt for å bevare og utvikle det vakre og egenartede kulturlandskapet i Maridalen og tar del i arbeidet som gjør dalen til ei levende og livskraftig jord- og skogbruksbygd. Dette oppnår vi gjennom:

1. Skjøtselstiltak – kampen mot gjengroingen!
2. Kulturarrangementer
3. Årsskrift
4. Skar leir
5. Gårdskafé
6. Registrering av insekter
7. Nettsted

Mål 1) Skjøtselstiltak – kampen mot gjengroingen!

Dagens utfordring er: **Hvordan forvalte vernevedtaket i praksis for å oppnå formålet med vernet?** Maridalen er et jord- og skogbrukslandskap med dype historiske røtter. Vi vektlegger bevaring av *naturtyper*, *vegetasjonstyper* og *kulturmarkstyper*, og det *artsmangfoldet* og de *kulturminnene* som er knyttet til disse, og som sammen viser særpreg fra tidligere tiders jordbrukslandskap.

Maridalens Venner ønsker å samle alle gode krefter, private og offentlige aktører, organisasjoner, lokalbefolkning og gårdbrukere for å få realisert innholdet i verneplanen og for å oppnå formålet med vernet.

Etter at Maridalen ble vernet som landskapsvernområde, har vi fått mange oppgaver å ta tak i. Gammel kulturmark skal ryddes og restaureres. Verneverdige hus skal vedlikeholdes. Styvingstrær og andre trær skal beskjæres. Ferdselsveier, vann- og elveanlegg og andre kulturminner skal restaureres og vedlikeholdes. Det skal tilrettelegges for friluftsliv. Kulturarrangementene skal videreutvikles. Dalen skal ha et levende bygdemiljø med aktive og sjølstendige bønder. Alt dette skal folkeopplyses. For at disse oppgavene skal kunne omsettes til aktiv handling i samsvar med målet for vern av Maridalen, kreves kompetanse, engasjement, arbeidskraft, evne til å prioritere og samarbeide, og tilstrekkelige bevilgninger.

Maridalens Venner har *sju delmål* når det gjelder *forvaltningen av landskapet*:

Maridalens Venner skal:

- a) Fullføre restaureringen av de høyest prioriterte *slåttemarkene* i Maridalen. Årlig slått og raking vil bli gjennomført.
- b) Bidra til at de høyest prioriterte gjengrodde *beitemarkene* blir restaurert og tatt i bruk.
- c) Bidra til at de høyest prioriterte tilplantede og/eller gjengrodde områdene med *fulldyrka mark* blir restaurert og tilbakeført (f.eks. Skolejordet og Hallsetjordet på Skar).
- d) Bidra til at *skogsbryn* (randsoner mellom dyrkamark og skogsmark) blir ryddet og restaurert, særlig mot sør, vest og øst, og i områder med størst verneverdi (f.eks. Kirkebyområdet).
- e) Bidra til at verneverdige, forfalne *gårdsbygninger* blir restaurert.
- f) Bidra til at *veikantene* langs hovedveiene i Maridalen blir ryddet i en forsvarlig bredde. Påse at veikantene blir slått i god bredde hvert år og til riktig tidspunkt.
- g) Bidra til at byggingen av egne *turveier* til, i, gjennom og fra Maridalen blir fullført (helhetlig tilrettelegging for å fremme friluftslivet i Maridalen).

Mål 2) Kulturarrangementer

Maridalens Venner er medarrangør i kulturarrangementer ved kirkeruinene i pinsa og på olsok.

Mål 3) Årsskrift

Hvert år gir vi ut et innholdsrikt årsskrift. Tema for årsskriftet 2011 blir: "Maridalens industrihistorie" ved Dag Brodin.

Mål 4) Skar leir

Oslo kommune kjøpte i 2007 Skar leir fra Forsvarsbygg. Bakgrunnen for kjøpet er todelt. Kommunen ønsker både å sikre friområder i kommunal eie, og å tilrettelegge for barnehagedrift i Skar leir. Utfordringen framover blir å fylle leiren med et innhold til beste for Maridalen, Nordmarka og byens øvrige befolkning.

Mål 5) Gårdskafé

Maridalens Venner ønsker å støtte etableringen av gårdskafé i Maridalen, for på denne måten å fremme og tilrettelegge for friluftsliv i dalen.

Mål 6) Registrering av insekter

Maridalens Venner ønsker å støtte registrering av rødlistede insekter i

Maridalen. Dette arbeidet blir utført av Naturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo.

Mål 7) Nettstedet www.maridalensvenner.no

En stor oppgave blir å videreutvikle nettstedet maridalensvenner.no.

5. Måloppnåelse

Mål 1) Skjøtselstiltak – kampen mot gjengroingen!

- *Delmål a) Restaurering og årlig pleie av slåttemark*
Her vises det til kapittel 7.
- *Delmål b) Restaurering av beitemarker*
Her vises det til kapittel 8.
- *Delmål c) Restaurering av dyrkamark*
Vi har lite nytt å melde for 2010.
- *Delmål d) Skogsbryn (randsoner i overgangen mellom dyrkamark og skogsmark) blir restaurert.*
Ingen nye åkerkanter er blitt restaurert i år.
- *Delmål e) Gårdsbygninger blir restaurert*
Friluftsetaten har startet restaurering av våningshusene på Lille Brennenga gård og på Nes gård i 2010.
- *Delmål f) Rydding av veikantene*
Skjerven gård og Store Brennenga gård har på eget initiativ slått veikantene i flere meters bredde der jordene deres grenser mot Maridalsveien.

Samferdselsetaten slo veikantene i en meters bredde på forsommeren. Seinere ble veikantene i dalen slått i god bredde. Det er ikke foretatt noen restaurering av veikantene.

- *Delmål g) Fullføre byggingen av egne turveier til, i, gjennom og fra Maridalen*
I forbindelse med bystyrets behandling av flerbruksplanen for Oslo kommunes skoger 2007–2015, fattet bystyret i juni følgende vedtak: ”Det anlegges en asfaltert sykkelvei på veiskulderen

langs Maridalsveien.” I 2009 startet Samferdselsetaten opp et forprosjekt for sykkeltiltak i Maridalsveien, fra Brekkekrysset til Hammeren. Dette forprosjektet ble av samme etat presentert i mai 2010. Forprosjektet konkluderer med at det bør etableres gang- og sykkelvei separat fra bilveien. På bakgrunn av dette anbefaler Samferdselsetaten at det jobbes videre med følgende to av fire alternativer: ”Alternativ 1: Separat gang- og sykkelvei med bredde 5 meter” og ”Alternativ 3: Separat gang- og sykkelvei med bredde 5 meter kombinert med delvis innsnevret kjørebane”. Disse anbefalingene er ikke i tråd med Oslo bystyres enstemmige vedtak og er i konflikt med forvaltningsplanen for Maridalen landskapsvernområde. Miljøverndepartementet har etter markalovens § 6 gitt tillatelse til oppstart av reguleringsplan for sykkelveien.

De nye turveiene i Maridalen og lysløypa fra Brekke til Hammeren har blitt en kjempesuksess, og de har bidratt til å fremme friluftslivet i Maridalen. Men denne suksessen har medført parkeringskaos langs Maridalsveien nord for Brekkekrysset. Neste oppgave blir derfor å få realisert en utfartsparkeringsplass ved Brekke, eller å få til brøyting av et åpent område i vinterhalvåret i påvente av en permanent løsning. Den samme utfordringen har vi også i området ved Grindajordet. Tilrettelegging for parkering på disse to stedene må derfor bli inkludert i den kommende reguleringsplanen for den asfalterte sykkelveien på veiskulderen langs Maridalsveien.

I forbindelse med Kulturminneåret 2009 igangsatte Riksantikvaren og Byantikvaren et prosjekt med skilting av kulturminner i Maridalen. I 2010 ble ti skilt satt opp mellom Brekke og Hammeren. Du kan også studere skiltene på vårt nettsted.

Mål 2) Kulturarrangementer – se kapittel 6

Mål 3) Årsskrift

Årsskriftet 2011 er ”Godseiere og tømmerkjørere”, skrevet av Dag Brodin.

Mål 4) Skar leir

Oslo kommune ved Eiendoms- og byfornyelsesetaten kjøpte i 2007 Skar leir fra Forsvarsbygg. Kjøpet var en følge av bystyrevedtak av 1. februar 2006, med et særlig ønske om å sikre Skar leir i offentlig eie inntil

kommunen får avklart planstatus og kommunens interesser for eiendommen. Vi har lite nytt å melde om utviklingen av Skar leir. Oslo kommunes (Eiendoms- og byfornyelsesetaten) nettsted om Skar leir ble sist oppdatert 13. august 2009. Vi viser ellers til årsmeldingen for 2009.

Mål 5) Gårdskafé

Maridalens Venner ønsker å støtte etableringen av gårdskafé i Maridalen, for på denne måten å fremme og tilrettelegge for friluftsliv i dalen. Lite har skjedd med dette prosjektet i 2010.

Mål 6) Registrering av insekter

I 2007 startet Naturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo registrering av rødlistede insekter i Maridalen. Prosjektet har vart i tre år. Rapportene fra insektundersøkelsen ligger ute på nettstedet vårt.

Mål 7) Nettstedet www.maridalensvenner.no

Arbeidet med å utvikle vårt eget nettsted pågår kontinuerlig. Nettstedet er et viktig redskap i arbeidet for å oppnå Maridalens Venners visjon om at Maridalen skal være et kunnskapssenter for kulturlandskap. Nettinfo er vår samarbeidspartner. I løpet av de 12 siste månedene har nettstedet hatt til sammen 655 000 treff og 148 000 besøkende (inklusive www.maridalenbygdetun.no, www.maridalenvel.no og www.skjervengard.no).

6. Kulturarrangementer

a) 2. pinsedag

Årets prostigudstjeneste ble ledet av diakon Espen Rakli og sokneprest Anne Pettersen. Omkring 250 personer deltok under gudstjenesten. Etter gudstjenesten var det aktiviteter på Maridalen Bygdetun. Arrangementet er et samarbeid mellom Vestre Aker prosti, Maridalen menighetsråd, Maridalens Venner og Maridalen Bygdetun.

b) Orkidétur til Slåttemyra, Nittedal

Søndag 27. juni deltok 60 personer på en vandring på Slåttemyra, et samarbeid mellom Nittedal Historielag og Maridalens Venner. Arrangementet ble åpnet av Øyvind Grandum med lur og bukkehorn. Deretter var det prøysensang ved Hans Christian Høie og Torill Born. Det ble servert gratis skaukaffe. Tor Øystein Olsen ledet vandringen på myra. Avisa Varingen hadde en to siders forhåndsomtale av turen til Slåttemyra.

c) Olsok

Årets olsokarrangement ble på grunn av regn flyttet til Maridalen kirke. Gudstjenesten ble ledet av vikarprest Ole Andreas Holen.

7. Restaurering og årlig pleie av slåttemarkar i 2010

Arbeid som er utført:

Bjørkelunden – ei magereng

To store bjørketrær ble fjernet tidlig vår. Dette ble gjort for at mer lys skal nå ned på bakken. Dette vil gi ei tettere vegetasjonsmatte. Midtsommers ble enga slått med ryddesag med krattkniv. Graset ble raket og fjernet. Stammeskudd og stubbeskudd på styvingstrærne ble fjernet. Stubber og steiner ble fjernet for å lette framtidig slått.

Rikenga (tidligere kalt friskmarksenga)

Enga ble midtsommers slått med ryddesag med krattkniv. Graset ble raket og fjernet. Styvingstrærne ble ryddet for uønskede rotskudd og stammeskudd. Stubber og steiner ble fjernet for å lette framtidig slått. Noen store trær ble fjernet mot nord.

Løvenga

Enga ble slått med ryddesag med krattkniv midtsommers. Graset ble raket og fjernet. Styvingstrærne ble ryddet for uønskede rotskudd og stammeskudd.

Bekkedalen

Hele bekkedalsenga ble slått med ryddesag med krattkniv på forsommeren. Graset ble raket og fjernet. Styvingstrærne ble ryddet for uønskede rotskudd og stammeskudd. Stubber og steiner ble fjernet for å lette framtidig slått. Noen store trær ble fjernet i kanten mot vest.

11. og 16. juni ble åkerrikse (*Crex crex*) observert krekse i fuktenga ved bekket i den sørligste delen av Bekkedalen.

Vi vil takke Skjerven gård for raking og bortkjøring av gras. Familien Dons takkes for raking, rydding av trær og brenning av kvist. Arild Andresen takkes for rydding av trær. Rita Olsen takkes for raking av gras.

8. Rydding av beitemark i Maridalen i 2010

Maridalens Venner ønsker å bidra til at årlig nødvendig vedlikehold (fjerning av uønsket oppslag) blir utført i de ryddete havnehagene.

Oppsummering av utført arbeid Skjervenhagen i 2010:

I løpet av beitesesongen har Skjerven gård ryddet uønsket oppslag i den ryddete delen av havnehagen. En fjerdedel av arealet ble slått med ryddesag. Maridalens Venner har i 2010 støttet dette arbeidet med kr 12 500.

9. Fylkesmannens rådgivende gruppe

Det har vært avholdt ett møte i den rådgivende gruppa for forvaltningen av Maridalen landskapsvernområde. Møtet ble avholdt 22. september. Der ble det orientert om markaloven, og om gang- og sykkelvei langs Maridalsveien. Det ble også diskutert anleggelse av parkeringsplasser ved inngangen til Maridalen. Dessuten orienterte Byantikvaren om sitt kulturminneskiltsprosjekt.

10. Omvisninger

Tor Øystein Olsen har hatt omvisning i Kirkebyområdet for alle førsteklasse ved Grefsen videregående skole.

11. Bystyret i Oslo bevilget kr 800 000 til Maridalens Venner

Bystyret i Oslo vedtok i desember 2009 budsjett for Oslo kommune for 2010. I dette budsjettvedtaket ble det bevilget kr 800 000 til Maridalens Venner (budsjett for Oslo kommune 2010, bystyrets vedtak, punkt nr. 540, ”- Maridalens Venner 800.000”).

12. Godtgjøring til leder av Maridalens Venner

Kr 37 850 pr. mnd. (inkludert arbeidsgiveravgift og administrasjon) er avsatt i lønn til Tor Øystein Olsen. I tillegg kommer lovpålagt innskuddspensjon.

Maridalens Venner har arbeidsgiveransvaret, og Carsten Bakke er administrativt ansvarlig.

Alle foto i årsmeldingen ved Enok Karlsen og Stine Frøystadvåg

ÅRSMELDING FOR MARIDALSSPILLET 2010

Maridalsspillet vises årlig ved kirkeruinene i Maridalen, og friluftsspillet "Svartedauen" ble satt opp i perioden 20. – 24. august. Det ble vist fem ordinære kveldsforestillinger og en dagforestilling. "Tre Maridalsspill" ble skrevet av dramatiker Carl Fr. Engelstad spesielt for Maridalsspillet og kirkeruinene, og "Svartedauen" ble urfremført i 1974. Dramaet handler om maktmisbruk og motsetninger mellom folk, kirke og kongemakt, i tillegg til forbudt kjærlighet mellom to søskenbarn. Stykket viser ellers livet slik det antakeligvis var i Margaretadalen (Maridalen) på midten av trettenhundretallet, rett før den ødeleggende pesten brøt ut, og nær avfolket dalen for flere hundre år.

Bjørn Sæter var regissør for andre år på rad, og han har tilført nye og spennende elementer til stykket. Musikken var som i fjor av komponist Åsmund Feidje. Regiassistent Hans-Petter Meirik hadde også regien for tablåene, som i år var utviklet og forbedret fra året før.

Leder for byutviklingskomiteen Ola Elvestuen holdt en flott åpningstale på premieren 20. august.

Husholdersken Tordis (Karen Høie) og Marit (Hedda Sandvig) i samtale

I samarbeid med Bydel Nordre Aker viste vi en lukket skoleforestilling for bydelens unge, hovedsakelig 7. klassinger, den 25. august. Vi fikk gode tilbakemeldinger fra skolene etter forestillingen.

I Maridalsspillet samarbeider profesjonelle utøvere med amatører, et utfordrende, men givende samarbeid. Barn, unge, voksne og eldre deltok som statister og som utøvere i tablåene i skogen. Totalt var det med ca 150 aktører foran og bak scenen, og stor lokal medvirkning som tidligere år. Vi gjorde store endringer med spillet i fjor, med ny regissør og medvirkende. I år var de fleste med videre, men vi hadde en ny hovedkuespiller (Erik Hivju), flere nye folk i produksjonen og ny lyd. Ca. 2500 personer fikk oppleve Maridalsspillet 2010. Fullmåneforestillingen i år var den 24. august, og var vår mest besøkte forestilling (bortsett fra skoleforestillingen). Publikumsarenaen var gjort mer publikumsvennlig, og publikum fikk en god opplevelse av forestillingen fra tribunene. Inngangen var flyttet litt ned fra parkeringsplassen, slik at adkomst fra Maridalen kirke også ble naturlig for publikum.

En skadet og blind Ogmund føres ut av kirken med Marits hjelp, til Arne Aslaksson, Norges kansler.

I forkant av forestillingene ble det vist stemningsskapende tablåspill langs skogstien fra Hønefoten og ned til spillplassen. Tablåene i skogen ble utarbeidet av Svein Gundersen og Karen Høie for Maridalsspillet 2004 – 2008, og ble i år videreført med noen nye tablåer og med ny vri, preget av tablåansvarlig Hans Petter Meirik og tablåutøverne, mange av dem deltok også som statister i spillet.

Vi er tilfredse med gjennomføringen av arrangementet, og vi har fått veldig gode tilbakemeldinger; for spillet, tablåene og arrangementet.

Medvirkende

I hovedrollene:

Erik Hivju som presten Sira Lars

Karen Høie som Tordis, prestens husholderske

Karl Sundby som bonden Ogmund Sveinsson

Morten Svartveit som sønnen,

Jon Ogmundsson Hedda Sandvig som Marit,

Jons søskenbarn Ronny Fagereng som futen Knut Rask

Fred Borg som Arne Aslaksson, Rikets kansler

Ivar Bakke fra Skjerven gård var ansvarlig for hestene i skuespillet, og stilte med hester og hestepassere, også Tore Klever fra Sander gård lånte ut en hest til spillet.

Manus:	Carl Fr. Engelstad
Regissør:	Bjørn Sæter
Komponist:	Åsmund Feidje
Regiassistent:	Hans Petter Meirik (også ansvarlig regissør for tablåene)
Rekvisitør/ sufflør:	Marie Othilie Hundevadt
Kostyme:	Johanne Hannay (ansv.), Else Langeland, Maj-Britt Hansson Johnsgård (søm), og Helen Rønningsbakken (søm/ design tidligere)
Sminkør:	Mari Schjøll
Inspisient:	June Kristiansen (også statistansvarlig)
Lyd:	Avab-Cac v/ Michael Dalen
Lys:	Jean Vincent Kerebel og Laurent Ravot
Ansv. rigg/ teknisk:	Fred Borg
Hovedvakter:	Tom C Melby, Bente Solberg, Rohit Sharma, Fred Borg, Marianne Faye, Lars Flugsrud, Tore Hansen
Trivselsgruppe:	Marianne Faye (ansv.), Sissel Sypriansen, Else Langeland
Arrangør/produzent:	Spillstyret

Ellers medvirket mange aktører fra ulike lag, profesjonelle og amatører, skuespillere, statister, heste-passere og frivillige. Det er det lokale engasjementet og den store frivillige innsatsen som gjør at vi kan sette opp årlige spill ved kirkeruinene. Mange av statistene og andre medvirkende har vært med gjennom mange år, og bidrar positivt ut fra sin erfaring og historie.

"Familien", bestående av Ingrid Sandnes Laurvik, Johanne Hempel, Arne Larsen, Osmund Laurvik og Nina Kristin Kolstad

Mange av de frivillige jobber i bakgrunnen, som trafikkvakter, brannvakter, billettselgere, plakatopphengere, og annet, og gjør en betydningsfull innsats for Maridalsspillet! En stor takk må rettes til samtlige frivillige både på og bak scenen!

Samarbeid og lokalt engasjement

Vi har gjennom årene opplevd stor imøtekommenhet vedrørende arrangementet fra de nærmeste naboene til ruinplassen, Øvre Kirkeby og Nedre

Johanna Engen som "Kvistekjerring" i tablåene

"Dødens bruder": Inger Helene Solvin, Helene Bjornes Kvinlaug og Linn Andersen

Kirkeby. Gårdene Skjerven, Sander og Kallerud er også berørte gårder, og viktige samarbeidspartnere. Vi setter også stor pris på det gode samarbeidet med Maridalen bygdetun, Maridalen skole og Nordberg menighet. Markakoret hadde ansvar for salg av deilige kaker, mat og drikke under arrangementet, og Kulturpunktet Sandermosen Stasjon stilte tradisjonen tro med stasjonen som et hyggelig treffpunkt for møter og tilstelninger.

Futen og knektene hans skaper uro i Margaretdalen

Flere lokale krefter har vært uunnværlige i forbindelse med praktisk gjennomføring av arrangementet. Navnet til alle medvirkende i årets spill står i programmet som ble utdelt gratis til publikum, og er også tilgjengelige på nettsidene våre.

Deltakelse på andre arrangementer

Under Middelalderfestivalen i Oslo i juni deltok Maridalsspillet med frivillige fra styret og statister i tidsriktige kostymer, og hadde egen bod med informasjon, bilder og bøker utstilt. Mange tusen besøkende kom til festivalen disse dagene og brosjyrer om årets spill ble utdelt.

I begynnelsen av september avholdt Maridalen Bygdetun sitt årlige og stemningsfulle Høstmarked, og Maridalsspillet deltok med informasjonsbod.

Bonden Ogmund Sveinsson (Karl Sundby) holdes nede av futens knekter Ivar Christiansen og Tor Itai Keilen

Bonden (Karl Sundby) og futen (Ronny Fagereng) i kamp, med presten Sira Lars (Erik Hivju) i bakgrunn

Maridalsspillets styre i 2010 har bestått av Stine Frøystadvåg (styreleder), Ivar Christiansen (nestleder og presseansvarlig), Anne-Lise Hansen (kasserer), Ronny Fagereng, Anne-Marthe Lund, Ebba Devold, Christina Johnsen og Inger Thaugland. Spillstyret jobber på frivillig basis og har i løpet av året hatt åtte ordinære styremøter og noen uformelle møter. Styreleder er siden desember 2004 tilsatt som leder i Maridalsspillet. Ivar Andersen er nettrektor på www.maridalsspillet.no

Profilering av Maridalsspillet:

Nettsidene våre er et viktig profileringssted, der ligger informasjon om årets og tidligere års spill, adkomstmuligheter samt nyttige lenker og historiske "smakebiter". Man kan klikke seg direkte til billettservice for å få kjøpt billetter. Nettstedet er godt besøkt. Vi er også på Facebook og andre nettsider. Gjennom e-postutsendelser fra COOP, OBOS, Universitet i Oslo og LO Favør har vi også fått profilert spillet. Av pressedekning har Maridalsspillet blitt omtalt i store og mindre aviser (papir og nett), i tillegg til i flere radiokanaler. Vi hadde i år økt budsjettet for annonsering og PR, og annonsene våre var mange og ble lagt merke til. Det ble laget brosjyrer, program, løpesedler og plakater. De medvirkende hjalp med distribusjonen av disse. Design og utforming av alt materiale ble utført av leder som har kunstfaglig bakgrunn.

Økonomi:

Maridalsspillet 2010 har vært støttet av Oslo kommune, Norsk Teaterråd, Bydel Nordre Aker, Frifond, AOF og Nordmarken velforening (v/ Bydel Vestre Aker). AOF er vår hovedsamarbeidspartner. Vi har også mottatt støtte fra COOP, og nettsiden www.maridalsspillet.no er tilvirket i samarbeid med firmaet DynamicWeb. "Aktiv i Oslo" har sponset oss med PR på sine nettsider. I tillegg har vi mottatt nødvendig og ekstra støtte fra Bydel Nordre Aker for skoleforestillingen.

Som for andre utendørsarrangementer kan vær-situasjonen påvirker billett-salget mye. Været var utrygt flere av forestillingsdagene, men de fleste forestillingene ble gjennomført i oppholdsvær. Spillet gjør seg bra i gråvær, men det er synd når man mister publikum på det. Det er utfordrende å drive utendørsspill i Norge, og krevende å drive et så stort arrangement med de midlene vi opererer med. Vi har likevel stor glede av å ha greid å gjennomføre atter et år med Maridalsspill i kirkeruinene, og en stor takk må rettes til alle våre støttespillere, og til samtlige medvirkende i produksjonen.

Marit (Hedda Sandvig), Jon (Morten Svartveit) og Ogmund (Karl Sundby).

Futens knekter holder vakt; Tom Melby og Paulin Gjokolai

Som Oslos eneste historiske friluftspill har Maridalsspillet viktige tradisjoner å ta vare på, og spennende oppgaver og utfordringer for videre arrangementer. Vi er nå i gang med neste års oppsetning, "Svartedauen" planlegges vist i perioden 20. – 24. august 2011, velkommen!

For Maridalsspillet 2010

*Stine Frøystadvåg
Leder*

Sluttscene med de sortkledte som omslutter den døende Jon, etter at han har fått den siste salve.

PROTOKOLL FRA ÅRSMØTE I MARIDALENS VENNER 2010

Årsmøte i Maridalens Venner ble avholdt torsdag 25. mars i Maridalen Velhus.

Lederen Tor Øystein Olsen ønsket velkommen.

I MARKAKORET UNDERHOLDT

II ÅRSMØTESAKER

1. Ordstyrer, referent

Ivar Christiansen ble valgt til ordstyrer og Lars Flugsrud til referent.

2. Godkjenning av innkallingen

Årsmøteinnkallingen ble godkjent.

3. Godkjenning av dagsorden

Dagsorden ble godkjent.

4. Årsmeldingen

Ordstyreren leste deler av årsmeldingen. Årsmeldingen ble enstemmig godkjent.

5. Regnskap

Regnskapet ble delt ut og revisorenes beretning ble lest opp.

Revisorene anbefalte årsmøtet å godkjenne regnskapet med følgende noter:

- budsjettet bør framlegges før årsmøtet
- styremøteprotokollen bør undertegnes

Årsmøtet ber om at notene etterfølges.

Regnskapet ble godkjent.

6. Innkomne forslag

Ingen innkomne forslag.

7. Kontingent for 2010

Kontingenten fastsatt til kr 150.

8. Valg

Valgkomiteen ved Helge Haakenstad foreslo følgende, som også ble valgt:

Styret:

Tor Øystein Olsen, leder	valgt for to år
Lars Flugsrud	valgt for to år
Thor Furuholmen	valgt for to år
Jon Ivar Bakke	ikke på valg
Otto Ullevålseter	ikke på valg
Per Skorge	ikke på valg

Varamedlemmer

Geir Erik Berge	valgt for ett år
Jan Oseth (ny)	valgt for ett år
Anne-Lise Siljeholm Hansen (ny)	valgt for ett år
Aslak Sira Myhre	valgt for ett år

Revisorer: Ola Kjær og Ragnhild Noer, valgt for ett år.

Valgkomité: John Eirik Telle, Gerd Enger Jacobsen og Ivar Bakke, valgt for ett år.

Stine Frøystadvåg og Turid Kjefferud gikk ut av styret og ble takket av lederen med en gave.

KAFFE OG EPLEKAKER (fra Ullevålseter)

Årsmøtet avsluttet (Lars Flugsrud)

III ÅRSMØTE MARIDALSSPILLET 2010

1. Valg av møteleder

Ivar Christiansen ble valgt til møteleder.

2. Valg av referent

Anne-Lise S. Hansen ble valgt til referent.

3. Årsmelding

Stine Frøystadvåg henviste til Årsmeldingen, jf Maridalens Venner Årsskrift 2010 "Insektlivet i Maridalen", side 115-125.

Årsmeldingen ble enstemmig godkjent.

4. Regnskap

Regnskapet og revisjonsberetningen for 2009 ble utdelt og lest opp.

Årsmøtet godkjente enstemmig regnskapet for 2009.

5. Innkomne forslag

Det var ikke kommet inn forslag for behandling.

6. Valg

Følgende forslag til styre ble lest opp:

Stine Frøystadvåg (leder)

på valg, tar gjenvalg for 1 år.

Ble valgt med akklamasjon.

Ivar Christiansen

ikke på valg

Anne-Lise Hansen

ikke på valg

Ivar Andersen

på valg, tar ikke gjenvalg

Anne-Marthe Lund Engnes

(ny)

Ronny Fagereng

ikke på valg

Varamedlemmer

Anne Lindalen

på valg, tar ikke gjenvalg

Christina Johnsen

på valg, tar gjenvalg

Inger Thaugland

(ny)

Ebba Devold

(ny)

De foreslåtte styremedlemmer og varamedlemmer ble enstemmig valgt.

Styremedlemmene velges for to år, når ikke annet er sagt.

Varamedlemmene velges hvert år.

Leder velges på årsmøtet.

Styret konstituerer seg selv med nestleder, kasserer, sekretær og styremedlemmer.

Stine Frøystadvåg benyttet anledningen til å takke de som går ut av styret for innsatsen: Ivar Andersen, og Anne Lindalen.

Maridalen, 25.03.2010

Anne-Lise S. Hansen
Referent

Stine Frøystadvåg
Leder

Ivar Christiansen
styremedlem

Regnskap for Maridalens Venner 2009

Regnskapsåret fra 1. januar 2009 til 31. desember 2009

	Inntekter	Utgifter
Kontingenter og støttebeløp	45 751	
Støtte fra Oslo kommune	800 000	
Støtte til skjøtsel 2009 fra		
Fylkesmannens miljøvernavdeling	25 000	
Renter	14 283	
Årsskrift 2009		151 005
Kulturarrangementer		40 950
Nettsted		10 714
Skjøtselstiltak		47 999
Kjøregodtgjøring		10 000
Medlemssørvis		13 030
Godtgjøring til leder, inkl. arbeidsgiveravgift, adm.		441 894
Innskuddspensjon		6 985
Administrasjon og IT-utstyr		22 900
Martinhytta		8 690
Støtte til Maridalen Bygdetun		40 000
Insektundersøkelser 2008		50 000
Sum	885 034	873 875
Overskudd		11 159
Sum	885 034	885 034
Balanse	31.12.2009	31.12.2008
Postbanken, driftskonto	80 334,77	32 479,62
Postbanken, kapitalkonto	284 328,45	320 175,34
Odal Sparebank lønnskonto	9 757,69	674,08
Trekkinnskudd	15 107,00	24 010,00
Skyldig skattetrekk	-21 237,00	-20 540,00
Skyldig arbeidsgiveravgift	-2 714,50	-2 382,50
Skyldig støtte til kultursti	-25 000,00	-25 000,00
Sum eiendeler	340 576,41	329 416,54

Thor Furuholmen
kasserer

Regnskap for Maridalsspillet 2009

Regnskapsåret fra 1. januar 2009 til 31. desember 2009

	Inntekter	Utgifter
Støtte Oslo Kommune	450 000	
Bydel Nordre Aker	90 000	
Bydel Nordre Aker, Åpningsseremoni Elvelangs	25 000	
AOF	100 000	
Nordmarksmidler	10 000	
Frifond	40 000	
Norsk Teaterråd	40 000	
Støtte fra NRK	100 000	
NRK Activum	20 000	
Billettinntekter og andre salgsinntekter	372 540	
Sommerkurs AOF	35 100	
Renteinntekter bank	491	
Honorarer og lønnsutgifter		732 995
Arrangementsutgifter, inkl leiekostnader		252 638
Kontorutgifter, utstyr, profileringskostnader		260 552
Andre utgifter		1 956
Avskrivninger		4 500
Sum	1 283 131	1 252 641
Overskudd/ -underskudd		30 490
Sum	1 283 131	1 283 131

Balanse	30.12.2009	30.12.2008
Eiendeler		
Anleggsmidler	-	-
Varige driftsmidler	9 002	13 502
Omløpsmidler		
Andre fordringer	20 000	22 468
Bankinnskudd, kontanter og lignende	177 053	72 008
Sum eiendeler	206 055	107 978

Egenkapital og gjeld		
Sum egenkapital	121 126	90 637
Annen langsiktig gjeld	0	0
Skyldige offentlige avgifter	11 314	5 019
Annen kortsiktig gjeld	73 615	12 322
Sum beholdning	206 055	107 978

Stine Frøystadvåg
Styrets leder

Anne-Lise Siljeholm Hansen
kasserer

